

УДК 330.354:338.432(477)

***О.В. ШУБРАВСЬКА, доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу форм і методів господарювання в
агропродовольчому комплексі
Державна установа
«Інститут економіки та прогнозування НАН України»***

Розвиток сільськогосподарського виробництва України: чинники зростання

Постановка проблеми. Сільськогосподарське виробництво України – галузь, продукція якої забезпечує продовольчу безпеку і незалежність держави, а також стабілізує її соціально-економічний розвиток. Останнє особливо очевидне в кризові періоди, які супроводжуються падінням споживчого попиту практично в усіх сферах, крім основних життєзабезпечуючих, до яких належить також аграрна. Разом із тим сільське господарство, як й інші галузі, теж зазнає негативного впливу кризових явищ, що поглиблює і без того вагомі поточні проблеми розвитку вітчизняного агрогосподарювання. Усе це в сукупності призводить до зменшення «запасу міцності» виробництва й тим самим – до скорочення потенціалу подальшого його розвитку на засадах економічної сталості, закріплення структурної незбалансованості, монопродуктової експортної спрямованості, екологічної невиправданості сільськогосподарської діяльності. За таких умов зростання сільгоспвиробництва, яке, з одного боку, сприймається як позитивне явище у зв'язку з підвищенням рівня продовольчої безпеки та нарощуванням валютних надходжень, з іншого – несе загрози стану соціальної й

екологічної сфер, що в кінцевому підсумку може значною мірою нівелювати економічні результати такого зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку сільськогосподарського виробництва розглядали вітчизняні вчені, зокрема В.Г. Андрійчук [2], Ю.О. Лупенко [4], Б.Й. Пасхавер [8], П.Т. Саблук [10], О.М. Шпичак [11], В.В. Юрчишин [12] та багато інших. Однак потребує поглиблення опрацювання проблеми пошуку оптимального співвідношення між масштабами виробництва, використовуваних ресурсів і результатами економічного зростання.

Мета статті – ідентифікація основних чинників та наслідків нарощування сільськогосподарського виробництва, а також можливих шляхів пом'якшення загроз, що при цьому виникають.

Виклад основних результатів дослідження. Економічне зростання, яке донедавна трактувалося лише з позиції збільшення обсягів виробництва продукції за певний період часу, нині прийнято розглядати також і в зв'язку з розширенням соціальної сфери суспільства. Це означає, що економічне зростання має характеризуватися як постійним збільшенням реального обсягу виробництва, так і поліпшенням технологіч-

© О.В. Шубравська, 2015

них, економічних, екологічних та соціальних характеристик суспільства, тобто являти собою рух уперед усієї соціальної системи. В такому розумінні економічне зростання рівнозначне економічному розвитку, сталість якого забезпечується в рамках моделі ресурсоефективної, екологічно безпечної, висококонкурентної економіки й значною мірою залежить від масштабів, темпів, пропорцій та якості економічного зростання.

Останніми роками в зазначеному контексті все частіше вживаються і поняття ефективного зростання, досягнення й сталість якого засновані на знаннях та інноваціях, а також інклюзивного зростання й розвитку. Метою і відмітними характеристиками інклюзивного зростання економіки є високий рівень зайнятості населення на фоні загального високого рівня соціально-економічного розвитку країни та всіх її територіальних складових. Відповідно інклюзивний розвиток, за визначенням ООН, це розвиток, який забезпечує подолання всіх видів нерівності в суспільстві (за статтю, віком, національністю, фізичною дієздатністю, економічним станом) у процесі досягнення економічного зростання [16]. Відмітним результатом інклюзивного розвитку є залучення усіх без винятку верств населення країни до процесу використання створених економічних благ з метою скорочення розриву в рівнях доходів і добробуту, поліпшення показників розвитку соціальної сфери суспільства й прискорення на цій основі економічного зростання.

Стосовно сільського господарства все викладене вище означає, що зростання виробництва в галузі має забезпечуватися за рахунок підвищення ефективності використання усіх видів ресурсів на основі запровадження новаций, які поряд із зазначеним дають змогу знижувати видатки виробництва та екологічне навантаження на довкілля, підвищувати конкурентоспроможність продукції. А супроводжуватися таке зростання має структурною збалансованістю виробництва, безпечністю спожитого громадянами країни продовольства і прогресом у соціальній сфері села, зокрема, підвищенням рівня зайнятості (у т.ч. й несільськогосподарської), поліпшенням показників стану природного

середовища, сільської інфраструктури тощо. Це, безумовно, позитивно позначиться на динамічній стійкості зростання сільськогосподарського виробництва. Інклюзивні моделі сільськогосподарського розвитку згідно з документами ФАО ґрунтуються на створенні та підтриманні організацій малих господарств і сімейних фермерів (зокрема, кооперативів) як засобів підвищення рівня інвестування таких виробників, просування у їхньому середовищі науково-технічних інновацій, налагодження ними партнерських взаємовідносин із переробними підприємствами для підвищення продуктивності, рентабельності й доходів.

Основними чинниками нарощування обсягів агровиробництва, як відомо, є високий рівень фінансової забезпеченості та інноваційності національної економіки і галузі, сприятлива й усталена кон'юнктура внутрішнього та світового аграрного ринку. Очевидно, що ці ж фактори за певних умов здатні також стримувати зростання сільгоспвиробництва. Враховуючи, що останнє багато в чому пов'язане з посиленням концентрації виробництва, обмежувачами такого зростання є й чинники природного і соціального середовища. В їх числі, зокрема, перевищення граничного навантаження на природні ресурси агровиробництва, скорочення працюючих, недостатній рівень кваліфікації працівників галузі.

Проаналізуємо вплив основних чинників на розвиток сільськогосподарського виробництва країни, а також можливості активізації потенціалу ефективного зростання галузі.

Незважаючи на значні успіхи агропродовольчого виробництва, які воно демонструє останніми роками, фінансова ситуація в галузі залишається досить проблемною. Так, високими були темпи зростання валової продукції сільського господарства: у 2006–2010 роках середній темп зростання випуску продукції становив 2,3%, а за останні 4 роки (2011–2014) – збільшився до 7,5%. Високою була й рентабельність виробництва продукції: у 2006–2013 роках вона в середньому сягнула майже 16%. Показово, що рівень рентабельності операційної діяльності сільськогосподарства, мисливства і лісового господарства в зазначеному періоді більш як

утричі перевершив загальноекономічне значення. Парадокс, що при цьому нарощування капітальних інвестицій у галузі в 2011–2013 роках відносно попереднього року лише на 5–15% перевищувало середній по економіці рівень.

Фінансовий стан сільгоспвиробників суттєво погіршився у 2013 році у зв'язку з падінням цінової кон'юнктури аграрного ринку. Значно скоротилася прибутковість та знизилася рентабельність, зросла частка збиткових аграрних підприємств.

За підсумками 2014 року порівняно з попереднім періодом ціни реалізації основних видів сільськогосподарської продукції помітно зросли (особливо відчутно на зернові й зернобобові – на 39%, олійні культури – на 32, ВРХ – на 29% [9]), однак наростання економічної кризи, яке супроводжувалося зростанням цін придбання у галузі та падін-

ням внутрішнього споживчого попиту на багато видів сільгосппродукції, не уможливило розраховувати на поліпшення фінансового стану виробників.

За відсутності можливостей адекватного підвищення цін реалізації сільськогосподарської продукції можна очікувати подальшого скорочення інвестиційних ресурсів агро-виробництва, рівень яких і так є одним із найнижчих у національній економіці. Інвестиції в основний капітал галузі протягом 1990–2000 років скоротилися майже 25-кратно й до 2012 року сільське господарство відновило обсяги інвестування лише на 28% [1, с. 100]. Крім того, знижується також незначна питома вага сільського господарства в структурі прямих іноземних інвестицій, що підтверджує скорочення потенціалу розвитку галузі та погіршення її позицій у макроекономічних пропорціях (табл.).

Позиція сільського господарства в інвестуванні та фондозабезпеченості економіки, %

Показник	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.
Частка сільського господарства, мисливства та пов'язаних послуг у загальних інвестиціях в основний капітал	21,3*	3,6	5,3	7,1	6,5	6,5
Частка сільського, лісового та рибного господарства в ІІІ в економіку України	-	1,9**	2,4**	1,7	1,5	1,3
Частка сільського господарства, мисливства та пов'язаних послуг в основних засобах економіки	24,6 ¹	11,7	5,9	1,7	1,5	1,5

* Частка сільського господарства.

** Частка сільського господарства, мисливства та пов'язаних послуг.

Джерело: дані Держслужби статистики України за відповідні роки.

Фінансовий стан сільського господарства впливає й на його забезпеченість матеріально-технічними ресурсами. Так, фондоозброєність у галузі майже вдсятеро менша середнього рівня. За потужністю двигунів тракторів із розрахунку на 100 га ріллі та кількістю зернозбиральних комбайнів, які припадають на 1000 га посівної площі зернових, Україна поступається Німеччині всемеро, Франції і США – у понад уп'ятеро. Нестача відповідної техніки призводить до значних втрат урожаїв, які останніми роками, за оцінками експертів, становлять 10-11%.

Необхідність оновлення й розширення парку спецтехніки – теж давня проблема галузі, розв'язання якої у найближчому майбутньому буде ускладнене внаслідок зазначених вище фінансових негараздів. Однак якщо якийсь час можна якось використовувати наявну техніку, то хронічний дефіцит обігових коштів у виробників, який останнім часом супроводжується різкою девальвацією національної валюти та практичною недоступністю кредитування, неминуче призведе до зниження рівня використання у галузі імпортих ресурсів, насамперед, міндобри¹ (які за 2014 рік зросли в ціні в 3,7 раза), а також насіння й засобів захисту рослин. Таким чином, цілком реальним видається скорочення у 2015 році площ посіву сільгоспкультур (за оцінками аналітиків аграрного ринку – на 3–5%) та кількості суб'єктів аграрного бізнесу (за тими ж оцінками – на 5–7%) через нестачу фінансових

вати наявну техніку, то хронічний дефіцит обігових коштів у виробників, який останнім часом супроводжується різкою девальвацією національної валюти та практичною недоступністю кредитування, неминуче призведе до зниження рівня використання у галузі імпортих ресурсів, насамперед, міндобри¹ (які за 2014 рік зросли в ціні в 3,7 раза), а також насіння й засобів захисту рослин. Таким чином, цілком реальним видається скорочення у 2015 році площ посіву сільгоспкультур (за оцінками аналітиків аграрного ринку – на 3–5%) та кількості суб'єктів аграрного бізнесу (за тими ж оцінками – на 5–7%) через нестачу фінансових

¹ За розрахунками експертів, різке скорочення кількості внесених добрив може призвести до зменшення у 2015 р. урожаю зернових на 10 млн т.

ресурсів і відсутність економічної доцільності обробітку земель.

Інформація ж про скорочення у 2015 році виробництва тваринницької продукції вже озвучена: за даними Держслужби статистики України протягом двох перших місяців року порівняно з аналогічним періодом попереднього року виробництво м'яса й молока знизилося більше, ніж на 2%, а яєць – на 9%. Це стало закономірним наслідком падіння реальних доходів населення, що, як відомо, призводить до скорочення продовольчого споживання дорожчих складових раціону харчування (м'ясопродуктів, окремих видів молокопродуктів, фруктів) і розбалансування його за поживними елементами. За приблизними оцінками науковців, здійсненими на основі лінійної регресії у результаті зіставлення динамічних рядів реальних доходів населення, обсягів виробництва й споживання м'яса, падіння відповідного виробництва в Україні в 2015 році може становити до 9%.

Ситуацію в галузі не в змозі поліпшити і вплив світового аграрного ринку. Так, за даними ФАО, з квітня 2014 року неухильно знижується індекс продовольчих цін, який у березні 2015 року досягнув свого найнижчого з липня 2010 року значення [18]. Для України це особливо значуще в розрізі зернових та олій, які формують основні статті вітчизняного агропродовольчого експорту. Світові ціни на зерно знижуються внаслідок поліпшення прогнозів урожаю 2015 року і великих перехідних запасів, а на олій – як результат масштабної пропозиції та скорочення біоенергетичного споживання. При цьому становище експортерів зазначеної продукції поліпшує девальвація гривні. Водночас останнє є згубним для сільського господарства країни, оскільки більшість виробників, особливо невеликих, вирощене зерно вже продали і скористатися двократним на початок 2015 року зростанням цін на нього на внутрішньому ринку не зможуть, тоді як гроші на проведення польових робіт, що різко подорожчали, потрібні зараз. До того ж, за даними Аграрного союзу України, нині темпи зростання цін на ресурси галузі випереджають підвищення цін на зерно.

Стосовно вітчизняних виробників, продукція яких не має масштабного експортно-

го попиту (або втратила його внаслідок відомих санкцій з боку РФ) й орієнтована передусім на внутрішній ринок, то їм в умовах нинішнього здешевлення української валюти буде найтяжче через зазначене вище зниження купівельної спроможності їх основних споживачів на фоні необхідності закупівлі за вищими цінами імпортних матеріально-технічних ресурсів. Разом із тим на ряд продукції з числа зазначеної за умови налагодження/розширення її експортних поставок, у т.ч. в результаті підвищення цінової конкурентоспроможності на світовому ринку, можна очікувати зростання цін на внутрішньому ринку до рівня, наближеного до світового. Це, в свою чергу, стане додатковим чинником дестабілізації вітчизняного аграрного ринку й потребуватиме прийняття адекватних заходів щодо його регулювання.

Єдиною можливістю мінімізувати згубні для галузі наслідки розгортання кризових явищ є зниження усіма прийнятними засобами собівартості виробленої продукції та підвищення її затребуваності, у т.ч. й на світовому ринку. Обмеженість фінансових ресурсів потребує від виробників поряд з традиційним сподіванням на державну підтримку також прийняття рішень щодо зміни асортименту і технологій виробництва.

У даному контексті насамперед доречно згадати про агроновації, які дають змогу не лише забезпечити зменшення витрат виробництва в результаті скорочення втрат, комплексної переробки продукції та відходів, підвищення енергоефективності виробництва, але й суттєво знизити рівень антропогенного навантаження на довкілля. Останнє для сільського господарства є дуже актуальним, оскільки в усьому світі галузь – серед найбільших споживачів природних ресурсів.

В Україні одні з найвищих у світі показники сільськогосподарської освоєності території (72%) та розораності сільгоспугідь (54%). Землекористування визнане екологічно нестійким, спостерігається усталена тенденція до погіршення якісного стану ґрунтів: їхнє підкислення, засолення, деструктуризація, дегуміфікація [6]. Крім того, Україна є вододефіцитною державою, особливо її південно-східні регіони, що збільшує ризики масштабного розвитку зрошуваного земле-

робства як способу подолання негативних наслідків сучасних кліматичних змін.

У цьому зв'язку зупинимось детальніше на такій системі агрогосподарювання, як CSA (Climate Smart Agriculture), що означає «кліматично-розумне» сільське господарство, яке сформувалося у відповідь на найпотужніші сучасні виклики світовому сільськогосподарському виробництву, а саме: необхідність забезпечення продовольчої безпеки для зростаючого населення, адаптації до кліматичних змін та обмеження негативного впливу на довкілля [13]. В основі CSA – здійснення сільськогосподарської діяльності методами, які не лише уможливають досягти бажаних результатів зростання агровиробництва, але й забезпечують його пристосування до змін клімату, а також сприяють скороченню викидів парникових газів [14]. При цьому створюються умови для динамічного зростання продуктивності сільського господарства та доходів аграріїв, побудови стійких до кліматичних змін систем сільськогосподарського й продовольчого виробництва, відшукування можливостей мінімізації емісії парникових газів і викидів діоксиду вуглецю¹. Таким чином, триєдиною метою CSA визнана продовольча безпека, адаптація та пом'якшення негативного впливу на навколишнє природне середовище. Досягнення цього передбачає, зокрема, використання спеціальних прийомів механічного обробітку ґрунту, управління відходами, відновлення рослинного покриву й рекультивацію ґрунту на пасовищах, поліпшення управління прибиранням, зберіганням і використанням гною, енергозбереження та зневугледцювання², вирощування стій-

ких до засух і хвороб високоврожайних сортів сільгоспкультур, агролісомеліорацію тощо. Отже, CSA є комплексною системою господарювання, яка забезпечує: інтегральний підхід до продовольчої безпеки, сільгоспвиробництва та кліматичних змін, що враховує найважливіші чинники ефективності використання енергетичних і водних ресурсів; ідентифікацію існуючих бар'єрів сталого розвитку та побудову інституціональних і фінансових механізмів їх подолання; пріоритетність найуразливіших учасників системи через підвищення доступності для них знань, ресурсів, фінансових продуктів, ринків; зростання стійкості сільськогосподарського виробництва до різного роду шоків впливів, насамперед пов'язаних із несприятливими кліматичними змінами; розширення джерел фінансування агровиробництва (зокрема, за рахунок коштів загальноєвропейських фондів).

Одним із доволі поширених напрямів CSA є органічне виробництво. Постанова Ради (ЄС) № 834/2007 стосовно органічного виробництва та маркування органічних продуктів визначає таке виробництво як «цілісну систему господарювання й виробництва харчових продуктів, яка поєднує в собі найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного різноманіття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання (добробуту) тварин і метод виробництва, який відповідає певним вимогам до продуктів, виготовлених із використанням речовин та процесів природного походження» [15]. Органічне сільське господарство поряд із безперечними вигодами для довкілля сприяє також розвитку соціальної сфери села, оскільки, за даними ООН, у такому виробництві використовується в середньому на 30% більше робочої сили, ніж у традиційному землеробстві.

Світовий попит на органічну продукцію є стабільно високим: відповідний глобальний ринок за 2004-2013 роки зріс із 29 до 72 млрд дол. США й 40% його займають країни ЄС-28 [17]. У Європі найбільше споживачів такої продукції в Німеччині та Франції, на ринках яких у 2013 року було реалізовано майже половину всього обсягу органічної продукції в

¹ За даними ООН, на аграрний сектор припадає близько 15% глобальних викидів парникових газів.

² Одним із конкретних прикладів втілення ініціатив зі скорочення споживання енергії і викидів вуглецю англійськими фермерами є діяльність мережі супермаркетів Сполученого Королівства «Сейнсбері» (SDDG). Поряд із наданням консультацій з екологічних питань фермерам і постачальникам молочної продукції SDDG, зокрема, розробила модель визначення вуглецевого сліду для своїх виробників, у рамках якої надаються індивідуальні консультації зі скорочення такого сліду (наприклад, за рахунок збирання й повторного споживання у виробництві дощової води, ефективнішого використання кормів, змін у використанні добрив та гною і т. ін.) [3].

ЄС. На душу населення найбільше споживають органічної продукції у Швейцарії (у 2013 році – майже на 201 євро).

В Україні органічне виробництво поки що має явно виражену експортну спрямованість, однак і внутрішній ринок розвивається вельми динамічно, зрісши в 29 разів протягом 2007–2014 років (до 14,5 млн євро) [7]. Відчутно збільшилися й кількість господарств-виробників органічної продукції (із 31 у 2002 році до 175 у 2013-му), і площі, на яких її вирощують (з 164 до 393 тис га). Нині Україна посідає 11 місце в Європі за площею сертифікованих органічних земель [5]. До речі, в 2013 році передувала тут Іспанія з понад 1,6 млн га. Усього ж в Європі органічними того року були 11,5 млн га сільгосп-земель, що становило 2,4% усіх площ (в Україні – менше 1%).

З урахуванням наявних в Україні природних умов для розвитку органічного виробництва, а також наведеного вище значення європейського показника частки органічних земель у загальній їх кількості, середньостроковим орієнтиром значення такого показника для України пропонуємо вважати 5% [1, с. 150]. Водночас ми не схильні поділяти оптимістичну думку деяких вітчизняних учених та управлінців стосовно того, що майбутнє українського сільського господарства – за органікою. Навіть зважаючи на значні темпи зростання виробництва такої продукції, вона продовжує залишатися нішевою, хоча й дуже перспективною для експорту та сприяння розвитку малих форм агрогосподарювання, однак несумірною за масштабами з продукцією традиційного сільського господарства в умовах підвищення глобального продовольчого попиту і посилення ролі України в його задоволенні.

Сказане, проте, не означає, що органічне господарювання в нашій країні не потребує популяризації й підтримки. Усьому цьому покликаний посприяти Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», який вступив у дію в 2014 році, але поки що не запрацював через відсутність необхідної нормативної бази. Наприкінці 2014 року в зазначений закон були внесені поправки, які в цілому наблизили його положення до відпо-

відних європейських норм. Разом із тим чимало проблем становлення й розвитку органічного виробництва досі так і не знайшли розв'язання. Зокрема, більшість вітчизняних виробників органіки серед основних перепон розширення такого напрямку агрогосподарювання називають відсутність національної системи сертифікації продукції, яка б складалася з визнаних у світі сертифікаційних органів, коштовність діючої процедури сертифікації (нині зазвичай здійснюваної іноземними сертифікаційними органами), відсутність підтримки з боку держави (як фінансової, так й інформаційно-консультаційної) при переході від традиційного до органічного виробництва.

Натомість в ЄС сприяння розвитку органічного сільського господарства здійснюється давно та масштабно як у рамках загальноєвропейських програм охорони навколишнього природного середовища, стимулювання розвитку сільських територій, виробництва якісних продуктів харчування тощо, так і в більшості країн-членів ЄС – із використанням коштів національних фондів. Органічне господарювання, будучи частиною САП, у силу свого особливого значення для підтримання багатофункціональності сільського господарства, субсидується в ЄС у відносно більших обсягах, ніж традиційне виробництво. У межах національних програм фінансується перехід від традиційного до органічного господарювання, відшкодовуються витрати на сертифікацію й інспекції, а також здійснюються закупівлі органічної продукції для шкіл і держустанов. Заходи непрямої державної підтримки виробників органіки насамперед включають формування ефективного законодавства (яке надає гарантії щодо функціонування системи сертифікації й інспекції), сприяння просуванню та збуту продукції, розвиток відповідного напрямку в сфері науки й освіти і т. ін.

В Україні ж усе це тільки належить запровадити. І якщо на повноцінну фінансову підтримку з боку держави в найближчому майбутньому навряд чи хтось з виробників органіки зможе розраховувати, то сформувати дієву національну систему

сертифікації¹ й інспекції, частково відшкодовувати аграріям вартість проходження відповідних процедур і надавати якісні інформаційні послуги – невідкладне завдання профільного міністерства. Паралельно потрібно ввести органічні програми в аграрні навчальні заклади та зобов'язати органи офіційної статистики організувати збір і оприлюднення даних щодо масштабів, структури, продуктивності й ефективності органічного господарювання.

Висновки. Зростання сільськогосподарського виробництва в Україні, незважаючи на його нинішні високі темпи, відбувається в умовах зменшення фінансової забезпеченості аграріїв, низької ефективності викори-

стання ними основних видів ресурсів, збільшення антропогенного навантаження на довкілля, неадекватного розвитку соціальної сфери села, що скорочує потенціал ефективного зростання галузі. Активізація впливу чинників, здатних забезпечити таке зростання, можлива на основі ширшого запровадження агроновацій. У цьому контексті перспективно видається система «кліматично-розумного» сільського господарства, одним з компонентів якої є органічне сільське господарство. Україна має значні можливості для розвитку цього напряму господарювання, однак для їх реалізації потрібна реальна підтримка з боку держави.

Список використаних джерел

1. Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки. – К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2014. – 456 с.
2. Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 3-9.
3. Глобальные перспективы политики устойчивого потребления и производства: совместные действия. ЮНЕП, 2012. – С. 8.
4. Лупенко Ю.О. Результаты і проблеми реформування сільського господарства України / Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 28-36.
5. Наталья Прокопчук. Экспорт украинской органики значительно расширит валютную выручку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agronews.ua/node/51433>.
6. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/index.php/dopovid>.
7. Органік в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>.
8. Пасхавер Б.Й. Аграрний сегмент національного багатства / Б.Й. Пасхавер // Економіка України. – 2013. – № 1. – С. 50-58.
9. Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2014 р. Статистичний бюл. – К.: Держслужба статистики України, 2015. – 108 с.
10. Саблук П.Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2015. – №2. – С. 10-17.
11. Шпичак О.М. Вигоди та проблеми експорту зерна / О.М. Шпичак, О.В. Боднар // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С. 5-15.
12. Юрчишин В.В. Сучасні аграрні перетворення в Україні. Ретроспективні нариси у трьох частинах / В.В. Юрчишин; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАНУ». – К., 2013. – 424 с.
13. Climate Smart Agriculture [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/climate-smart-agriculture/en/>.
14. Climate Smart Agriculture. A Call to Action. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/CSA_Brochure_web_WB.pdf.
15. Council Regulation (EC) № 834/2007 of 28 June 2007 on organic production and labeling of organic products and repealing Regulation (EEC) № 2092/91 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:189:0001:0023:EN:PDF>.
16. Inclusive Future [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uncdf.org/sites/default/files/Download/inequality.pdf>.
17. Facts and Figures on Organic Farming in the European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/markets-and-prices/more-reports/pdf/organic-2013_en.pdf.
18. FAO Food Price Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2015 р.

* * *

¹ За даними представника швейцарсько-українського проекту «FiBL Україна», нині в Україні діють 15 органів органічної сертифікації, з яких 1 – український і 13 – європейські. При цьому всі вони сертифікують необроблену рослинну сільгосппродукцію, значна частина з них – перероблену харчову продукцію й лише кілька – продукцію тваринництва, сільгосппродукцію, що використовується як корми, а також посадковий матеріал і насіння.

УДК 631.1:330.33.012

**В.Г. АНДРІЙЧУК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, професор-консультант кафедри
економіки агропромислових формувань
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»**

Виклики агробізнесу: пошук відповідей

Постановка проблеми. У вітчизняній науці та практиці не викликала гострих дискусій проблема становлення багатоукладності в сільському господарстві, тобто розвитку різних організаційно-правових форм господарювання на селі – фермерських господарств, корпоративних підприємств різного статусу, приватних підприємств, державних підприємств і аграрних та агропромислових холдингів. Умовою такого розвитку було забезпечення рівноправного господарювання для усіх організаційно-правових форм аграрного бізнесу. Проте останнім часом акценти в даній проблематиці почали зміщуватися, особливо стосовно великих аграрних й агропромислових компаній.

Каталізатором такого зміщення стала глибока фінансово-економічна криза в Україні та викликана нею гостра потреба в залученні державою фінансових ресурсів для розв'язання соціально-економічних проблем, вкрай загострених військовою агресією Російської Федерації. Одним із важливих шляхів розв'язання цієї проблеми владними структурами вбачалася відміна усіх податкових пільг для більшості сільськогосподарських товаровиробників, насамперед фіксованого сільськогосподарського податку й акумуляції ПДВ. Передбачалося, що з 1.01.2015 року право на пільгове оподатку-

вання залишатиметься лише для підприємств із площею сільськогосподарських земель не більше 1000 га і річним оборотом, що не перевищує 20 млн грн. Це означало б, що фактично переважна їхня більшість позбавлялася податкових преференцій, внаслідок чого істотно міг погіршитися їхній фінансово-економічний стан. Водночас відбувалося б подрібнення товаровиробників, причому часто штучне, та задіяння тіньових схем ведення агробізнесу.

Зазначимо, що пропозиції щодо переведення на загальні засади оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, насамперед холдингів, виникали ще раніше, проте, як тоді, так і зараз удалося законодавчо зберегти пільговий режим оподаткування, хоча це ще не означає, що в найближчій перспективі дане питання знову не буде порушене. Саме цим, власне, й зумовлюється потреба дещо детальніше торкнутися означеної проблематики.

Насамперед наголосимо, що приводом виникнення ідеї переведення аграріїв на загальні засади оподаткування стала та обставина, що останніми роками сільське господарство досягало вищої рентабельності виробництва порівняно з іншими галузями економіки. І дійсно, у 2010, 2011, 2012 і 2013 роках рівень рентабельності галузі становив – відповідно 21,1, 27,0, 20,5, 11,2 % [1], тоді як в інших галузях він був значно

© В.Г. Андрійчук, 2015

нижчий. Проте констатування факту вищої рентабельності галузі без аналізу причин її досягнення може призвести до оманливого висновку щодо реального рівня ефективності діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Вважаємо, що підвищення рентабельності галузі викликано, насамперед, вагомим зовнішнім чинником – істотним зростанням світових цін, а відтак, і внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію та продовольство. Але тут треба брати до уваги, що має місце волатильність світових цін, можливий їх значний спад (це підтверджує 2014 рік), який призводить до великих втрат аграріїв і навіть до їхньої збитковості. Водночас прибічники єдиних засад оподаткування не беруть до уваги ту обставину, що саме завдяки підвищенню ефективності сільського господарства воно стало основною галуззю, що забезпечує валютні надходження в країну з високим плюсовим салдо. Тут так і напрошується згадати відоме прислів'я: «курку, яка несе золоті яйця, ніхто не ріже».

Слід також враховувати, що існують вагомі внутрішні фактори, які штучно завищують рентабельність галузі. Це, насамперед, низький рівень оплати праці сільськогосподарських працівників порівняно з іншими галузями економіки, низька орендна плата за землю. На фоні негативної дії цих факторів все ж найбільш загрозливим є суттєве погіршення фінансово-економічного стану сільськогосподарських товаровиробників у 2014 році, що викликане низкою причин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі сучасного фінансово-економічного стану аграрних підприємств, насамперед суб'єктів великого агробізнесу, присвячені публікації низки вітчизняних і зарубіжних науковців та аналітиків, таких як Г. Іщенко, О.О. Єранкін, М.Ф. Кропивко, В. Княжанський, Ю.О. Лупенко, Г. Новіков, Жак-Жак-Ерве, Г. Дінз, Ф. Крюгер [1-12] й інші. Однак систематизованих досліджень означеної проблеми саме в цей складний для України час недостатньо.

Мета статті – з'ясування та систематизація причин погіршення фінансово-

економічного стану сільськогосподарських виробників, визначення напрямів негативного впливу й обґрунтування заходів у коротко- і довгостроковому періодах, спрямованих на зміцнення економіки всіх суб'єктів аграрного бізнесу.

Виклад основних результатів дослідження. Важкий фінансово-економічний стан аграріїв зумовлений низкою причин-викликів. Головною вважаємо військову агресію Російської Федерації, боротьба з якою вимагає величезних витрат грошових і матеріальних ресурсів на оборону, втрата 20% економіки через анексію Криму й фактичне невикористання 12% посівних площ країни на її східних територіях, де ведуться бойові дії, втрата російського ринку. В результаті виник ще один виклик – відплив іноземних інвестицій із країни і вивіз капіталу за кордон великим бізнесом.

Ця обставина значно посилила *другу причину-виклик*, що зумовлює зниження ефективності й навіть збитковість багатьох агропідприємств і великих аграрних та агропромислових компаній, – це глибока девальвація національної валюти, яка призвела до здорожчання їхніх зобов'язань. Адже багато аграрних і агропромислових компаній мають валютні кредити й зростання курсу іноземних валют зумовлює пропорційне збільшення зобов'язань у гривневому еквіваленті, для покриття яких не вистачає потрібних активів. Подальше девальваційне зростання курсових різниць є серйозним викликом – загрозою для економіки країни й агросектору зокрема. Про це яскраво показує продовольча паніка в третій декаді лютого 2015 року.

Третя причина фінансових ускладнень – зниження цін на світовому ринку, насамперед, на зерно. Незважаючи на зростання експорту зерна в 2013/2014 МР на 42 % (32,4 млн т), дохідність аграріїв у багатьох випадках навіть знизилася. Достатньо сказати, що ціни на зерно впали до чотирирічного мінімуму. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, лише в першому півріччі 2014 року ціни знизилися майже на 7 % й аграрний сектор у цьому півріччі став збитковим, тоді як у минулому році в цьому періоді він був прибутковим.

Четверта причина – криза банківської системи України. Це також надто загрозливий виклик, що вимагає прийняття швидких і надійних заходів його нейтралізації. Нині через військові дії на Сході країни та викликані ними ризики вітчизняні банки і «дочки» іноземних банків надміру звузили масштаби кредитування аграрного сектору. Причому, у зв'язку з впливом банківських депозитів фізичних осіб товаровиробники, в тому числі й сільськогосподарські, втратили «довгі кредитні ресурси». Лише протягом 2014 року з банків було забрано депозитів на суму 140 млрд грн і 14 млрд дол. США. Кредит для аграріїв став малодоступним також через високі відсоткові ставки – 25–30% річних. Причому банки ставлять надто жорсткі вимоги до позичальників, тому багато сільськогосподарських товаровиробників не в змозі взяти кредит взагалі. Скажімо, «Правекс-Банк» готовий надати аграрним підприємствам кредит лише за умови, що вони обробляють не менше 2 тис. га землі, мають щонайменше трисезонний досвід роботи, позитивну трирічну кредитну історію та відповідну ліквідну заставу. Мають місце й інші варіації вимог банків, наприклад, щоб річний оборот підприємства становив не менше 20 млн грн. У цій ситуації менші за розмірами агропідприємства повністю позбавляються можливості одержання кредитних ресурсів. Тому гостро постає проблема залучення аграріями інших джерел фінансування.

П'ята причина – «ефект відлуння»: через високий рівень інфляції відбулося значне здорожчання імпортованих купівельних ресурсів – пально-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, агрохімікатів, основних засобів. У результаті з цієї причини, за даними голови Аграрного союзу України Г. Новікова, подорожчання ресурсів для проведення весняної посівної кампанії становитиме на 45–50 % більше порівняно з минулим роком [2], а загалом потреба коштів становить в 1,5 рази більше, ніж у 2014 році [3]. Причому аграріям потрібні готівкові кошти для закупівлі згаданих ресурсів, особливо мінеральних добрив, яких у них хронічно не вистачає. Виклик негативного «ефекту відлуння» ще більше посилиться в наступному році через значне зростання собівартості про-

дукції поточного року, що використовуватиметься аграріями для забезпечення наступного циклу виробництва.

Шоста причина – істотне звуження можливостей вітчизняних великих аграрних і агропромислових компаній щодо залучення фінансових ресурсів на світових фондових ринках, насамперед через зниження довіри до вітчизняного агробізнесу, перенасиченість Варшавської біржі акціями українських компаній, невирішеність питання стосовно обігу сільськогосподарських земель в Україні, а також, що не менш важливо, через високу ціну входу на фондові біржі. Відносно нижча середня історична вартість IPO українських компаній склалася на Варшавській біржі й становила в межах 6–7% від вартості випуску акцій. Водночас на альтернативній площадці WSE Newconnect вона є вищою та сягає 8–10%. Ще вищою є вартість розміщення на Лондонській біржі – LSE й альтернативній площадці LSE AIM і знаходиться в межах 8–12% [4]. У такому ж діапазоні знаходиться й вартість виходу на Франкфуртську біржу. Внаслідок цих причин у 2013–2014 роках жодна українська агропромислова компанія не вийшла на IPO, хоча на Лондонській і Франкфуртській біржах інтерес до вітчизняного агросектора зберігся.

Причому для розміщення акцій на зарубіжних фондових біржах велике значення має рейтинг країни. На жаль, він понижується. Зокрема, для виміру ринкової капіталізації українських аграрних публічних компаній використовується Аграрний індекс. У 2014 році за даними «Укراгроконсалт» український аграрний індекс знизився на 56%. Як наслідок, українські компанії подешевшали на 2,3 млрд євро. Із 19-ти 15 компаній показали падіння котирування акцій, причому по більшості компаній котирування впали вдвічі й більше. За таких умов вихід вітчизняних компаній на IPO практично неможливий. Щоправда, на початку 2015 року зазначений індекс українських публічних компаній на зарубіжних фондових біржах став зростати як за цінами акцій, так і за капіталізацією бізнесу. Проте дана тенденція не є стійкою. Аналітики пов'язують таке зростання з відносною стабільністю на рин-

ку та зі зрослою конкурентоспроможністю української продукції через введення Російською Федерацією експортного мита на зерно. Оскільки така відносна стабільність під тиском санкцій проти Російської Федерації перебуває під загрозою порушення, а мито на експорт зерна нею у будь-який час може бути відмінене, то розраховувати на швидке відновлення джерела поповнення фінансових ресурсів українськими аграрно-промисловими компаніями через IPO було б передчасно.

Сьома причина. Через військові дії на Сході України на окупованих територіях і в областях, що межують з ними (Харківська, Запорізька, Херсонська та Миколаївська), великі аграрні й агропромислові компанії переважно з іноземними інвестиціями були виставлені на продаж (одна із форм втечі капіталу). Оскільки зовнішні інвестори не ризикують придбавати бізнес через непередбачуваність ситуації на означених територіях, а українські інвестори не мають достатніх фінансових ресурсів для такого придбання, то зниження попиту на ці активи співвідносно їх пропонуванню призведе до істотного зниження цін на них і в результаті виникає загроза скупівлі корпоративних прав аграрних товаровиробників за демпінговими цінами.

Сукупність цих причин–викликів зумовила значне погіршення фінансово-економічного стану навіть окремих найбільших і найвідоміших агропромислових компаній, які дотепер вирізнялися не лише великими масштабами виробництва, а й міцною економікою. Наприклад, компанія «Миронівський хлібопродукт» за січень–липень 2014 року одержала чистий збиток у сумі 270 млн дол. США, тоді як за аналогічний період 2013 року компанія одержала прибуток понад 90 млн дол. США. У компанії виникли складнощі з погашенням заборгованості в іноземній валюті через різке знецінення гривні. Аналогічна ситуація склалася і в компанії «KSG-Агро». У першому півріччі 2014 року компанія мала збиток 18,9 млн дол. США, тоді як у 2013-му в цьому ж періоді вона працювала прибутково – чистий прибуток становив 11,5 млн дол. США. Важливою причиною збитковості є й та обставина, що

третину своєї продукції компанія виробляла в Криму. Великі фінансові складнощі виникли також у компанії «Агротрон», яка одержала збитки у першому півріччі 2014 року в сумі 36,9 млн дол. США. Така велика збитковість викликана значною мірою тим, що основні активи компанії знаходяться в Луганській області у районах ведення бойових дій. Компанія виявилася неспроможною виплатити відсотки по євробондах у сумі 150 млн дол. США і вимушена була просити їхніх держателів про відстрочку платежу. Холдинг «Індустріально-молочна компанія (ІМК) також став працювати збитково: за січень–вересень 2014 року чистий збиток компанії сягнув 14,26 млн дол. США і це при тому, що за аналогічний період попереднього року компанія одержала 34,67 млн дол. США прибутку.

Особливо складна фінансова ситуація склалася в агропромисловій компанії «Мрія». У серпні 2014 року компанія оголосила дефолт через неможливість виплатити 9 млн дол. США відсоткових платежів і близько 120 млн дол. США для погашення основного боргу. Власники компанії вважають, що основними причинами стали девальвація гривні та падіння світових цін, насамперед на зерно. Разом із тим є підстави вважати, що крім названих причин дуже негативно вплинули й прорахунки менеджменту. Загалом на момент оголошення дефолту сукупна заборгованість компанії перед позичальниками з урахуванням фінансових гарантій, наданих нею іншим компаніям, становила близько 1,3 млн дол. США. По суті компанія є банкрутом і на даний час залишається відкритим питання її збереження як самостійного суб'єкта господарювання.

Істотно погіршився фінансово-економічний стан компанії «Авангард», яка за три квартали 2014 року мала збитки 5,7 млн дол. США, тоді як у попередньому році за зазначений період вона одержала 162 млн дол. США прибутку. Навіть такий гігант, як холдинг «Укрлендфармінг», «дочкою» якого є згадана компанія «Авангард», у першому півріччі 2014 року зменшив суму прибутку порівняно з аналогічним періодом минулого року в 2,1 раза. Міжнародне рейтингове агентство Standard&Poors у контекс-

ті зниження суверенних рейтингів України понизило рейтинг і компанії «Укрлендфармінг», а також ще трьох компаній – «Креатив-Груп», «МХП» та «Українські аграрні інвестиції» з ССС до ССС-. Зроблений агентством прогноз по цих усіх компаніях – негативний.

Значно погіршився фінансово-економічний стан і такої великої вертикально-інтегрованої компанії, як «Мілкіленд». Компанія у першому півріччі 2014 року одержала чистий збиток 27,26 млн євро проти чистого прибутку в минулому періоді 5,54 млн євро. Знизилася на 15% й EBITDA. Збиток за курсових різниць через девальвацію української та російської валют за зазначене півріччя становив 33,4 млн євро. Важливою причиною збитковості компанії стала заборона ввезення української молочної продукції до Росії. Уже у вересні 2014 року компанія повідомила про неспроможність своєчасного виконання деяких умов кредитної угоди з синдикатом міжнародних банків і почала перемовини про реструктуризацію боргу. До цього додамо, що крім недотримання графіка погашення кредиторської заборгованості, компанія була неспроможною виконати вимоги до таких важливих показників-індикаторів, як Debt/EBITDA і EBITDA/сума процентних виплат.

У компанії HarvEast також виникли проблеми зі своєчасним виконанням боргових зобов'язань, у зв'язку з чим постала необхідність у реструктуризації боргу. Одна з основних причин цього - військові дії на Сході країни. Адже одна третина орендованих компанією земель знаходиться саме в цьому географічному районі. На великих площах компанії не вдалося зібрати врожай, є й непереборні на нинішній час складнощі з вивезенням готової продукції.

Як бачимо, у низці великих агропромислових компаній України виникли серйозні фінансові труднощі під впливом розглянутих раніше причин. Не виключається також факт погіршення фінансово-економічного стану в інших компаніях і можливої їх збитковості. Отже, ми переконалися, що за цих умов переведення великих компаній на загальні засади оподаткування, як це планувалося урядом, було б згубною помилкою, причому не лише нині, а й у найближчому

майбутньому. Адже ці структури ведуть великотоварне експортоорієнтоване виробництво, що забезпечує надходження валюти в державу. Разом із тим зазначимо, що хоча принцип пільгового оподаткування сільськогосподарських товаровиробників і збережено, все ж із 2015 року у зв'язку з підвищенням ставки оподаткування та індексацією грошової оцінки землі істотно зростає податкове навантаження на сільськогосподарських товаровиробників, що мають статус платника єдиного податку 4-ї групи.

Зокрема, ставка єдиного податку збільшена порівняно з 2014 року утричі – з 0,15 до 0,45% від грошової оцінки землі. Остання, у зв'язку з високим рівнем інфляції у 2014 році, індексується на коефіцієнт 1,249. Таким чином, кумулятивний коефіцієнт індексації грошової оцінки землі станом на 1.01.2015 року становить $3,2 \times 1,249 = 3,997$, а з урахуванням коефіцієнта одноразового збільшення грошової оцінки землі, встановленого Кабінетом Міністрів України в розмірі 1,756 (Постанова № 1185 від 31.10.2011 р.), коефіцієнт індексації зростає до 7,018. Отже, грошова оцінка 1 га ріллі в середньому по Україні нині становитиме 25 784 грн ($3674 \times 7,018$), де 3674 – це грошова оцінка 1 га ріллі у 1995 році. Звідси єдиний податок з 1 га ріллі в середньому становитиме 116 грн ($25784 \times 0,45$). Порівняно з 2014 роком єдиний податок зросте на 85 грн, або в 3,75 раза, а порівняно з 1995 роком – у 21 раз.

У зв'язку з індексацією грошової оцінки землі відчутно підвищиться й мінімальна орендна плата, по суті, на 24,9%. У середньому з 1 га ріллі вона становитиме 773,5 грн ($25784 \times 0,03$). Незважаючи на значне збільшення єдиного податку та мінімальної орендної плати все ж вважаємо, що такий крок є виправданим, з одного боку, з урахуванням важкого економічного стану держави й необхідності поліпшення матеріального становища селян, а з іншого – що за цих умов податкове навантаження на аграріїв і орендна плата все ж залишаються відносно низькими, а тому не призведуть самі по собі до відчутного погіршення економічного стану сільськогосподарських товаровиробників. Тим більше, що останніми роками

вже чимало компаній виплачували орендну плату вище мінімальної й нерідко вона сягає до 6% і навіть більше.

Тут також доречно зазначити, що сільськогосподарські товаровиробники – не платники єдиного податку з 1.01.2015 року сплачуватимуть земельний податок за значно вищою ставкою – до 1% грошової оцінки сільськогосподарських земель проти 0,1% у попередніх роках. Причому, згідно зі змінами у Податковому кодексі України плата за землю із загальнодержавного податку переведена у ранг місцевого податку. Тепер місцеві ради в обов'язковому порядку встановлюють податок на майно, в тому числі й плату за землю в згаданому розмірі. Це дає змогу збільшити надходження до місцевих бюджетів, що надто важливо для розвитку сільських територій. Більше того, зважаючи на гостру актуальність цієї проблеми вважаємо необхідним істотно підвищити соціальну відповідальність агробізнесу – платників єдиного податку 4-ї групи, встановивши ставку обов'язкового соціального збору у відсотках від грошової оцінки землі, диференціюючи її від 0,3% для малих форм господарювання до 1% для агропромислових компаній. Кошти від такого збору повинні мати чітке цільове призначення – на розвиток сільських територій (детальніше про це див. [5]). У такому разі великі компанії відіграватимуть значну роль у розв'язанні соціальних проблем села. Вона може бути істотно посилена і завдяки обов'язковому створенню ними нових робочих місць, насамперед, розвитком тваринництва.

У цьому контексті дисонансом звучить думка, що агрохолдинги (за термінологією першоджерела) себе вичерпали й що ставку потрібно робити на розвиток малого та середнього бізнесу [6]. Безумовно, нині необхідні системні заходи щодо прискореного розвитку малого й середнього бізнесу. Це – аксіома. Але щодо великих аграрних і агропромислових компаній, то у своїх працях ми неодноразово торкалися питання переваг і вад формування таких структур, зазначали, якими законодавчими нормами є можливість усунути загрози, що несуть у собі ці організаційні форми господарювання, та водночас посилити їхній вклад у розвиток

сільського господарства. Заборонити нині холдинги – було б грубою помилкою, через яку сільське господарство може бути доведено до стану занепаду кінця 90-х років ХХ ст. Інша справа, що необхідні наукові обґрунтування щодо обмеження розмірів землекористування цих компаній і щодо інших важелів поліпшення їхнього функціонування. Детальніше про це йдеться в уже згаданій нашій праці [5].

Про важливість розвитку великих компаній в аграрному секторі економіки доводять також зарубіжні фахівці. Скажімо, радник правління з сільськогосподарських питань Креді Агроколь Банк Жак-Жак-Ерве зазначає, що потрібно забути про кліше: якщо великі, то це зло і їх потрібно знищувати. Він доходить правильного, на наш погляд, висновку, що український аграрний сектор нині – за крок від того, коли великі підприємства почнуть співробітничати із середніми в сфері закупки в останніх зерна на експорт. Для середніх гравців – це можливість одержати закупівельну ціну, наближену до світової, а для великих – формувати значні партії продукції, які продаватимуть на світовому ринку на вигідніших умовах [6]. Професор сільськогосподарської і прикладної економіки Інституту Міссурі (США) доктор Фабіо Чадад також віддає перевагу агрохолдингам. На П'ятій міжнародній конференції «Ефективне управління агрокомпаніями: постійна оптимізація витрат» він зазначав, що у світі переважають дуже малі ферми (менше 2 га), які не мають доступу до сучасних технологій та інновацій. Тому вважає, що велику роль у зміні цієї структури і підвищенні продуктивності мають відіграти агрохолдинги й прогнозує значне збільшення їхньої кількості в Бразилії [8].

Відомі зарубіжні вчені Г. Дінз, Ф. Крюгер і С. Зайзель стверджують, що в конкурентній боротьбі компанії, щоб вижити, повинні зростати. А тому не існує ні оптимального їх розміру, ні максимального. «Оптимальним», на їхню думку, є ще більший розмір, більший, ніж у минулому році, більший, ніж у конкурентів [9]. Безумовно, окремі положення цих учених є спірними, насамперед, щодо безмежного зростання компаній, хоча б з огляду на недопущення їх монопольного

становища на ринку. Але думка щодо необхідності зростання компаній, орієнтації їх на завоювання нових ніш на ринку відображає важливість підвищення концентрації виробництва на основі розвитку саме великих компаній.

Світовою всеохоплюючою тенденцією розвитку економіки є постійне зростання концентрації виробництва. Найбільших масштабів вона досягла у промисловості та фінансовій сфері. Наприклад, за чисельністю зайнятих (близько 300 осіб і більше) найбільшими не фінансовими ТНК світу є «Ford Motors Company», «General Electric», «Gene-

ral Motors». Причому рівень концентрації капіталу є надзвичайно великим та становить у двох останніх компаніях – відповідно 647,5 і 448,5 млрд дол. США.

Концентрація виробництва постійно зростає й у сільському господарстві. Особливо прискорено вона стала розвиватися останніми десятиліттями, коли в країнах Латинської Америки і в окремих країнах – колишніх радянських республік виникли та функціонують чимало великих аграрних і агропромислових компаній, в тому числі й надвеликих. Наведемо 10 найбільших компаній світу станом на 2013 р.

ТОП-10 найбільших агропромислових і аграрних компаній світу

Назва компанії	Земельний банк компанії, тис.га	Країна заснування компанії	Географічне розміщення земельного банку компанії або інших активів	Якісні ознаки компанії
Beidahuang Croop	5400	Китай (2,1 млн га)	Аргентина, Австралія	Транснаціональна, диверсифікована та вертикально інтегрована
Іволга-Холдинг	1500	Казахстан	Російська Федерація	Транснаціональна, диверсифікована та вертикально інтегрована
КазЕкспорт Астик	1000	Казахстан	Україна (термінал у Херсонському річному порту)	Транснаціональна, диверсифікована
Ei Teyor	1000	Аргентина	Бразилія, Уругвай, Болівія	Транснаціональна аграрна
Cresud	1000	Аргентина	Бразилія, Парагвай, Болівія	Транснаціональна аграрна
NCH Capital	820	Україна (дочірні агрохолдинги, 450 тис. га)	Російська Федерація (250 тис. га), Молдова (120 тис. га)	Транснаціональна, диверсифікована
Агроцентр-Астана	700	Казахстан	-	Національна диверсифікована і вертикально інтегрована
Ukrlandfarming	670	Україна	-	Національно-вертикально інтегрована
Група «Разгуляй»	500	Російська Федерація	-	Національно-вертикально інтегрована
Кернел Групп	420	Україна	Російська Федерація	Транснаціональна вертикально-інтегрована

Джерело: Ідентифіковано і систематизовано автором за даними публікацій «ТОП-10 латифундистів мира» // Електронний ресурс: Latifundist.com/rating/ TOP-10- Latifundistov-mira.

Наведені дані доводять про існування безпрецедентно великих компаній в аграрному секторі економіки, насамперед тих, що використовують мільйон гектарів і більше сільськогосподарських земель. Звернемо увагу на такі важливі якісні характеристики цих надвеликих компаній. По-перше, більшість із них є транснаціональними, тобто розміщують своє виробництво, насамперед аграрне, в інших країнах; по-друге, частина компаній диверсифікована, при цьому дане поняття ми трактуємо як проникнення їх у нові для них сфери діяльності, що не пов'язані з основним виробництвом. Отже,

такі компанії перетворюються на багатогалузеві комплекси – конгломерати. За даного трактування диверсифікації набуває самостійного значення поняття вертикальної агропромислової інтеграції. По-третє, в цьому контексті більшість компаній є саме вертикально інтегрованими, одержуючи синергійний ефект від поєднання сільськогосподарського та переробного виробництва.

Відповідно до наведеного тлумачення диверсифікації компанія може бути просто диверсифікованою, або диверсифікованою і вертикально інтегрованою, або вертикально інтегрованою, або ж тільки аграрною.

Більшість із наведених у таблиці компаній функціонують ефективно, проте в окремих із них з різних причин виникають фінансові труднощі. Наприклад, казахстанська компанія КазЕкспорт Астик у 2014 році через неврожай та виснаження ґрунту не виплатила купон по випущених облігаціях. Ще гостріша фінансова ситуація склалася в компанії «Разгулай». Основна причина – тіньові схеми ведення бізнесу за участю співвласника і мажоритарного акціонера.

Отже, варто наголосити, практика ведення великого агробізнесу переконує, що для успіху потрібні не лише капітал, а й талановиті менеджери та досконала організаційна структура компанії.

До цих пір ми акцентували увагу на фінансових проблемах великих компаній. Проте глибока економічна криза в державі торкнулася не лише таких компаній, а й інших сільськогосподарських товаровиробників і нерідко значно болючіше, ніж перших із них. Тому заходи щодо оздоровлення фінансово-економічного стану аграріїв повинні бути, з одного боку, універсальними для усіх організаційно-правових форм господарювання на селі, а з іншого – враховувати специфічні особливості кожної з них, завдяки чому активніше сприяти зміцненню їх економіки.

Зокрема, універсальною ключовою проблемою 2015 року є досягнення економічної стабільності в державі. В цьому контексті найактуальнішим питанням, вирішення якого в компетенції Національного банку України та Кабінету Міністрів України, є стабілізація курсу гривні й приборкання непомірної інфляції. Це – надзвичайно складне і багатопланове для вирішення питання, що вимагає окремого дослідження спеціалістами в цій сфері. Тому лише зазначимо, що без посилення контролю за поверненням валюти з-за кордону від експорту вітчизняних товарів та за витрачанням валюти на імпорт ресурсів для потреб виробництва цю проблему розв'язати буде вкрай важко. Достатньо сказати, що за останні два роки за кордон вивезено 56 млрд дол. США, причому значною мірою через фінансування імпорту. Це одна з основних причин дефіциту валюти в країні й падіння курсу гривні.

Що ж стосується проблеми фінансової скрути аграріїв, то пошук відповідей щодо

шляхів її подолання доцільно розглядати в короткостроковому та довгостроковому періодах. У першому з них важливо, щоб банки розширили практику використання документарних інструментів (гарантії, акредитиви, векселі). Це безгрошові операції, якими передбачається відстрочка платежу аграріями постачальникам ресурсів уже після збирання врожаю. Скажімо, нині авальованими векселями можна вести розрахунки за купівлю багатьох видів ресурсів. Аграрії спроможні будуть залучати і значні кошти (12 млрд грн) у фінансових установах на умовах лізингу. Все ж розв'язати проблему дефіциту коштів у короткостроковому періоді (весна 2015 року до врожаю цього року) дуже проблематично. Тому слушною є думка щодо здійснення цілеспрямованої емісії Національним банком для покриття дефіциту в коштах, що дасть можливість розв'язати дану проблему. Причому справедливо вважається, що таке фінансування не може стимулювати інфляцію, бо прив'язане до витрат не на заробітну плату, а на виробництво й тому ці кошти можуть бути повернуті назад лише після завершення технологічного циклу¹.

Принагідно зауважимо, що у світовій практиці були непоодинокі випадки, коли держава в кризових ситуаціях здійснює дотацію в реальну економіку, щоб активізувати виробництво. Це особливо важливо для вітчизняного сільського господарства як експортоорієнтованої галузі, що спроможна приносити державі значні валютні кошти і тим самим позитивно впливати на зміцнення гривні та повернення валютних боргів державі. Тут також слід брати до уваги, що за нестачі необхідних аграріям ресурсів є реальна загроза недоодержання значних обсягів сільськогосподарської продукції. А це не лише зменшить експортні можливості галузі, а й може підштовхнути зростання внутрішніх цін на цю продукцію та продовольство як вияв інфляції-дефіциту.

Щодо довгострокового періоду, то розв'язання даної проблеми безпосередньо залежить від масштабів і напрямів державної підтримки сільськогосподарських това-

¹ За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України дефіцит коштів становить 11 млрд грн.

ровиробників. На жаль, питання масштабів підтримки надзвичайно ускладнилося. При вступі в СОТ Україна взяла зобов'язання надавати підтримку аграріям у розмірі 3 млрд 43 млн грн без прив'язки до долара, бо були очікування зростання курсу гривні, а отже й збільшення масштабів підтримки. Проте сталося навпаки. Через девальвацію гривні рівень підтримки аграріїв істотно знижується. За нинішнього курсу гривні до долара масштаб підтримки становить лише 144,9 млн дол. США (3,43 млрд : 21 грн), тоді як на момент підписання угоди з СОТ масштаб підтримки був 614 млн дол. США (за курсу 5 грн за 1 дол.).

Складність ситуації для аграріїв України посилюється тією обставиною, що в низці інших країн—конкурентів на світовому агропродовольчому ринку сукупний рівень державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників значно вищий. Так, за даними Л.В. Козак, показник PSE, що акумулює в собі прямі бюджетні виплати на підтримку сільського господарства і непрямую підтримку цін через відповідні механізми, є найвищим у країнах ЄС та Росії й становив за 2005–2011 роки відповідно 24,7 і 19,2 % до вартості виробленої продукції, в Канаді – 17,7 та США – 10,6%, тоді як в Україні він дорівнював лише 7,8%. За цим показником наша країна, поряд із Бразилією й Австралією, знаходиться на найнижчому щаблі світової ієрархії серед країн зі значними обсягами виробництва та експорту сільськогосподарської продукції.

Негативною для аграріїв є й динаміка коефіцієнта співвідношення бюджетної підтримки та фіскального навантаження сільського господарства. Якщо в 2005–2008 роках цей коефіцієнт був достатньо високим і мав межу 3–3,4, то починаючи з 2009 року він набув спадної тенденції та вже в 2011 році його рівень становив лише 1,27. У 2013 році даний коефіцієнт дещо зріс до 1,83, проте у 2014-му й особливо у 2015 році є підстави прогнозувати його значне зниження за відомих причин – через суттєве збільшення податкового навантаження та зниження коефіцієнта PSE. Все це погіршуватиме фінансовий стан аграріїв.

За таких умов потрібна вкрай зважена політика уряду щодо фінансової підтримки

аграріїв. Найперше, необхідно зберегти ті напрями економічної підтримки, які діють нині.¹ Важливим кроком стане відновлення такого важливого напрямку підтримки, як часткове погашення відсоткових ставок за взятий сільськогосподарськими товаровиробниками кредит. На зазначені цілі урядом запропоновано виділити 300 млн грн, що дасть змогу додатково залучити 5 млрд кредитних ресурсів. Тут варто наголосити, що поновлення програми компенсації частини відсоткових ставок за кредит може дати відчутний ефект, коли така компенсація зменшить реальну відсоткову кредитну ставку для аграріїв щонайменше до 15% річних, тобто до рівня, який ще спроможний витримати економічно «здорові» сільськогосподарські товаровиробники за сучасної цінової ситуації.

Важливо посилити роль Аграрного фонду України шляхом контрактації (форвардних закупівель) зерна майбутніх урожаїв на етапі посівних кампаній. Скажімо, під час посівної 2015 року Аграрний фонд планує законтрактувати лише 450 тис. т пшениці 2-го та 3-го класів. Оскільки такі форвардні закупівлі фінансуються трьома етапами (50% під час посівної кампанії, 20 – у період сходів зернових і решта 30% – після жнив та постачання товарів), то стає очевидним, що весною 2015 року за орієнтовної ціни 1 т пшениці 2,5 тис. грн аграрії зможуть одержати лише 550 млн грн, що на фоні загальної потреби у фінансових ресурсах на час посівної є вкрай недостатнім.

Джерелом поповнення фінансових ресурсів на світовому фінансовому ринку українськими компаніями, на противагу складнощам із залученням цих ресурсів через ІРО, може стати залучення ними боргових інструментів – євробондів. Цьому сприяє надлишкова ліквідність багатьох провідних зарубіжних банків, що дає їм змогу пропонувати відносно низькі відсоткові ставки. Але тут потрібно враховувати, що випуск євробондів є доступним лише для великих компаній, які спроможні їх розмістити на суму

¹ Україні важливо переконати МВФ у необхідності відміни вимоги, що міститься в Меморандумі, щодо скасування практики застосування пільг із ПДВ у сільському господарстві, оскільки нині це одне з головних джерел державної підтримки аграріїв.

більше 150 млн дол. США. У 2013 році процес залучення цього боргового інструмента активізувався. Так, компанія «МХП» розмістила в цьому році євробонди на 750 млн дол. США з купоном 8,5% річних, а компанія «Укрлендфармінг» – на суму 250 млн дол. США терміном на 5 років із дохідністю (купоном) 10,875%. Важливо, що випуск єврооблігацій на даному етапі – це залучення дешевших інвестицій порівняно з кредитами банків, бо відпускаються вони під 10–12% річних. За таких умов стає економічно вигідним рефінансування одних більш дорогих зобов'язань іншими, дешевшими, а в даному випадку одержаними за євробонди. Але тут варто наголосити, що після зниження суверенних і корпоративних рейтингів агентством Muddy's для усіх українських компаній вартість залучення коштів зросла, тому агропромислові компанії в 2014 році і на початку 2015 року відклали розміщення цінних паперів.

Треба брати до уваги, що в зв'язку зі складністю виходу вітчизняних аграрних та агропромислових компаній з IPO на європейські фондові біржі потрібний пошук альтернативи стосовно цього джерела залучення фінансових ресурсів. Такою альтернативою може стати публічне первинне розміщення акцій на азійській фондовій біржі, зокрема, Гонконгській. Про намір здійснити IPO на цій біржі заявила компанія «Укрлендфармінг».

Ускладнення процесу залучення агропромисловими компаніями фінансових ресурсів на міжнародному фінансовому ринку змушують ці компанії шукати і внутрішні ресурси такого залучення. Одним із них є вихід компаній на внутрішній фінансовий ринок. Перші кроки у цьому напрямі уже робляться. Так, 2 лютого 2015 року на Українській біржі розпочато торги акціями Ukrproduct Group Ltd. Це – перший вихід української агропромислової компанії на вітчизняний фондовий ринок, який повинен дати поштовх для його розвитку.

Є сподівання, що з нормалізацією обстановки в Україні й повною імплементацією угоди з ЄС, світові фінансові ринки знову стануть доступними для вітчизняних агропромислових компаній. Але, по-перше, це питання часу, необхідного для відновлення до них довіри з боку світових фінансових

інститутів і, по-друге, слід очікувати значно жорсткіших вимог інвесторів до прозорості аграрного бізнесу та якості корпоративного управління.

Надзвичайно актуальною проблемою для вітчизняних аграріїв, яка вимагає послідовного відстеження, є вихід їх на європейський товарний ринок навіть за тих невеликих масштабів продажу, які передбачені квотами ЄС на вітчизняну сільськогосподарську продукцію і продовольство. Є підстави вважати, що доступ українських товаровиробників на ринок ЄС у перспективі зростатиме, особливо з огляду можливостей постачання вітчизняної органічної продукції, але таке зростання не може бути значним, оскільки цей ринок перенасичений, він самодостатній та за низкою продуктів, що виробляються в Україні, країни ЄС є нетто-експортерами, або ж мають нульовий баланс.

Тому суть проблеми полягає не в масштабах експорту, а в принципово іншому. Адже сам факт виходу українських товаровиробників на ринок ЄС є свідченням того, що наша продукція сприймається вимогливим західним споживачем, вона відповідає співвідношенню «ціна-якість», вимогам екобезпеки і загалом стандартам ЄС. З таким іміджем вітчизняної продукції українським аграріям відкривається шлях до експорту своєї продукції в країни Близького Сходу, Африки, Південно-Східної Азії. Це відкриває широкі можливості для нарощування Україною експорту сільськогосподарської продукції та продовольства, що підвищить роль АПК у забезпеченні країни валютою і до того ж дасть змогу агробізнесу набути повну незалежність від непередбачуваного й нецивілізованого російського ринку.

Висновки. Існує кілька основних причин-викликів, що зумовлюють погіршення фінансово-економічного стану аграріїв і навіть їх збитковість. Серед них військова агресія Російської Федерації, глибока девальвація національної валюти, криза банківської системи й труднощі взяття аграріями кредитів, «ефект відлуння», істотне звуження можливостей вітчизняних великих аграрних та агропромислових компаній щодо залучення фінансових ресурсів на світових фінансових ринках. Сукупна дія цих причин істотно погіршила фінансово-економічний стан навіть великих

компаній агробізнесу. У першій половині 2014 році низка відомих агропромислових компаній одержала збитки у значних розмірах, хоча в минулому вони працювали прибутково. За цих умов не викликає сумніву правильність рішення щодо збереження для усіх аграріїв умов пільгового оподаткування. Підвищення ставок єдиного податку для сільськогосподарських товаровиробників, а також індексація грошової оцінки землі підвищує податкове навантаження на них, але воно не є критичним. Тому доцільно істотно підвищити соціальну відповідальність агробізнесу – платників єдиного податку 4-ї групи, встановивши ставку обов'язкового соціального збору в розмірі від 0,3% для малих форм господарювання до 1% від грошової оцінки землі для великих аграрних і агропромислових компаній.

Не виваженою вважаємо думку, що холдинги себе вичерпали. Вони є важливим складником організаційної будови сільського господарства. Суть полягає в тому, що необхідно на науковій основі встановити граничні межі їх землекористування й нормативно врегулювати створення додаткових робочих місць цими компаніями, насамперед, розвитком ними тваринництва. В наших працях запропонований механізм розв'язання цих проблемних питань. З'ясовано, що розвиток великих компаній в агросекторі характерний і для низки інших країн, тому є підстави вва-

жати, що це явище не є місцевим, а транснаціональним та характерне для країн із значними масивами земельних ресурсів.

Розв'язання проблеми фінансової скрути аграріїв доцільно розглядати окремо в коротко- і довгостроковому періодах. У першому з них важливо розширити використання банками документарних інструментів фінансування; збільшити залучення коштів аграріїв на умовах фінансового лізингу; здійснити цілеспрямовану емісію Національним банком України для закупівлі аграріями необхідних ресурсів під весняну й літню кампанії.

У довгостроковому періоді важливо зберегти існуючі напрями державної підтримки; відновити в більших масштабах підтримку частковим погашенням відсоткових ставок за взятий аграріями кредит; посилити роль Аграрного фонду України збільшенням ним форвардних закупівель зерна; здійснити пошук великими компаніями альтернативних джерел залучення фінансових ресурсів на азійських фондових ринках; повніше використовувати ними внутрішні резерви такого залучення через розміщення акцій на Українській біржі; посилити зусилля щодо виходу вітчизняних компаній на європейський товарний ринок, що підвищить імідж вітчизняної сільськогосподарської продукції та продовольства й відкриє шлях для їх експорту в країни Близького Сходу, Африки і Південно-Східної Азії.

Список використаних джерел

1. Статистичний збірник: Сільське господарство України. – К.: Державна служба статистики, 2013. – С. 53.
2. Княжанський В. «Шагренева посівна» / В. Княжанський // День. – 2015. – 10 лют. – № 21.
3. Іщенко Г. Посівна 2015: бракує грошей / Г. Іщенко // Уряд. кур'єр. – 2015. – 18 лют. – № 30.
4. В погоні за інвестором [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Latifundist.com/spets-proekt/84-v-pogone-sa-investorom.
5. Андрійчук В.Г. Проблемні аспекти регулювання функціонування агропромислових компаній / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 5-22.
6. Новіков Г. Агрохолдинги себе вичерпали [Електронний ресурс] / Г. Новіков – Режим доступу: Latifundist.com/novosti/24766-agroholdingi-cebya-uzhe-ischerpali-mnenie.
7. Електронний ресурс: Latifundist.com/dosye/erve-zhak-zhak.
8. Будущее сельского хозяйства за агрохолдингами – иностранный эксперт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Latifundist.com/novosti/23097-budushchoe-selckogo-hozyaystva-za-agroholdingami.
9. Динз Г. К победе через слияние. Как обратит отраслевую консолидацию себе на пользу / Г. Динз, Ф. Крюгер, С. Зайзель. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – С. 17.
10. ТОП-10 латифундистов мира. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Latifundist.com/rating/TOP-10-latifundistov-mira.
11. Розвиток аграрних холдингових формувань та заходи з посилення соціальної спрямованості їхньої діяльності / [Ю.О. Лупенко, М.Ф. Кропивко, М.Й. Малік та ін.]; за ред. М.Ф. Кропивка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 50 с.
12. Лупенко Ю.О. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності / Ю.О. Лупенко, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 5-21.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2015 р.

*

Б.Й. ПАСХАВЕР, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, головний науковий співробітник
Державна установа «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»

Харчування поза домом у продовольчому споживанні

Постановка проблеми. У забезпеченні національної продовольчої безпеки певну роль відіграє галузь громадського харчування. В багатих країнах близько половини витрат населення на продовольчі потреби припадає на продукцію та послуги саме цієї галузі. В Україні в радянський період галузь мала високі темпи зростання: у 1990 році її підприємства налічували майже 4,5 млн місць і 0,5 млн працівників. Трансформаційна криза значно зменшила присутність цього сектора масового харчування на продовольчому ринку країни, що не може не бентежити. Стратегічні наміри побудови «наздоганяючої» економіки вимагають прискореного розвитку сфери громадського харчування заради омріяних високих стандартів життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку ресторанного господарства України присвячена значна науково-дослідна та учбово-методична література. Серед авторів новітніх наукових публікацій варто назвати Ф. Даніалі [15], О.П. Бутенко, І.В. Дядюшкіну [16], Н.Г. Міценко [17], статті яких містять аналіз сучасного стану і перспектив національного громадського харчування.

Мета статті – привернути увагу до недостатнього рівня розвитку важливого сегмента національного продовольчого ринку – ресторанного господарства.

Виклад основних результатів дослідження. Для характеристики важливого аспекту стану продовольчого забезпечення світова й вітчизняна статистика запровадила облік витрат на продовольство, яке споживається вдома (food at home) та поза домом (food away from home). Зокрема, статистика США до другої позиції відносить харчування в приміщенні, де воно оплачено, а до першої – продукти, куплені на винос, або вироблені для самоспоживання. Українська статистика визнає продовольчими витратами поза домом оплату продукції й послуг суб'єктів підприємницької діяльності у сфері громадського харчування, яка з 2000 року одержала в офіційній звітності назву «ресторанного господарства».

У відомому прислів'ї «хто гарно їсть, той гарно робить» вірною є також обернена залежність: кількість і якість продовольчого споживання – переконливий результативний індикатор загального економічного розвитку. Чим більше розвинута країна, тим менша частка: а) ринкової вартості продовольства у загальній сумі споживчих витрат населення; б) аграрної праці в усіх трудових ресурсах суспільства; в) витрачених на кухарство годин у загальному обсязі вільного часу громадян.

Уявлення про місце та роль ресторанного господарства у структурі всіх споживчих витрат населення дає кількісна інформація (табл.1). Звернемося, передусім, до статистики власної країни. Перші роки української

державності були періодом глибокої рецесії: між 1990 і 2000 роком душевий ВВП зменшився більше ніж наполовину. В продовольчій сфері переконливий приклад цього занепаду – змушене вегетаріанство: душеве споживання м'ясопродуктів у 1990 році – 68 кг, у 2000-му – 33 кг. Харчування поза домом для багатьох споживачів стало недоступним: його частка у продовольчих витратах за 90-ті роки знизилася у 6 разів.

У поточному столітті сформувався відбудовна тенденція. Попри високі темпи ін-

фляції, випереджаюче зростання доходів населення забезпечило реальне підвищення споживання товарів та послуг: між 2000 і 2013 роком воно більше ніж подвоїлося. Постатейний підсумок (табл. 1) підтверджують також макроекономічні показники. За 13 років поточного століття реальний душевий ВВП збільшився на 75%, а частка кінцевих споживчих витрат домогосподарств у ВВП зросла з 54,3 до 70%, тобто на 29%, що дає загальне зростання фізичного обсягу споживання у 2,26 раза (1,75х1,29) [6, с. 27; 11, 17].

1. Споживчі витрати на 1 особу за місяць

Споживчі витрати	Україна						США					
	2000 р.		2013 р.		2013 р. до 2000 р., %		2000 р.		2013 р.		2013 р. до 2000 р., %	
	грн	до споживчих витрат, %	грн	до споживчих витрат, %	індекс цін	індекс фізичного обсягу	дол.	до споживчих витрат, %	дол.	до споживчих витрат, %	індекс цін	індекс фізичного обсягу
Продукти харчування	125,49	68,5	741,67	55,6	311,6	189,7	136,5	6,8	196,93	6,5	138,6	103,9
Харчування поза домом	1,80	1,0	26,61	2,0	460,1	321,3	104,54	5,2	161,08	5,3	144,8	106,4
Алкогольні напої	3,02	1,7	21,59	1,6	332,9	214,7	22,74	1,1	32,95	1,1	124,7	116,2
Тютюнові вироби	2,92	1,6	29,62	2,2	416,6	243,5	20,38	1,0	28,47	0,9	207,0	67,5
Одяг і взуття	9,38	5,1	87,51	6,6	127,1	734,0	88,00	4,4	99,39	3,3	98,0	115,2
Житло й комунальні послуги	13,54	7,4	140,49	10,5	485,7	213,6	358,79	17,9	557,05	18,4	143,2	108,4
Побутові товари і послуги	4,80	2,3	34,54	2,6	166,5	493,9	101,29	5,1	123,38	4,1	93,3	130,5
Транспорт	4,30	2,3	63,86	4,8	402,1	369,3	234,76	11,7	298,43	9,9	113,5	100,0
Зв'язок	2,75	1,9	42,05	3,1	151,9	1006,6	46,65	2,3	74,61	2,5	96,7	165,4
Охорона здоров'я	8,22	4,2	50,31	3,8	290,9	210,4	327,78	16,3	625,59	20,7	143,1	133,4
Освіта	1,85	0,9	17,70	1,4	415,9	230,0	39,57	2,0	73,29	2,4	211,0	87,8
Культура й відпочинок	0,25	0,1	30,36	2,3	348,7	3482,6	187,22	9,3	265,21	8,8	84,1	168,5
Інші товари та послуги	5,98	3,0	48,79	3,5	-	-	337,23	16,8	491,14	16,2	-	-
Всі споживчі витрати	183,7	100,0	1335,10	100,0	320,1	227,0	2005,67	100,0	3027,52	100,0	129,1	116,9

Джерело: [8, с.147; 9, с.167]; [13, с. 463].

Збільшення споживчих можливостей сприяло активному розвитку харчування поза домом. Надсередні темпи інфляції не завадили надсередньому зростанню фізичного обсягу послуг ресторанного господарства: за аналізований період його частка у підсумку споживчих витрат зросла вдвічі, а фізичний обсяг – утричі. Така динаміка – безумовний доказ перспективності цього сегмента продовольчого ринку в періоди споживчого

зростання. Про це доводять і міжнародні зіставлення.

При порівнянні українських та американських показників (див. табл. 1) перше, що впадає у вічі, – прикро значна різниця в обсягах споживання. Душові споживчі витрати в США перевищують відповідний показник в Україні за валютним курсом (2013 р.) у 18 разів, за паритетом купівельної спроможності – майже десятиразово. Правда,

в Україні значно вищі темпи зростання показників споживання, що дає змогу сподіватися на скорочення розриву, принаймні, в тенденції.

Принципові відмінності має структура споживчих витрат населення в країнах, що порівнюються. Частка доходів, яка проїдається, тобто витрачається на харчування, – важливий показник національного добробуту, вимірник його рівня. Міжнародні порівняння визнають бідною країну, населення якої проїдає більше 60% своїх доходів. В Україні цей показник мав хвилюву динаміку: у 1980 році – 39%, 1990 – 31, 2000 – 62%, 2013 році – 49%. Наразі в Україні споживчі витрати – 80% доходів населення, а питома вага харчових потреб у цих витратах – 58% [9, с.167, 242]. У середнього американця харчування забирає 10% його доходів і 12% його споживчих витрат, хоча його продовольчий кошик більший та структурно багатший, ніж вітчизняний.

У продовольчих витратах громадян США 45% – оплата послуг і продукції ресторанного господарства [13, с. 463]. Порівняно з домашнім харчуванням ця форма продовольчого споживання приблизно в 1,5 раза до-

рожча [13, с. 572], але при значному рівні доходів економія часу виправдовує витрати. Масштаби розвитку ресторанного бізнесу в США яскраво характеризує статистика зайнятості у галузях продовольчого комплексу: харчова промисловість – 2,4 млн працівників, продовольча торгівля – 2,9 млн, фермерське господарство – близько 5 млн, ресторанне господарство – майже 10 млн працівників, у тому числі 2,4 млн кухарів та 2,1 млн офіціантів [13, с. 413, 414, 420]. Тобто, в США на 30 осіб населення – один працівник ресторанного господарства, в Україні забезпеченість населення рестораторами нижча більше, ніж 20-разово.

Судячи з даних таблиці 1, зростання доходів населення у поточному столітті зумовило значне збільшення спожитих населенням України послуг ресторанного господарства навіть попри надсередній рівень інфляції в цій галузі. Але сучасні показники харчування поза домом – 2% споживчих витрат і 3,5% витрат на харчування – лише залишки минулих досягнень, про що красномовно показують дані таблиці 2. У 1990 році витрати на громадське харчування становили 8,5% загальної вартості харчування [7, с. 5].

2. Розвиток ресторанного господарства України

Показник	1950 р.	1960 р.	1970 р.	1980 р.	1990 р.	2000 р.	2013 р.
Кількість об'єктів, тис.	17,8	26,1	47,7	56,0	62,3	33,1	20,6
Кількість місць у них, тис.	426	806	2042	3458	4427	1916	1472
Середньорічна чисельність працівників, тис. осіб	102	187	384	478	482	73	62
Індекси фізичного обсягу товарообороту, %	...	...	...	...	100	26	48

Джерело: [1, с. 565, 566; 4, с. 108, 115, 116; 6, с. 259, 272, 273].

Слід сказати, що в радянський період громадське харчування розвивалося як відомча й допоміжна галузь, її суб'єкти здебільшого не мали власних приміщень, а знаходилися при різного роду підприємствах, установах, освітніх закладах. Лише 30% підприємств громадського харчування були загальнодоступними [3, с. 322]. Таке становище зменшувало галузеві витрати. У 1990 році націнка ресторанного господарства становила 16% від його товарообороту, нині – 46% [4, с. 95; 12, с. 36].

Статистика радянських часів поділяла товарооборот громадського харчування на продукцію власного виробництва та куповані товари. Якщо у 1950 році пропорція цих час-

тин дорівнювала 24:76, то у 1990-му вона вже оцінювалася 62:38, тобто громадське харчування з підгалузі торгівлі перетворилося в підгалузь харчової промисловості. Наразі відповідна інформація не публікується, але враховуючи, що нині в товарообороті ресторанного господарства вартість алкогольних (включаючи пиво) напоїв і тютюнових виробів займає лише 17% [12, с. 36], можна визнати домінуючу роль власного виробництва у цьому виді сучасного бізнесу.

Для ретроспективного аналізу цікаві деякі показники роботи громадського харчування, які відсутні в сучасних статистичних публікаціях. Так, у 1972 році (остання публікація) ресторанне господарство України

продало 6,5 млрд страв, або ж 11 страв на місяць у душовому розрахунку. Середня ціна однієї страви – 28 коп., середня тогочасна заробітна плата – 122 крб на місяць [2, с. 411, 467].

Уявлення про динаміку розвитку громадського харчування, про його місце в продовольчому забезпеченні країни дають дані таблиці 3. За офіційною статистикою в період, що аналізується, середній душовий дохід номінально збільшився десятиразово, а інфляція призвела до зростання споживчих

цін у 8,5 раза. Це означає, що реальні доходи населення суттєво збільшилися, якщо індекс інфляції правильний. На жаль, наведена в таблиці інформація викликає сумніви щодо вірогідності цього центрального макроекономічного показника. Підвищення частки продовольчих витрат у доходах населення – переконливий доказ його збіднення. Таким же доказом є зменшення частки витрат на харчування поза домом у загальному обсязі продовольчих витрат.

3. Доходи і продовольчі витрати населення в Україні (з розрахунку на 1 особу)

Показник	1990 р.			2013 р.		
	крб на місяць	до сукупного доходу, %	до вартості харчування, %	грн на місяць	до сукупного доходу, %	до вартості харчування, %
Середній сукупний дохід	172,0	100,0	-	1726,5	100,0	-
Вартість харчування	57,0	33,1	100,0	768,3	44,5	100,0
у тому числі канали продовольчих витрат:						
роздрібна торгівля	29,0	16,9	51,0	376,6	21,8	49,0
громадське харчування	4,9	2,8	8,5	26,6	1,6	3,5
ринки	9,4	5,4	16,4	278,6	16,1	36,2
особисте господарство	13,7	8,0	24,1	86,5	5,0	11,3

Джерело: [7, с. 4, 5; 9, с. 214, 347].

Звертає на себе увагу значне збільшення питомої ваги міських ринків як каналу продовольчої торгівлі. В радянські часи магазинна (державна) торгівля продовольчими товарами значною мірою була дотаційною, а ціни так званих «колгоспних» ринків – вільними. В результаті у 1990 році по всьому комплексу продовольчих товарів ринкові ціни перевищували магазинні утричі [4, с. 110]. На нинішній час цієї різниці немає й міські ринки, які здебільшого працюють на професійній основі, підвищили свою участь у продовольчому забезпеченні.

Як уже зазначалося, головний фактор розвитку вітчизняного ресторанного господарства – рівень купівельної спроможності

населення, що породжує помітну соціальну проблему – дуже значну стратифікацію покупців послуг цієї галузі. У 2013 році при децильному групуванні домогосподарств України за показником середньодушового доходу у вищому децилі порівняно з нижчим душові витрати на харчування поза домом мали майже десятиразову різницю (табл. 4). Групування підтверджує відому закономірність: найбільш забезпечені верстви населення витрачають на харчування значно меншу частку своїх доходів, але у витрачених на харчування коштах набагато більша частка послуг ресторанного господарства.

4. Децильне групування домогосподарств України за рівнем середньодушових доходів

	Усі домогос- подарства	У тому числі		
		перша (нижча) група	десята (вища) група	вища група до нижчої, %
Із розрахунку на 1 особу за місяць				
Середній сукупний дохід, грн	1726,5	801,5	3927,6	490,0
Витрати на продукти харчування				
грн	741,7	486,7	1142,8	234,8
у % до сукупного доходу	43,0	60,7	29,1	-
Витрати на харчування поза домом				
грн	26,6	8,7	85,0	977,4
у % до витрат на харчування	3,5	1,8	6,9	-

Джерело: [9, с. 232, 292].

Серед тих, хто користується послугами ресторанного господарства, значна диференціація спостерігається по лінії «місто-село». Хоча забезпеченість населення об'єктами ресторанного господарства у міських поселеннях і сільській місцевості однакова (5 од. на 10 тис. осіб), різниця у витратах на продукцію цієї галузі дуже значна. У 2013 році середній душевий дохід у містах України перевищував відповідний показник сільських мешканців на 20%, а душевий показник витрат на харчування поза домом у містах та селах різнився майже утричі [9, с. 215]. Позначаються відмінності традицій.

У географічному розрізі (табл. 5) високим рівнем розвитку ресторанного господарства вирізняється столиця: за офіційною статистикою в м. Києві середньодушовий наявний дохід перевищує загальноукраїнський показник удвічі, а пропорція відповідних показників товарообороту ресторанного господарства – п'ятиразова. Аутсайдер у споживанні послуг ресторанного господарства – західний регіон України: душевий дохід тут поступається середньореспубліканському рівню на третину, а товарооборот ресторанного господарства з розрахунку на 1 особу менше удвічі.

5. Географія товарообороту підприємств ресторанного господарства України в 2012 р.

Регіони України ¹⁾	Із розрахунку на 1 особу		
	Валовий регіональний продукт, тис. грн	Наявний дохід, тис. грн	Товарооборот підприємств ресторанного господарства, грн
м. Київ	98,3	53,2	1344
Центр	26,4	22,8	187
Схід	35,7	27,4	229
Південь	24,1	21,7	246
Захід	20,2	19,7	126
Україна	32,2	25,3	268

¹⁾ Центр (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська); Схід (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська); Південь (АРК, м. Севастополь, Миколаївська, Одеська, Херсонська); Захід (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька). Джерело: [6, с. 45, 362; 12, с. 12].

Висновки. Складна сучасна ситуація, в якій опинилася Україна, негативно позначилася на предметі аналізу цієї розвідки. В 2014 році оборот ресторанного господарства країни у річному вимірі скоротився на 12%, що вимагає суттєвих антикризових зусиль. Програма необхідних дій сформульована Указом Президента України «Про Стратегію

сталого розвитку «Україна-2020» [14], головна мета якої – підвищення стандартів життя. Документ передбачає розробку індикаторів реалізації «Стратегії». Підвищення рівня продовольчої безпеки шляхом розвитку харчування поза домом (ознака розвинутої країни) – доцільний індикатор здійснення програмних сподівань.

Список використаних джерел

1. Народне господарство Української РСР у 1965 р. – Стат. щорічник. – К., 1966.
2. Народне господарство Української РСР у 1972 р. – Стат. щорічник. – К., 1973.
3. Народне господарство Української РСР у 1985 р. – Стат. щорічник. – К., 1986.
4. Народне господарство Української РСР у 1990 р. – Стат. щорічник. – К., 1991.
5. Статистичний щорічник України за 2000 р. – К., 2001.
6. Статистичний щорічник України за 2013 р. – К., 2014.
7. Бюджети сімей робітників, службовців, колгоспників і пенсіонерів у 1990 р. – Стат. збірник. – К., 1991.
8. Витрати і доходи домогосподарств України у 2000 р. – Стат. збірник. – К., 2001.
9. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2013 р. – Стат. збірник. – К., 2014.
10. Національні рахунки України за 2005 р. – Стат. збірник. – К., 2007.
11. Національні рахунки України за 2012 р. – Стат. збірник. – К., 2014.
12. Роздрібна торгівля України у 2013 р. – Стат. збірник. – К., 2014.
13. Statistical Abstract of the United States 2015. The National Data Book.
14. Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 «Про стратегію сталого розвитку «Україна-2020».
15. Даніалі Ф. Дослідження загальних тенденцій ринку ресторанного господарства України / Ф. Даніалі // Економіка промисловості. – 2012. – № 3-4. – С. 29–34.

16. Бутенко О.П. Аналіз ринку ресторанного господарства України та перспективи його розвитку / О.П. Бутенко, І.В. Дядюшкіна // Економічний простір. – 2013. – № 74. – С. 73–81.

17. Міценко Н.Г. Ресторанне господарство як канал збуту продукції АПК / Н.Г. Міценко // Бізнесінформ. – 2014. – № 4. – С. 208–214.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2015 р.

*

УДК 33.025.12:632.913.1(477)

**С.І. ДЕМ'ЯНЕНКО, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки агропромислових формувань
О.В. НІВ'ЄВСЬКИЙ, доктор філософії, старший викладач
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»**

Система регулювання фітосанітарних заходів в Україні

Постановка проблеми. Роль і значення сільського господарства в економіці України завжди були й залишаються суттєвими. За останні п'ять років частка сільського господарства у ВВП країни збільшилася з 7,5 до 9,1%, а в загальному експорті – з 12 до 27%. При цьому близько 70% валової продукції сільського господарства та її експорту становить продукція рослинництва. У зв'язку з цим захист здоров'я рослин і фітосанітарні заходи (або карантин рослин) набувають особливої ваги, оскільки ці заходи можуть сприяти розвитку галузі, а можуть, навпаки, діяти як торговельні бар'єри й бути значним тягарем для виробників та експортерів. Наприклад, надмірний фітосанітарний контроль й сертифікація призводять до значних витрат із боку аграрних виробників і

заважають внутрішній та зовнішній торгівлі. Таким чином, важливим є баланс між безумовною потребою захищати здоров'я рослин і необхідністю стимулювати торгівлю й конкурентоспроможність вітчизняних виробників на внутрішніх та зовнішніх ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам удосконалення системи регулювання у сфері карантину рослин в Україні присвятили роботи ряд вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема, Л. Бондар [1], П. Босче [11], Д. Вапнек [9], В. Курзова [1], Д. Еббелс [8], В. Макаренко [2], С. Зоря [5], Є. Осмоєску [6], Ш. фон Крамон-Таубадель [5], Д. Ньюбуре [4], Р. Стренж [12] й ін. Багато науковців досліджують технологічні питання карантинного контролю, але це в основному технологи, тобто спеціалісти з вузьких проблемних питань, що дає змогу попередити проникнення та поширення найнебезпечніших шкідників,

© С.І. Дем'яненко, О.В. Нів'євський, 2015

16. Бутенко О.П. Аналіз ринку ресторанного господарства України та перспективи його розвитку / О.П. Бутенко, І.В. Дядюшкіна // Економічний простір. – 2013. – № 74. – С. 73–81.

17. Міценко Н.Г. Ресторанне господарство як канал збуту продукції АПК / Н.Г. Міценко // Бізнесінформ. – 2014. – № 4. – С. 208–214.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2015 р.

*

УДК 33.025.12:632.913.1(477)

*С.І. ДЕМ'ЯНЕНКО, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки агропромислових формувань
О.В. НІВ'ЄВСЬКИЙ, доктор філософії, старший викладач
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

Система регулювання фітосанітарних заходів в Україні

Постановка проблеми. Роль і значення сільського господарства в економіці України завжди були й залишаються суттєвими. За останні п'ять років частка сільського господарства у ВВП країни збільшилася з 7,5 до 9,1%, а в загальному експорті – з 12 до 27%. При цьому близько 70% валової продукції сільського господарства та її експорту становить продукція рослинництва. У зв'язку з цим захист здоров'я рослин і фітосанітарні заходи (або карантин рослин) набувають особливої ваги, оскільки ці заходи можуть сприяти розвитку галузі, а можуть, навпаки, діяти як торговельні бар'єри й бути значним тягарем для виробників та експортерів. Наприклад, надмірний фітосанітарний контроль й сертифікація призводять до значних витрат із боку аграрних виробників і

заважають внутрішній та зовнішній торгівлі. Таким чином, важливим є баланс між безумовною потребою захищати здоров'я рослин і необхідністю стимулювати торгівлю й конкурентоспроможність вітчизняних виробників на внутрішніх та зовнішніх ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам удосконалення системи регулювання у сфері карантину рослин в Україні присвятили роботи ряд вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема, Л. Бондар [1], П. Босче [11], Д. Вапнек [9], В. Курзова [1], Д. Еббелс [8], В. Макаренко [2], С. Зоря [5], Є. Осмоєску [6], Ш. фон Крамон-Таубадель [5], Д. Ньюбуре [4], Р. Стренж [12] й ін. Багато науковців досліджують технологічні питання карантинного контролю, але це в основному технологи, тобто спеціалісти з вузьких проблемних питань, що дає змогу попередити проникнення та поширення найнебезпечніших шкідників,

© С.І. Дем'яненко, О.В. Нів'євський, 2015

хвороб і бур'янів сільськогосподарських культур. Однак проблемами регулювання фітосанітарних заходів як елементом аграрної політики займається досить обмежена чисельність науковців, зазначених нами вище. Предметом їхніх досліджень є правові, екологічні й економічні аспекти регуляторної політики держави у сфері фітосанітарних заходів.

Мета статті – аналіз причини низької ефективності вітчизняного карантинного контролю рослин і розробка напрямів його вдосконалення.

Виклад основних результатів дослідження. Аналіз діяльності фітосанітарних заходів в Україні дає підстави стверджувати про їхню низьку ефективність. За оцінками Міжнародної фінансової корпорації (МФК) [13], сукупні (офіційні та неофіційні) витрати приватного сектору на дотримання вимог у сфері карантину рослин в Україні у 2011 році становили більше 1,05 млрд грн, або 0,45% валового виробництва продукції рослинництва. Це майже в 7,5 раза перевищує витрати приватного сектору в ЄС, де аналогічні витрати мали лише 0,06% вартості всієї виробленої продукції рослинництва. З іншого боку, за інформацією Державної ветеринарної та фітосанітарної служби, протягом останніх чотирьох років зафіксоване значне збільшення території поширення всіх регульованих шкідливих організмів, а в окремих випадках територія поширення збільшилась у 38 разів [14]. Таким чином, надмірні витрати приватного сектору на дотримання вимог у сфері карантину рослин і загальна неефективність фітосанітарних заходів доводять про нагальну потребу реформування в Україні цієї сфери державного регулювання.

Аналіз причин низької ефективності вітчизняного карантинного контролю рослин дає можливість згрупувати їх таким чином:

1. Дезінтегрований внутрішній ринок. Уся територія України поділена на сотні карантинних зон відповідно до виявлених регульованих шкідливих організмів. Наприклад, згідно з даними Держветфітослужби, близько 3,5 млн га на території 418 районів України уражено *Амброзією полинолистою*. Це підтверджує про щонайменше 418 карантинних зон тільки по одному регульованому

шкідливому організму. Таких організмів (обмежено поширених в Україні) на даний момент є 29 одиниць. Враховуючи те, що рух товарів – об'єктів регулювання у сфері карантину рослин¹ із однієї карантинної зони в іншу можливий лише за наявності карантинного сертифіката, це суттєво ускладнює їхнє переміщення. Результатом цього є зниження конкурентоспроможності вітчизняних виробників на зовнішніх ринках, оскільки додаткові бар'єри тільки збільшують вартість усього ланцюжка поставок української продукції. В ЄС, наприклад, діє принцип «єдиного ринку», який передбачає мінімальне втручання в рух продукції всередині Співтовариства.

2. Тотальний контроль над торговельними, а особливо експортними, потоками, а не над поширенням шкідливих організмів. Усе регулювання у сфері карантину рослин (інспектування, експертиза, видача дозвільних документів, перевірка тощо) побудоване навколо списку об'єктів регулювання, який в основній свої масі складається з продукції рослинного походження. Згідно з Угодою СОТ «Про санітарні та фітосанітарні заходи» й міжнародні стандарти у сфері карантину та захисту рослин², фітосанітарні заходи (включно з переліком об'єктів регулювання) повинні мати технічне обґрунтування, яке має містити оцінку фітосанітарних ризиків й економічних наслідків. Проте в Україні фактично 100% внутрішнього та 90% зовнішнього товарообороту продукції рослинного походження підлягає обов'язковій фітосанітарній експертизі й сертифікації. З іншого боку, в сфері компетенції карантину рослин (так звані підкарантинні шкідники, бур'яни, хвороби, які обмежено поширені в Україні) знаходиться лише близько 3% усіх шкідливих організмів України. В такому разі очевидна принаймні

¹ Будь-яка рослина, продукт рослинного походження, місце зберігання, упаковка, засоби перевезення, контейнери, ґрунт і будь-які інші організми, об'єкти або матеріали, здатні переносити чи поширювати регульовані шкідливі організми.

² Стандарт № 1 Міжнародної конвенції з карантину та захисту рослин. Див. Міжнародну конвенцію про захист рослин від 06.12.1951 р. (http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_805), Угоду СОТ про застосування санітарних та фітосанітарних заходів від 14.04.1994 р. (http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/981_006) тощо.

економічна неефективність тотального контролю над торговельними потоками продукції рослинного походження з метою запобігання поширенню лише 3% усіх шкідливих організмів України. Найбільше потерпають від обов'язкового карантинного контролю внутрішня торгівля (70% усіх витрат) та експортна продукція (21% усіх витрат).

Також очевидно, що список об'єктів регулювання не повною мірою ґрунтується на оцінці фітосанітарних ризиків. Це можна стверджувати з огляду на таке:

об'єкти регулювання (підкарантинна продукція) визначаються виходячи з того, чи можуть вони переносити чи поширювати лише регульовані шкідливі організми (шкідники, бур'яни, хвороби). Також потрібно розуміти, що окремі регульовані шкідливі організми відповідають тільки певним видам продукції рослинного походження. Наприклад, такий карантинний шкідник як картопляна міль не може бути, наприклад, у зерні. З огляду на це знову ж таки виникає логічне питання, навіщо тотальне контролювання торговельних потоків продукції рослинного походження з метою запобігання поширенню всього лише 3% усіх шкідливих організмів України?

на етапі збору врожаю зернозбиральні комбайни суттєво зменшують ймовірність присутності регульованих шкідливих організмів у зерні. Наприклад, насіння карантинного бур'яну амброзії полинолистої в 2–4 рази менше від розміру зерна пшениці, ячменю та жита, в 4–8 разів менше від розміру насіння соняшнику. В процесі обмолоту зерно в комбайні проходить кілька стадій механічної очистки від дрібнозернистих домішок. На цьому етапі принаймні частина насіння амброзії просто відсіюється. Те саме стосується й насіння інших карантинних бур'янів (наприклад, гірчака повзучого, цехруса довгоголового, повитиці), чиє насіння менше від розміру зернин зернових. Крім того, на елеваторах зерно піддається подальшій доробці (очищення, сушіння і т.д.), що, в свою чергу, ще зменшує ймовірність зараження зерна насінням підкарантинних бур'янів. Тому очевидно, що такі товарні позиції, як зерно та насіння соняшнику є товаром із низьким фітосанітарним ризиком;

після збору врожаю багато об'єктів регулювання піддаються подальшій технічній переробці (обробці). Наприклад, солод проходить стадію сушіння при температурі 85⁰С, соняшникове лушпиння й шрот, борошно також проходять стадію технологічної переробки та, очевидно, більше не повинні вважатися джерелом перенесення й поширення регульованих шкідливих організмів;

зважаючи на чинний список регульованих шкідливих організмів і згаданих вище технологічних аспектів збору та переробки сільськогосподарської продукції, список об'єктів регулювання повинен складатися, в переважній більшості, з насіння дрібнонасіньових й овочевих культур, садивного матеріалу (саджанців), квітів, картоплі, деяких овочів та льону. Водночас якщо подивитися на список об'єктів регулювання в ЄС, то він і містить в основному насіння, посадковий матеріал, деревину та окремі товарні позиції для кінцевого споживання. Проте список ЄС не містить ні зерна, ні насіння соняшнику, ні продуктів переробки.

3. Високий ризик корупції та зловживань. В Україні суб'єктам економічної діяльності потрібно в обов'язковому порядку одержувати три види сертифікатів, що засвідчують фітосанітарний стан об'єктів регулювання, це: 1) карантинний дозвіл на імпорт або транзит; 2) карантинний сертифікат для переміщення з однієї карантинної зони в іншу (тобто, на внутрішню торгівлю і перевезення); 3) фітосанітарний сертифікат на експорт. Сертифікат видається на кожну партію (вагон/авто/судно) об'єкта регулювання після проведення карантинного огляду й фітосанітарної експертизи. Закон України «Про карантин рослин» відводить інспектору з карантину на весь процес, починаючи від карантинного огляду та відбору зразків аж до видачі сертифіката, до п'яти діб. Оскільки проби на практиці беруться тільки із завантаженого транспортного засобу (вагона або судна), то вантажовласник може зазнати суттєвих штрафів за простій вагонів чи судна, якщо інспектор із карантину вирішить максимально скористатися правом видачі сертифіката до п'яти діб. Наприклад, один день простою 50 000-тонного судна може

коштувати до 90 тис. дол. США¹. Зважаючи на це, видачу сертифікатів у сфері карантину рослин можна класифікувати як процедуру з високим ризиком корупційних дій.

4. *Перешкоди експорту та виходу української агропродовольчої продукції на нові зовнішні ринки.* Як вже зазначалося, фактично 100% внутрішньої торгівлі й експорту продукції рослинного походження потерпає від регулювань у сфері карантину рослин. Більше того, список об'єктів регулювання в Україні один для імпорту і для внутрішніх та експортних операцій. Іншими словами, якщо країна-імпортер не вимагає перевірки партії об'єкта регулювання (наприклад, партії зерна) на наявність регульованого шкідливого організму, експортер у будь-якому разі повинен це зробити. Тобто, вже фактично поза межами території України, коли питання занесення й поширення регульованих шкідливих організмів не виникає, держава примушує робити експортера те, чого не вимагає країна-імпортер. Така практика видачі фітосанітарної сертифікації експорту суперечить міжнародним стандартам, зокрема Стандарту № 7 Міжнародної конвенції з карантину та захисту рослин. Цей стандарт вимагає, щоб країни-експортери орієнтувалися лише на фітосанітарні вимоги країни-імпортера, тоді як українські експортери повинні виконувати одночасно фітосанітарні вимоги як України, так і країни-експортера.

5. *Значне нівелювання державної підтримки аграрного сектору.* Всі вище описані витрати, пов'язані з регулюванням у сфері карантину рослин, врешті-решт перекладаються на сільськогосподарських виробників у формі зниження закупівельних цін. Наприклад, для виробників зернових та олійних культур такий втрачений дохід, за оцінками МФК, становить 1,3–1,8 дол. США на 1 тону, або близько 1% експортної ціни. В сукупності, про що вище вже зазначалося, в 2011 році це дорівнювало понад 1,05 млрд грн, або близько 132 млн дол. США. В свою чергу це 7,8% сукупної державної підтримки сільсь-

когосподарських виробників у 2011 році², що суттєво нівелює ефективність бюджетної підтримки підприємств АПК. За останні три роки ситуація з карантинним контролем не змінилася, а враховуючи підвищення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та її експорту в 2012-2014 роках і зменшення державної підтримки галузі, втрачений дохід аграріїв зріс ще більше.

6. *Перешкода зростанню сільського господарства.* Таким чином, існуюча в Україні система карантинного контролю рослин є перешкодою зростанню ефективності сільського господарства. Зазначені вище суми недоодержаних доходів сільгоспвиробників (особливо малих і середніх форм господарювання) фактично є втраченими інвестиціями у підвищення продуктивності та конкурентоспроможності вітчизняного аграрного сектору. За даними МФК, 73% сільгоспвиробників фінансують свою діяльність із власних джерел, а саме – з нерозподіленого прибутку або із заощаджень. Отже, сучасне регулювання у сфері карантину рослин фактично зменшує обсяг інвестицій у сільське господарство на 17,5%³. У свою чергу це перешкоджає модернізації виробництва й обмежує зростання сектору. Для сільського господарства таке недофінансування означає щорічне уповільнення підвищення продуктивності в сільському господарстві на 4,3%⁴.

Виходячи з вищенаведеного аналізу вітчизняного карантинного контролю рослин, можна запропонувати такі напрями його вдосконалення.

1. Перегляд і суттєве скорочення списку об'єктів регулювання. Перегляд списку потрібно здійснити користуючись відповідним списком об'єктів регулювання ЄС. Передусім йдеться про товарне зерно, олійні культури, продукти їх переробки, відходи та залишки харчової промисловості тощо. Це дасть змогу

¹ Згідно зі світовою практикою, на митне оформлення (включно із оформленням фітосанітарного сертифіката) після завершення завантаження судна відводиться лише 2 год, після чого стягується штраф за простій.

² Сукупна державна підтримка сільськогосподарських виробників у 2011 році складалася з: а) 1,5 млрд грн прямої державної підтримки; б) 12 млрд грн податкових пільг.

³ 1,05 млрд грн недоодержаних доходів сільгоспвиробників становлять близько 17,5% капітальних інвестицій в 2011 році.

⁴ У прикладних дослідженнях згадується, що зростання інвестицій на 1% підвищує продуктивність на 0,25%.

зменшити навантаження на виробників приблизно в 3 рази й становитиме економію для них у розмірі 67,7 млн дол. США.

2. Перегляд термінів, порядку оформлення та видачі карантинного (фітосанітарного) сертифіката. Залишаючи максимальний термін видачі карантинного (фітосанітарного) сертифіката п'ять днів, але при цьому встановити термін не більше 2 год після моменту завантаження транспортного засобу. Економічний ефект від цього становитиме приблизно 16,7 млн дол. США зниження витрат бізнесу й зменшення корупційної складової.

3. Приведення гармонізації законодавства України в сфері карантину та захисту рослин із законодавством ЄС. Кінцева мета – наближення законодавства України і, відповідно, регулювання у сфері карантину та захисту рослин до законодавства ЄС (ст. 64 Угоди про Асоціацію «...Україна має наблизити своє законодавство у сфері санітарних та фітосанітарних заходів, а також у сфері охорони тварин до законодавства ЄС...»). Для цього потрібно здійснити:

- перегляд списку регульованих шкідливих організмів і суттєве скорочення списку об'єктів регулювання на основі оцінки фітосанітарного ризику й економічних наслідків;
- скасування карантинного дозволу на імпорту і транзит об'єктів регулювання;
- перенесення відповідальності за фітосанітарний стан на поле (виробника) та заміну карантинного сертифіката на паспорт рослини;
- запровадження принципу Єдиного ринку або вільне переміщення продукції рослинного походження територією країни із паспортом рослин;
- побудову фітосанітарної сертифікації експорту відповідно до вимог міжнародних стандартів і виходячи лише з фітосанітарних вимог країни-імпортера;
- оптимізацію структури фітосанітарної служби України.

Висновки. Фітосанітарні заходи (або карантин рослин), спрямовані на запобігання занесенню та/або поширенню регульованих шкідливих організмів (шкідників, хвороб і бур'янів), мають вкрай важливе значення для захисту здоров'я рослин та в цілому для

економіки України, де з розрахунку на одиницю виробленої продукції рослинництва витрати на ці заходи майже в 7,5 рази перевищують аналогічний показник в ЄС. У кінцевому підсумку ці витрати перекладаються на сільськогосподарських виробників у формі нижчих закупівельних цін. Основною причиною такої ситуації є тотальний фітосанітарний контроль над торговельними потоками в Україні. Фактично 100% внутрішнього й 90% зовнішнього товарообігу продукції рослинного походження підлягає обов'язковій фітосанітарній експертизі та сертифікації. Найбільше потерпають внутрішня торгівля й експорт. Проте згідно з вимогами міжнародних стандартів у сфері карантину та захисту рослин, фітосанітарні заходи передусім повинні мати належне технічне й наукове обґрунтування (оцінку фітосанітарних ризиків та економічні наслідки). З огляду на це очевидна неефективність тотального контролю торговельних потоків із метою запобігання поширенню лише підкарантинних організмів (які становлять близько 3% усіх шкідливих організмів України). В ЄС, для порівняння, тільки насіння, посадковий матеріал, деревина й окремі товарні позиції для кінцевого споживання належать до підкарантинної продукції у внутрішній торгівлі. З іншого боку, протягом останніх чотирьох років такий тотальний контроль не зміг убезпечити Україну від значного збільшення території поширення всіх підкарантинних організмів.

Тому існує нагальна потреба у реформуванні та приведенні фітосанітарних заходів України до міжнародних стандартів і зобов'язань. Стратегічною метою повинно стати наближення законодавства України у сфері карантину та захисту рослин до законодавства ЄС, що вимагається. Але вже перед початком збирання нового врожаю можна щонайменше втричі знизити витрати приватного сектору на дотримання вимог у сфері карантину рослин завдяки перегляду й суттєвому скороченню списку підкарантинної продукції (ця вимога передбачена ст. 64 Угоди про Асоціацію з ЄС); скороченню термінів і перегляду порядку оформлення й видачі сертифікатів у сфері карантину рослин.

Список використаних джерел

1. Бондар Л.О. Екологічне право України у запитаннях та відповідях: навч. посіб. / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. – Х.: Ксілон, 2007. – 246 с.
2. Макаренко В. Карантин без ліцензій / В. Макаренко // Агроперспектива – 2005. – № 3. – С. 14-16.
3. Курзова В.В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... юрид. наук / В.В. Курзова. – К.: 2009. – 22 с.
4. Ньюбурге Девід. Підготовка до змін у галузі насінництва. Виробництво продуктів харчування. Аналіз промисловості та ринку / Девід Ньюбурге. – К.: Проект паювання сільськогосподарських земель, Агентство США з міжнародного розвитку, вип. 9, верес., 1998.
5. Штефан фон Крамон-Таубадель. Наслідки вступу до СОТ для аграрної політики України. Сільське господарство України: криза та відновлення / Штефан фон Крамон-Таубадель, С. Зоря; за ред. Штефана фон Крамона-Таубаделя, Сергія Дем'яненка та Арніма Куна. – К.: КНЕУ. – С. 5-15.
6. Осмокеску Є. Карантин рослин в Україні – потрібен контроль над шкідливими організмами, а не над торговельними потоками / Є. Осмокеску, О. Нів'євський. – Проект IFC «Інвестиційний клімат в аграрному секторі України», Група Світового банку <http://www.ifc.org/ukraine/ifc>.
7. Food Safety and Agricultural Health Standards. Challenges and Opportunities for Developing Country Export. – Poverty Reduction and Economic Management Trade Unit, and Agriculture and Rural Development Department, World Bank, report No. 31207, January 10, 2005.
8. Ebbels, D. Principles of plant health and quarantine. CABI Publishing, Wallingford, 2003.
9. Vapnek, J. and D. Manzella. Guidelines for the Revision of National Phytosanitary Legislation. FAO Legal Papers Online #63, 2007.
10. Food Chain Evaluation Consortium. Evaluation of the Community Plant Health Regime . Final Report. European Commission DG SANCO http://ec.europa.eu/food/plant/strategy/docs/final_report_eval_en.pdf, 2010.
11. Bossche, P.L.H. van den. The Law and Policy of the World Trade Organization. Text, Cases and Materials (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press. (917 p.), 2008.
12. Strange, R. N., & Scott, P. R. Plant disease: a threat to global food security. Annual review of phytopathology, 43(Figure 1), 83–116. doi:10.1146/annurev.phyto.43.113004.133839, 2005.
13. Міжнародна фінансова корпорація [Електронний ресурс]: http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/RegProjects_Ext_Content/IFC_External_Corporate_Site/USPP_Home.
14. Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vet.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2015 р.

*

УДК 631.67

**Л.І. ДІДКОВСЬКА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України"**

SWOT-аналіз розвитку зрошуваного землеробства в Україні

Постановка проблеми. За оцінками експертів ФАО та ЄБРР, Україна входить до трійки країн, які спроможні запроваджувати інтенсифікацію виробництва й ширше використовувати орні землі без серйозних екологічних наслідків [8]. Враховуючи високий виробничий та ресурсно-природний потенціал, сучасна стратегія розвитку національного аграрного сектору потребує детального

аналізу розвитку зрошуваного землеробства в контексті забезпечення продовольчої безпеки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан та проблеми розвитку зрошуваного землеробства достатньо глибоко висвітлено у працях С.А. Балюка [2], В.А. Голяна, М.І. Ромашенка [4], М.А. Хвєсика, А.П. Шатковського [6] й інших науковців. Проте, зважаючи на те, що нині фактично поливається лише 30% зрошуваних зе-

© Л.І. Дідковська, 2015

Список використаних джерел

1. Бондар Л.О. Екологічне право України у запитаннях та відповідях: навч. посіб. / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. – Х. : Ксілон, 2007. – 246 с.
2. Макаренко В. Карантин без ліцензій / В. Макаренко // Агроперспектива – 2005. – № 3. – С. 14-16.
3. Курзова В.В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: автореф. дис. ... юрид. наук / В.В. Курзова. – К. : 2009. – 22 с.
4. Ньюбурге Девід. Підготовка до змін у галузі насінництва. Виробництво продуктів харчування. Аналіз промисловості та ринку / Девід Ньюбурге. – К.: Проект паювання сільськогосподарських земель, Агентство США з міжнародного розвитку, вип. 9, верес., 1998.
5. Штефан фон Крамон-Таубадель. Наслідки вступу до СОТ для аграрної політики України. Сільське господарство України: криза та відновлення / Штефан фон Крамон-Таубадель, С. Зоря; за ред. Штефана фон Крамона-Таубаделя, Сергія Дем'яненка та Арніма Куна. – К.: КНЕУ. – С. 5-15.
6. Осмокеску Є. Карантин рослин в Україні – потрібен контроль над шкідливими організмами, а не над торговельними потоками / Є. Осмокеску, О. Нів'євський. – Проект IFC «Інвестиційний клімат в аграрному секторі України», Група Світового банку <http://www.ifc.org/ukraine/ifc>.
7. Food Safety and Agricultural Health Standards. Challenges and Opportunities for Developing Country Export. – Poverty Reduction and Economic Management Trade Unit, and Agriculture and Rural Development Department, World Bank, report No. 31207, January 10, 2005.
8. Ebbels, D. Principles of plant health and quarantine. CABI Publishing, Wallingford, 2003.
9. Vapnek, J. and D. Manzella. Guidelines for the Revision of National Phytosanitary Legislation. FAO Legal Papers Online #63, 2007.
10. Food Chain Evaluation Consortium. Evaluation of the Community Plant Health Regime . Final Report. European Commission DG SANCO http://ec.europa.eu/food/plant/strategy/docs/final_report_eval_en.pdf, 2010.
11. Bossche, P.L.H. van den. The Law and Policy of the World Trade Organization. Text, Cases and Materials (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press. (917 p.), 2008.
12. Strange, R. N., & Scott, P. R. Plant disease: a threat to global food security. Annual review of phytopathology, 43(Figure 1), 83–116. doi:10.1146/annurev.phyto.43.113004.133839, 2005.
13. Міжнародна фінансова корпорація [Електронний ресурс]: http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/RegProjects_Ext_Content/IFC_External_Corporate_Site/USPP_Home.
14. Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vet.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2015 р.

*

УДК 631.67

**Л.І. ДІДКОВСЬКА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України"**

SWOT-аналіз розвитку зрошуваного землеробства в Україні

Постановка проблеми. За оцінками експертів ФАО та ЄБРР, Україна входить до трійки країн, які спроможні запроваджувати інтенсифікацію виробництва й ширше використовувати орні землі без серйозних екологічних наслідків [8]. Враховуючи високий виробничий та ресурсно-природний потенціал, сучасна стратегія розвитку національного аграрного сектору потребує детального

аналізу розвитку зрошуваного землеробства в контексті забезпечення продовольчої безпеки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан та проблеми розвитку зрошуваного землеробства достатньо глибоко висвітлено у працях С.А. Балюка [2], В.А. Голяна, М.І. Ромашенка [4], М.А. Хвєсика, А.П. Шатковського [6] й інших науковців. Проте, зважаючи на те, що нині фактично поливається лише 30% зрошуваних зе-

© Л.І. Дідковська, 2015

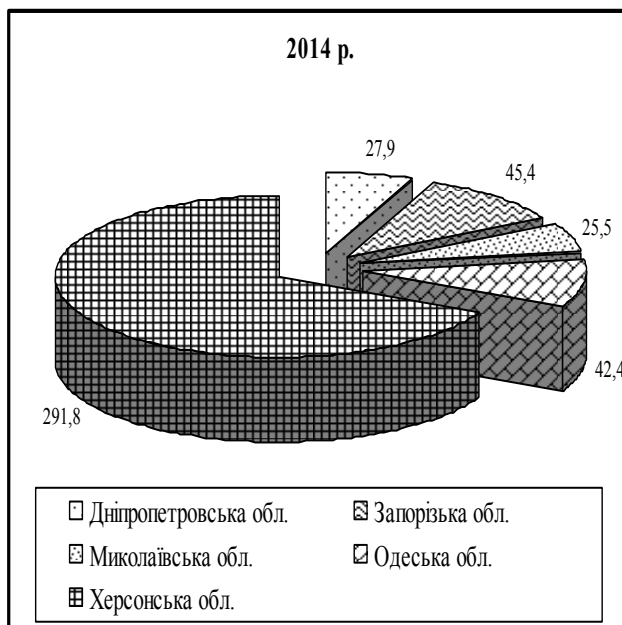
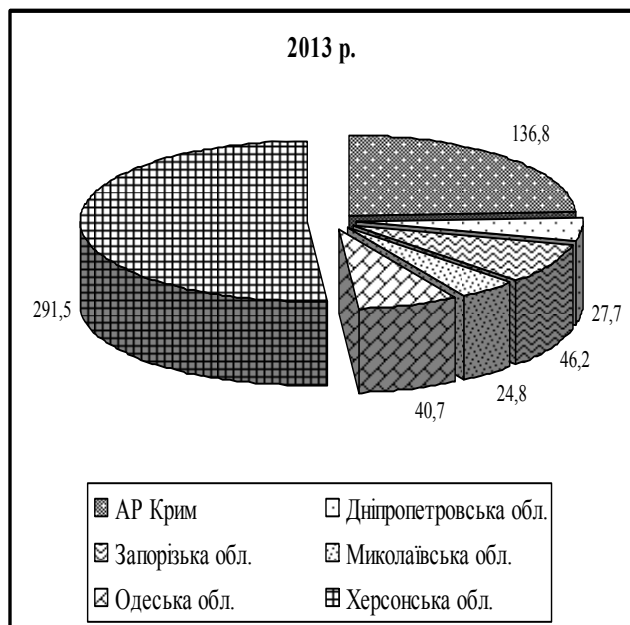
мель, що значно скорочує потенційну продуктивність іригації, проблема формування високоефективної гідромеліоративної галузі зрошуваного землеробства є надзвичайно важливою та такою, що вимагає подальшого та всебічного вивчення.

Мета статті – визначення потенціалу розвитку зрошуваного землеробства в Україні за допомогою використання одного з інструментів стратегічного управління – SWOT-аналізу.

Виклад основних результатів дослідження. В Україні 2014 рік відзначився суттєвими змінами, які не оминули й меліоративну галузь. У зв'язку із геополітичною ситуацією у країні понад 100 тис. га зрошуваних земель АР Крим¹ залишилися без поливу, що спричинило загострення продовольчої безпеки регіону.

За підрахунками спеціалістів [1], у 2014 році через анексію АР Крим Україна втратила 390 тис. т (або 4% від загального обсягу) овочевих, 123 тис. т (6%) плодів та ягід, 31 тис. т (6%) кісточкових і 94 тис. т (21%) винограду. Отже, скорочення території формує посилення тиску на земельні та водні ресурси України.

На решті території країни поливна кампанія відбулася без змін. Зокрема, протягом поливного сезону 2014 році в Україні полито 476,6 тис. га, що майже ідентично відповідному показнику 2013 році (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим). Наймасштабніші меліоративні заходи було проведено у Херсонській області, оскільки тут частка зрошуваних земель становила 61,2% від загальної политої площі (рис.).

Площі фактично политих земель у 2013 р. та 2014 р.

Джерело: Складено за даними Державного агентства водних ресурсів України.

У 2013 році 63% овочевих, третина плодоягідних насаджень і чверть виноградників вирощувались на зрошуваних землях сільськогосподарських підприємств. Урожайність плодоягідних насаджень на зрошуваних землях сільгосппідприємств у 2,3 раза перевищувала середню врожайність цих культур. Також збільшення врожайності на зрошуваних землях відмічено у сої (на 54%),

винограду (на 30%) та цукрових буряків (на 22%).

Згідно з Наказом № 6/1 від 06.01.2015 року «Про підготовку меліоративних систем, поливної техніки та дощувальних машин до роботи у 2015 р.» відповідним структурним підрозділам до початку поливного сезону необхідно провести організацію ремонтно-відновлюваних робіт об'єктів інженерної інфраструктури, ремонту насосних станцій, меліоративних систем, поливної техніки й дощувальних машин на площі 663 тис. га, у т.ч. в Херсонській – 292 тис. га (44% від за-

¹ У 2013 р. площа зрошуваних земель АР Крим становила 385,8 тис. га, або 19% загальної площі зрошуваних земель України, проте фактично поливалося лише 35,5% зазначеної території.

гальної площі поливу), Одеській – 130 тис. га (20%), Запорізькій – 51,2 тис. га (7,7%), Миколаївській – 40,6 тис. га (6%) та інших областях.

Отже, забезпечення реалізації високого потенціалу виробництва й експорту зернових та овочевих культур в Україні можливо розширенням поливних площ. Відродження гідромеліоративної галузі потребує детального аналізу її природно-ресурсного потенціалу і матеріально-технічного забезпечення. SWOT-аналіз (S – Strengths, W – Weaknesses, O – Opportunities, T – Threats) – це процес встановлення зв'язків між найхарактернішими можливостями, загрозами, сильними та слабкими сторонами, результати якого в подальшому можуть бути використані для формулювання й вибору стратегій розвитку досліджуваного об'єкта. Розглянемо основні *сильні сторони (переваги)* розвитку зрошувального землеробства:

продуктивність поливного гектара в 1,5-3 рази вища за продуктивність богарних земель;

зрошення є гарантом одержання стабільних урожаїв незалежно від природних примх. Наявність різних природно-кліматичних зон в Україні, значне розширення території із критичним коефіцієнтом зволоження¹ та розміщення значного запасу продуктивних земель саме у посушливих регіонах зумовлюють необхідність проведення додаткового зволоження;

значне розширення площ під перспективним і ресурсозберігаючим способом поливу – краплинним зрошенням. Так, у 2014 році системи краплинного зрошення розташовані на площі 75,5 тис. га земель (без урахування АР Крим), або в 1,5 рази більше, ніж у 2010 році. Використання локальних способів поливу сприяє підвищенню врожайності сільськогосподарських культур на 20-30% порівняно з дощуванням, а також скороченню водовитрат;

доступна вартість зрошувальної води. Зокрема, у 2014 році вартість подачі 1 куб. м поливної води становила близько 1 грн;

наявність сильної наукової бази: Інститут водних проблем і меліорації НААН (м. Київ), ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України» (м. Київ), Інститут зрошувального землеробства НААН (м. Херсон), Національний університет водного господарства та природокористування (м. Рівне), що створює умови для належної підготовки спеціалістів водогосподарсько-меліоративного комплексу України.

Тепер зупинимося на *слабких сторонах (недоліках)* розвитку зрошувальної меліорації:

відсутність належної державної підтримки розвитку гідромеліорації. Забезпечення підтримки розвитку зрошувального землеробства регулюється рядом законодавчих і нормативно-правових актів: Законами України «Про меліорацію земель» (2000 р.), «Про державну підтримку сільського господарства України» (2004 р.), Постановою КМУ «Питання розвитку меліорації земель і поліпшення екологічного стану зрошуваних та осушених угідь» (2006 р.), Загальнодержавною цільовою програмою розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року (2012 р.), Розпорядженням КМУ «Про затвердження плану заходів щодо розширення площ зрошуваних земель у південних областях та забезпечення їх ефективного використання на період до 2017 року» (2013 р.) тощо. Проте нині відчувається незавершеність нормативно-правового середовища, а практика формування й виконання державних програм недосконала, оскільки більшість із них не мають достатнього фінансування;

незадовільний стан матеріально-технічного забезпечення. Зокрема, у 2013 році поливалося лише 613 тис. га, а решта не використовувалася за призначенням. Основними причинами такого стану речей є: незадовільний стан трубопроводів (на площі 926 тис. га), насосного обладнання (122,2 тис. га), а також відсутність дощувальних машин на площі 660 тис. га [4, с. 12]. Протягом 2000–2013 років кількість дощувальних машин у сільськогосподарських підприємствах скоротилася втричі та в 2013 році становила 4,4 тис. шт., кіль-

¹ Коефіцієнт зволоження – відношення річної кількості опадів до випаровуваності. Критичний коефіцієнт зволоження – менше 0,6.

кість стаціонарного іригаційного обладнання – 6,7 тис. од. (у господарських товариствах – 42%), пересувного іригаційного обладнання – 4,2 тис. од. (у господарських товариствах – 52%). Слід зазначити, що реконструкцією й модернізацією обладнання на площі 1 млн га є можливість відновити зрошувальний потенціал;

імпортозалежність техніки. Використання сільгосптоваровиробниками вітчизняних радіальних дощувальних машин старого зразка обтяжувалося високими витратами електроенергії. Сучасна вітчизняна техніка за багатьма параметрами впритул наблизилася до іноземних аналогів, проте її вартість є невідповідною високою. Отже, імпортні радіальні дощувальні машини мають ряд переваг: нижча енергоємність, повна автоматизація процесу поливу (один оператор обслуговує до 10 машин), комфортабельніші умови праці для механізаторів – що є визначальними чинниками при виборі зрошувальної техніки. Тому стимулювання виробництва сучасної вітчизняної ресурсоощадної дощувальної техніки та складових для краплинного зрошення є необхідною умовою ефективного функціонування гідромеліорації;

розпорошеність зрошуваних земель, які знаходяться у власності/користуванні 183 тис. землевласників і землекористувачів. Тобто на одного землевласника / землекористувача в середньому припадає 12 га. Особливого “подрібнення” зазнали внутрішньогосподарські меліоративні системи й землі під ними. Відсутність ефективного господаря призвела до розкрадання металевих конструкцій та ліквідації технологічної цілісності меліоративних мереж. Розв’язання цієї проблеми потребує формування єдиного зрошуваного земельного масиву;

складнощі при одержанні дозволу на використання водних ресурсів. Проблемною є експлуатація саме підземних водних ресурсів, оскільки вони мають статус надр, використання яких обтяжується необхідністю одержання додаткової дозвільної документації. По суті виходить, що для можливості користування одним об’єктом необхідно оформити два дозвільні документи. На нашу думку, вдосконалення нормативно-правової бази у даній сфері сприяло б усуненню пе-

решкод і підвищенню рівня ефективності гідромеліоративних робіт.

Встановлено, що *можливостями* досліджуваного процесу є:

- зростання врожайності та поліпшення якісних характеристик сільгоспкультур. Введення додаткового зрошення на півдні України дасть змогу щорічно одержувати понад 10 млн т продукції рослинництва [3] й забезпечити створення надійної кормової бази для тваринництва;

- залучення інвестицій у гідромеліоративний комплекс, що є необхідною умовою модернізації зрошувальних систем і розвитку іригації. За розрахунками експертів [4], для введення додаткового зрошення (будівництва зрошувальних мереж та реконструкції каналів) на площі 520 тис. га необхідно витратити понад 800 млн дол. США, тобто близько 1,7 тис. дол. США/га. Відновлення галузі потребує значних капіталовкладень, що зумовлює необхідність залучення інвестиційних¹ і кредитних ресурсів, зокрема запровадження середньо- та довгострокового пільгового кредитування. До того ж, для технічного забезпечення зрошуваного землеробства необхідно запроваджувати програму пільгового державного лізингу;

- будівництво заводів із виробництва сучасних дощувальних машин і складових для краплинного зрошення;

- використання альтернативних джерел енергії сонця й вітру для подачі зрошувальної води. За підрахунками науковців Інституту водних проблем і меліорації НААН [5, с. 6], запровадження зазначених систем є високовартісним, із тривалим строком окупності (6-9 років), тобто проекти потребують детального економічного обґрунтування. Водопостачання за допомогою альтернативних джерел енергії є одним із перспективних способів ресурсоощадності при прове-

¹ На початку 2015 р. Міністр аграрної політики та продовольства України О.М. Павленко наголосив на важливості розвитку вітчизняного зрошуваного землеробства та реалізації інвестпроектів. З приводу останніх ведуться переговори із представниками Світового банку, компаніями із Саудівської Аравії, китайськими партнерами. Так, представники Саудівської Аравії заявили про готовність надання інвестицій у розмірі 1 млрд дол. США для розвитку зрошувальної меліорації України.

денні гідромеліоративних робіт, який успішно застосовують у розвинутих країнах: Ізраїль, США, Іспанія;

- використання альтернативних джерел води для поливу: очищених стічних вод та опріснених водних ресурсів;

- використання зрошувального землеробства для вирощування енергетичних культур [9];

- удосконалення кадрової політики, підготовка фахівців за напрямом сільськогосподарські меліорації, забезпечення роботою мешканців села.

Загрози і шляхи їхнього усунення:

- обмеженість бюджетних ресурсів, необхідних для виплати часткової компенсації (до 50%) вартості електроенергії, використаної на полив на зрошуваних землях, яка передбачена у постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки виробництва продукції рослинництва на зрошуваних землях». У 2012 році на компенсаційні заходи передбачено 50 тис. грн, проте у 2013–2015 роках програму відшкодування вартості електроенергії, використаної для поливу сільськогосподарських культур, серед видатків держбюджету було виключено. Безумовно, зростання вартості ремонтних матеріалів та електроенергії – це чинники, що суттєво впливають на формування ціни на послуги з подачі зрошувальної води. Тому доцільно поновити бюджетне фінансування зазначеної програми;

- при недотриманні науково обґрунтованих норм і режимів зрошення, а також при використанні зрошувальної води підвищеної мінералізації ґрунти зазнають впливу деградаційних процесів, які зумовлюють розвиток підтоплення й вторинного іригаційного гігморфізму, первинного та вторинного засолення земель, осолонцювання зрошуваних ґрунтів, ущільнення й посилення злистої ґрунтів, утворення ерозійних ярів, забруднення земель важкими металами тощо;

- зростання світових цін на електроенергію. Зважаючи на те, що у структурі вартості послуг із подачі зрошувальної води витрати на електроенергію є найвищими, тому разом із поновленням бюджетного фінансування програми необхідно запровадити цільове

кредитування сільгоспвиробників для оплати таких послуг;

- посилення дефіциту водних ресурсів. Україна є найменш забезпеченою власними водними ресурсами з усіх європейських країн. При цьому водокористування в Україні можна охарактеризувати як надмірне. У 2013 році на полив 613 тис. га витрачено 1,8 млрд куб. м прісної води. Водночас при транспортуванні води для сільгосппотреб (у т.ч. також для потреб зрошення) через незадовільний стан об'єктів інженерної інфраструктури втрачається близько 1 млрд куб. м води. Тому відновлення зрошувального землеробства потребує ремонту меліоративних систем, модернізації зрошувальної техніки та переходу до ресурсощадних способів поливу.

Висновки. Проведений аналіз дає змогу оцінити сучасний стан, виявити основні переваги й недоліки, потенційні можливості та загрози розвитку гідромеліоративної галузі, а також розробити напрями усунення перешкод розвитку зрошувального землеробства. Отже, при поєднанні сильних сторін і втіленні можливостей, а також при мінімізації або нівелюванні його слабких сторін та загроз, гідромеліоративна галузь може забезпечити стабільне виробництво сільгосппродукції в умовах кліматичних викликів.

1. До основних *переваг* розвитку зрошувального землеробства належать: висока продуктивність поливного гектара; необхідність реалізації високого потенціалу виробництва й експорту продукції рослинництва; зростання частки мікрозрошення у загальній структурі зрошувального землеробства; наявність сильної наукової бази водогосподарсько-меліоративного комплексу.

2. До основних *недоліків* віднесено: відсутність належної державної підтримки розвитку гідромеліорації; незадовільний стан матеріально-технічного забезпечення та імпортозалежність дощувальної техніки; ліквідація технологічної цілісності меліоративних мереж; складнощі при одержанні дозволу на використання підземних водних ресурсів.

3. Серед *можливостей* розвитку гідромеліоративної галузі слід зупинитися на таких: підвищення врожайності й поліпшення якіс-

них характеристик сільськогосподарських культур; залучення коштів для відновлення іригаційної інфраструктури; використання альтернативних джерел води та енергії для поливу; будівництво заводів із виробництва сучасних дощувальних машин і складових для краплинного зрошення.

4. *Загрозами* розвитку зрошуваного землеробства є: посилення дефіциту водних ресурсів; зростання цін на енергоносії; поширення деградації ґрунтів за умови недотримання науково обґрунтованих норм та режимів зрошення й використання води підвищеної мінералізації.

5. Для усунення або мінімізації вищезначених недоліків і ризиків, а також для забезпечення втілення можливостей розвитку гідромеліоративної галузі необхідно про-

вести ряд заходів, основними з яких є: залучення інвестицій для ремонту меліоративних систем та модернізації зрошувальної техніки; запровадження пільгового середньо- й довгострокового кредитування, а також програми пільгового державного лізингу; відновлення бюджетного фінансування програми часткової компенсації вартості електроенергії, використаної для поливу на зрошуваних землях; створення передумов для формування єдиного зрошуваного земельного масиву; забезпечення переходу до ресурсощадних способів поливу та скорочення водомісткості виробництва; використання альтернативних джерел енергії та зрошувальної води; спрощення процедури одержання дозвільних документів для використання водних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Агробізнес України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://businessviews.com.ua/ru/economy/id/20-grafikov-i-kart-kotorye-dostupno-objasnjajut-agrobiznes-ukrainy-328>>.
2. Наукові основи охорони та раціонального використання зрошуваних земель України; за наук. ред. С.А. Балюка, М.І. Ромащенко, В.А. Сташука. – К.: Аграр. наука, 2009. – 620 с.
3. Новости аграрных рынков [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://uga-port.org.ua/sites/default/files/23.01.2015_press_overview.pdf>.
4. *Ромащенко М.І.* Концептуальні засади відновлення зрошення у південному регіоні України / М.І. Ромащенко // Меліорація і водне господарство. – 2013. – Вип. 100. – Т. 1. – С. 7-17.
5. *Ромащенко М.І.* Краплинне зрошення сільськогосподарських культур: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні / М.І. Ромащенко, А.П. Шатковський // Матер. II наук.-практ. конф. [“Краплинне зрошення як основна складова інтенсивних агротехнологій ХХІ ст.”], (Київ, 4 грудня 2014 р.), Ін-т водн. пробл. і меліор. НААН. – К.: ІВПіМ НААНУ, 2014. – С. 3-7.
6. *Ромащенко М.І.* Тенденції розвитку системи краплинного зрошення / М.І. Ромащенко, А.П. Шатковський [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.agro-business.com.ua>>.
7. *Albinson B., Perry C. J.* Fundamentals of Smallholder Irrigation: The Structured System Concept // Research Report 58. – Sri Lanka: IWM. – 2002. – 30 p.
8. AQUASTAT database [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.fao.org>>.
9. *Bindi M.* The responses of agriculture in Europe to climate change / M. Bindi, J. Olesen // *Regional Environmental*. – 2011. – № 11. – P. 151-158.
10. *Didkovska L.* Reduction of Ukraine's economy energy dependence using raw material resources of the agricultural sector / L. Didkovska // Buletinul Științific al Universității de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu”. Seria: economice. – Cahul: USCh. – 2014. – №2(12). – P. 11-19.
11. *Hryuninher M., Cramon S.* Competitive agriculture or state control: Ukraine response to the global food crisis [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www-wds.worldbank.org/>>.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2015 р.

*

Розвиток галузі виноградарства в Україні

Постановка проблеми. Виноградарство завжди було важливою, стратегічною галуззю агропромислового комплексу, що забезпечує населення цінними й незамінними продуктами харчування, сировиною – переробну промисловість і значні надходження до державного бюджету. Однак інтеграція України до СОТ та незбалансована державна політика у цій сфері виявили низку проблем, серед яких і недостатній рівень державної фінансової підтримки галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем стану виноградарської та виноробної галузі й загальних питань державної підтримки займалися багато вчених, а саме: О. Бородіна [9], В. Власов [2], П. Гайдучкий, О. Гаркуша, М. Дем'яненко [1], М. Дудник, Л. Дяченко, Ю. Лузан, Є. Мартиненко, І. Матчина, В. Месель-Веселяк, В. Рибінцев, П. Саблук [1], С. Черемісіна та багато інших. Автори зробили вагомий внесок у розвиток виноградарської й виноробної галузі. Проте низка питань – використання бюджетних коштів, визначення ефекту від їх вкладень, недостатнє стимулювання впровадження інноваційних технологій та інвестицій, розвиток і вдосконалення ринку продукції виноградарської галузі, залучення інвестиційних ресурсів тощо – надалі потребує подальшого дослідження.

Мета статті – дослідження сучасного стану виноградарства України, проблеми галузі й ефективність її державної підтримки.

Виклад основних результатів дослідження. Промислове виноградарство в Україні розвинуто в Криму, Одеській, Миколаївській, Херсонській, Запорізькій і Закарпатській областях.

Найбільшу питому вагу за площами виноградників в Україні має Одеська область –

39,8 %, Крим – 39,1, Миколаївська – 7,5, Херсонська – 6,6, Закарпатська – 4,9 % області [8].

Негативні тенденції галузі (починаючи з 1985 року – антиалкогольна державна програма) пом'якшуються деяким пожвавленням останніми роками (завдяки започаткованому Закону України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства» від 09.04.1999 р., затвердженій державній програмі 2801350 «Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними», передбаченому фінансуванню з Державного бюджету України, введенню обов'язкового збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства в розмірі 1,5% від виручки алкогольних напоїв та пива).

Площа виноградних насаджень у плодоносному віці по Україні в 2013 році скоротилася порівняно з 2000-м на 32,5% (табл.).

Із 2000 року в підприємствах із товарним виробництвом винограду розкорчовано виноградників більше (43,5 тис. га), ніж посаджено (26,9 тис. га).

Тенденція до зменшення площ під виноградники супроводжується тим, що старі насадження вирубуються, а нові вимагають вагомих витрат, саме через недостатність коштів з боку держави та низьку інвестиційну привабливість. Практично повністю зруйновано мережу виноградних розсадників: із 66 розсадників, де вирощували саджанці винограду у 1981 році, нині продуктивно працюють близько 10 [2, с.11].

Наступний чинник, який характеризує стан виноградарства, є врожайність. Даний показник по Україні варіює від 50 до 85 ц/га. Це пов'язано з тим, що в Україні недостатня наявність новітньої техніки, а також відсталі технології вирощування винограду. Слід зауважити, що у Франції та Італії нормою вважаються показники в 350-400 ц/га (пер-

ша та друга країни у світі в рейтингу виноробних регіонів) [4].

Якщо аналізувати показники валового збору винограду з 2000 року, то вони зростають при наявності коливань (із 513,8 тис. т у 2000-му до 575,4 тис. т у 2013 році).

Динаміка показника переробки збігається за характером коливань із динамікою валового збору (так, збільшення обсягів переробки до 709 тис. т у 2013 році на фоні одночасного зростання валового збору доводить про те, що на обсяги переробки й виробництво виноматеріалів впливає не тільки кількість одержаної сировини, стан платоспроможності населення та попиту, але, на жаль, і кількість імпортованої сировини) [8].

Виробництво винограду на одну особу скоротилося до 3 кг (порівняно з 1990 роком – 16 кг/люд/рік), однак підвищилося порівняно з 2000 роком на 3 кг.

Нинішній стан виноградарства не сприяє розвитку вітчизняного виноробства. Виноробні підприємства змушені купувати виноград зі сторони з метою забезпечення макси-

мального завантаження виробничого обладнання. Сировина, закуплена за кордоном, не завжди виявляється кращої якості. І, як наслідок, це впливає на якість та конкурентоспроможність кінцевого продукту на ринку.

Частка власної сировини постійно зменшується й останніми роками становить у середньому близько 30 %. Закуплено винограду в 2013 році в 7,3 раза більше порівняно з 2000 роком. В Україну ввозяться переважно столові сорти винограду, основними постачальниками якого є Молдова та Грузія. Треба відзначити, що Україна має реальні можливості не лише забезпечити власні потреби у винограді, а й експортувати його на міжнародний ринок [2, с. 12].

У 2013 році по відношенню до 2000-го середні ціни реалізації винограду сільськогосподарськими підприємствами збільшились у 5 разів. За даний період більше, ніж в 1,5 раза зріс і рівень рентабельності виноградної продукції. Дані тренди підтверджує висновок про значні економічні перспективи розвитку виноградарства в Україні.

Стан галузі виноградарства України за 2000-2013 рр.

Показник	Рік					2013 р. до 2000 р., %
	2000	2010	2011	2012	2013	
Площа насаджень у плодононому віці, тис. га	99,4	67,6	69,1	67,9	67,1	67,5
Урожайність, ц/га	51,7	60,3	75,5	67,2	85,8	166,0
Валовий збір, тис. т	513,8	407,9	521,9	456	575,4	112,0
Виробництво винограду на 1 особу, кг	10	9	11	10	13	130,0
Імпорт винограду, тис. т	7,4	55,5	58,8	63,1	54,0	у 7,3 раза
Експорт винограду, тис. т	0,36	0,06	0,09	0,06	0,14	38,9
Перероблено на вино, тис. т	336	548	640	635	709	211,0
Повна собівартість реалізованої продукції, млн грн	110,2	289,3	419,6	429,2	469,7	у 4,3 раза
Середня ціна реалізації 1 ц, грн	72,9	379,9	352,7	406,5	386,5	у 5,3 раза
Рівень рентабельності виробництва винограду в сільгосп підприємствах, %	62,7	91,6	57,1	72,6	101,7	162,2

Джерело: Державна служба статистики України // www.ukrstat.gov.ua.

Серед багатьох проблем галузі можна виділити:

невідповідність обсягів виробництва: столового винограду потребам населення; винограду технічних сортів потребам виноробства, яке орієнтовано на попит на внутрішньому та зовнішньому ринках [3];

закладення насаджень садивним матеріалом низьких селекційних категорій;

зруйнування виноградних розсадників;

невідповідність сортового складу виноградних насаджень вимогам виноробства;

низька ефективність виробництва винограду, що зумовлено високою часткою старих і зріждених виноградних насаджень, що підвищує собівартість та знижує конкурентоспроможність столового винограду й вітчизняної виноробної продукції;

недостатність фінансових ресурсів;
неефективна і непрацююча нормативно-правова база галузі;

недосконала страхова, податкова, фінансово-кредитна політика у сфері виноградно-виноробного виробництва;

відсутність сучасної, повної та доступної інформації про площі під виноградниками, сортовий стан, продуктивність і напрями використання врожаю;

неспроможність дрібного виробника вина вийти на ринок зі своєю продукцією через дуже високу ціну ліцензії;

виноградно-виноробні компанії всі питання вирішують своїми засобами, які іноді не враховують інтересів держави;

відсутність науково обґрунтованих урядових рішень, консолідованих із виробниками винограду й вина, та дієвої допомоги і контролю за їх виконанням;

відсутність довгострокових інвестицій у галузь;

відсутність реального моніторингу ефективності використання бюджетних коштів на підтримку галузі;

непослідовність у наданні державної фінансової підтримки на виконання заходів, обмеженість засобів та напрямів використання бюджетних коштів тощо, що призводить до розпорошення коштів програми, не дає змоги одержати вагомий ефект від вкладених бюджетних коштів [5, 9].

Однією з багатьох причин виникнення проблем є недостатній рівень державної фінансової підтримки виноградарства, який впливає з порушення організації проведення державної політики розвитку галузі й недотримання законодавчої та нормативної бази.

Стан державної підтримки виноградарства на сучасному етапі формується під впливом як традиційних програм підтримки виробництва продукції, так і вимог законодавства СОТ.

Так, до 2013 року кошти від збору акумулювалися на спеціальному рахунку Державної казначейської служби України, відкритого для обслуговування спеціального фонду Державного бюджету України за державною програмою 2801350 [7].

Більше десяти років системна державна підтримка виноградарства, садівництва і

хмелярства функціонувала без збоїв, кошти від збору накопичувалися на рахунках Державної казначейської служби України, а Міністерство аграрної політики та продовольства України, як розпорядник цих коштів, щороку їх розподіляло між виробниками такої продукції й, отже, підтримувало виробників вітчизняної продукції.

Про важливість функціонування 1,5% збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства свідчать такі показники. За період його існування з 1999 року виноградарями та садівниками в Україні було закладено 44,6 тис. га виноградників; 45,8 тис. га плодово-ягідних насаджень. Завдяки цьому механізму державної підтримки за чотири роки було збудовано 22 сучасних фруктовосховища, загальною ємністю 50,9 тис. т, що дало можливість частково обмежити імпорт виноградної продукції в Україну [6].

Однак уже у 2010 році почалися проблеми з перерахуванням виробникам виноградарської, садівничої й хмелярської продукції коштів, незважаючи на постійне збільшення обсягу зібраних від збору сум.

Нинішня ситуація загрожує звести нанівець досягнення 13-ти років праці вітчизняних садівників і виноградарів та змушує їх серйозно замислитися над необхідністю взагалі продовжувати свою діяльність. Внаслідок невиплат коштів скорочуються площі закладення насаджень. Порівняно з 2008-м у 2012 році площі посадок скоротилися більше, ніж на 50%.

Протягом 2010-2012 років на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства до Державного бюджету України надійшло 2458,6 млн грн. Державним бюджетом України у вказані роки за програмою КПКВК 2801350 планувалися видатки на рівні 2290,0 млн грн, що на 168,6 млн грн менше від фактичних надходжень. З розподілених у 2010-2012 роках Міністерством аграрної політики та продовольства України як головного розпорядника бюджетних коштів, виділених на зазначену програму державної підтримки, було розподілено їх 1648,9 млн грн, а виплачено органами Державного казначейства України лише 1125,4 млн грн.

Із передбачених у 2012 році коштів на розвиток виноградарства, садівництва і хмеляр-

ства у розмірі 1075,0 млн грн Міністерством аграрної політики та продовольства України розподілено 644,2 млн грн, виплачено Держказначейством 309,2 млн грн. Отже, заборгованість перед сільськогосподарськими підприємствами, які мають право на компенсацію з державного бюджету коштів, виділених на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, становила 335 млн грн.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» від 06.12.2012 року передбачено перенесення збору до загального фонду Державного бюджету України та заплановано видатки на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства у розмірі лише 100 млн грн (при доході від збору в 1180,0 млн грн). Таким чином, передбачених вищенаведеним Законом сум достатньо лише для того, щоб на 30% погасити заборгованість за минулий рік.

Для створення й зрощення насаджень, придбання спеціалізованих механізмів, техніки та ліній товарної обробки плодів, будівництва нових холодильних ємностей з регульованим газовим середовищем і реконструкції існуючих суб'єктами господарювання були залучені з розрахунку на одержання компенсації з боку держави значні кошти, з яких переважна більшість кредитні, тому сільгосппідприємства в нинішній час знаходяться на межі фінансового краху.

В аналогічній ситуації опинилися й вітчизняні розсадницькі підприємства, які мали низький рівень рентабельності за останні три роки внаслідок скорочення площ посадок і, відповідно, зменшення попиту на садивний матеріал. Таким чином, за відсутності державної підтримки 2013 рік для розсадницьких підприємств України може стати по суті останнім роком їхнього існування [7].

Крім того, у зв'язку з необхідністю значних витрат для забезпечення в повному обсязі технологічних операцій по догляду за молодими виноградниками, виникає загроза втрати цих насаджень, особливо у підприємствах, які не мають плодоносних площ, або відсоток яких є незначним.

Отже, з вищевикладеного можна констатувати, що: мають місце розбіжності між сумами надходжень коштів від збору та розподілом їх між підприємствами галузі; з 2013 року надходження від збору на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства було віднесено до загального фонду бюджету, на відміну від попередньої редакції Закону, коли кошти надходили до спеціального фонду бюджету, тобто кошти перестали бути цільовими.

Враховуючи зазначене, відсутність навіть тимчасового фінансування підприємств з урахуванням складного технологічного процесу вирощування й догляду за виноградниками, садами та хмільниками зумовить знищення цих галузей упродовж кількох років.

Висновки. Оцінюючи стан виноградарства України слід зазначити, що в країні є можливості й потенціал для відродження і подальшого економічного розвитку галузі. Збільшення площ під виноградники, зростання їх урожайності та валового збору винограду є запорукою того, що виноробні підприємства будуть забезпечені високоякісною сировиною, необхідною для виробництва продукції належної якості, яка зможе конкурувати на світових ринках.

У результаті проведеного аналізу зауважимо, що значною перепорою на шляху поліпшення ситуації у виноградарстві є недостатність фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення його ефективного розвитку. Державна підтримка виноградарства стала неадекватною, що негативно впливає на економіку держави й підриває довіру сільгоспвиробників до державних механізмів регулювання галузі. Тому необхідно відновити механізм державної підтримки галузі акумулюванням збору на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства на спеціальному фонді бюджету, закласти суму коштів до бюджету на компенсацію кредитів, прийняті урядові рішення повинні бути науково обґрунтованими й консолідованими з виробниками винограду і вина, посилити контроль за виконанням цих завдань.

Список використаних джерел

1. Агропромисловий комплекс України – стан, тенденції та перспективи розвитку : інформ.-аналіт. Зб. / [ред. кол. П. Т. Саблук, М. Я. Дем'яненко, О. М. Шпичак]. — К. : ІАЕ УААН, 2002. — Вип. 6. — 648 с.
2. Власов В.В. Відродження виноградарства – справа державної ваги / В.В. Власов, В.О. Шерер // Сад, виноград і вино України. – 2006. – № 7. – С. 10-13.
3. Галузева програма розвитку виноградарства та виноробства України на період до 2025 року : Наказ Міністерства аграрної політики України та УААН від 21.07.2008 р. № 444/74.
4. Краткое исследование рынка вина Украины "От винограда до готового продукта" [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://abbu.com.ua/00704_m.html.
5. Напрямки підтримки сільського господарства потребують докорінного реформування [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua>.
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2009 року № 843 "Про внесення змін до Порядку справляння збору та використання коштів на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства" [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2013 рік" щодо розвитку виноградарської, садівничої та хмелярської галузей" [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=47451&pf35401=267002>.
8. Статистична інформація Державної служби статистики України: Держстат України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Теорія, політика та практика сільського розвитку; за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О.М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І.В. Прокопи. – К.: НАН України; Ін-т екон. та прогноз., 2010. – 376 с.
10. Bordeaux statistics database [Electronic resource] // Wine production and sale in figures. – Access regime: http://www.newbordeaux.com/documents/bordeaux_figures.html.
11. Compendium of International methods of Wine and Must analysis. – International Organization of Vine and Wine (Volume 1). – 2010. – 471 p.
12. International standard for the labeling of wines and spirits of vitivinicultural origin. – International Organization of Vine and Wine. – 1985. – 15 p.
13. Pesme J.O. Strategic operations and concentration in the Bordeaux-Aquitaine region / Pesme J.O., Belis-Bergouignan M.C., Corade N. // International Journal of Wine Business Research. – 2010. – Vol. 22. – № 3. – P.22-31.
14. Chaney I.M. External search effort for wine / Chaney I.M. // International Journal of Wine Marketing. – 2000. – Vol. 12. – № 2. – P. 5-21.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2015 р.

*

УДК 631.95: 338.3(477)

*O.V. KHODAKIVSKA, candidate of economic sciences,
Head of the Department of land relations
National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"*

Ecologization of agrarian production: modern challenges and perspectives of development

Scientific problem. The rapid deterioration of the ecological condition of natural resources used in agricultural production, reduction of soil fertility and quality of agricultural products, permanent strengthening of integral destructive impact on the environment establishes the need for widespread implementation in practice of modern management principles ecologization production. The desire of the

mankind to meet the continuously growing demands came into conflict with the nature ability to self-recover and resource potential of the planet. The global community has recognized the fact that the global transformations in the biosphere have reached its critical proportions. This necessitates a radical revision of the existing methods of managing and developing the new approaches to the organization of human life, based on the principles of ecologization social production.

© O.V. Khodakivska, 2015

Список використаних джерел

1. Агропромисловий комплекс України – стан, тенденції та перспективи розвитку : інформ.-аналіт. Зб. / [ред. кол. П. Т. Саблук, М. Я. Дем'яненко, О. М. Шпичак]. — К. : ІАЕ УААН, 2002. — Вип. 6. — 648 с.
2. Власов В.В. Відродження виноградарства – справа державної ваги / В.В. Власов, В.О. Шерер // Сад, виноград і вино України. – 2006. – № 7. – С. 10-13.
3. Галузева програма розвитку виноградарства та виноробства України на період до 2025 року : Наказ Міністерства аграрної політики України та УААН від 21.07.2008 р. № 444/74.
4. Краткое исследование рынка вина Украины "От винограда до готового продукта" [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://abbu.com.ua/00704_m.html.
5. Напрямки підтримки сільського господарства потребують докорінного реформування [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua>.
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2009 року № 843 "Про внесення змін до Порядку справляння збору та використання коштів на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства" [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2013 рік" щодо розвитку виноградарської, садівничої та хмелярської галузей" [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=47451&pf35401=267002>.
8. Статистична інформація Державної служби статистики України: Держстат України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Теорія, політика та практика сільського розвитку; за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О.М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І.В. Прокопи. – К.: НАН України; Ін-т екон. та прогноз., 2010. – 376 с.
10. Bordeaux statistics database [Electronic resource] // Wine production and sale in figures. – Access regime: http://www.newbordeaux.com/documents/bordeaux_figures.html.
11. Compendium of International methods of Wine and Must analysis. – International Organization of Vine and Wine (Volume 1). – 2010. – 471 p.
12. International standard for the labeling of wines and spirits of vitivinicultural origin. – International Organization of Vine and Wine. – 1985. – 15 p.
13. Pesme J.O. Strategic operations and concentration in the Bordeaux-Aquitaine region / Pesme J.O., Belis-Bergouignan M.C., Corade N. // International Journal of Wine Business Research. – 2010. – Vol. 22. – № 3. – P.22-31.
14. Chaney I.M. External search effort for wine / Chaney I.M. // International Journal of Wine Marketing. – 2000. – Vol. 12. – № 2. – P. 5-21.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2015 р.

*

УДК 631.95: 338.3(477)

*O.V. KHODAKIVSKA, candidate of economic sciences,
Head of the Department of land relations
National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"*

Ecologization of agrarian production: modern challenges and perspectives of development

Scientific problem. The rapid deterioration of the ecological condition of natural resources used in agricultural production, reduction of soil fertility and quality of agricultural products, permanent strengthening of integral destructive impact on the environment establishes the need for widespread implementation in practice of modern management principles ecologization production. The desire of the

mankind to meet the continuously growing demands came into conflict with the nature ability to self-recover and resource potential of the planet. The global community has recognized the fact that the global transformations in the biosphere have reached its critical proportions. This necessitates a radical revision of the existing methods of managing and developing the new approaches to the organization of human life, based on the principles of ecologization social production.

© O.V. Khodakivska, 2015

Analysis of recent researches and publications. The problems ecologization are researched Yu. Manin [1], D. Kardashov [2], V. Zalunin [3], N. Karmaev [4], G. Smyrnov [5], C. Lamine [6], G. Allaire, V. Fuzeau, O. Therond [7], M. Barbier [8], Deverre C. [9], L. Kupinets [10], O. Bigdan [11], Popova O. [12] and other.

The concept of "ecologization the economy" is not new. Background of modern understanding its nature of began to form in the 70's of the 20th century. The main researchers, mainly aimed at studying the problems ecologization of social production [1, 2], determining its sources and driving forces [3], the study of the role and importance of spiritual factors in ecologization the productive forces [4] and the ecologization of consciousness in the context of dialectical and historical materialism [5]. These studies have laid the philosophical and social basis of ecological production and became the starting point of forming new scientific knowledge as a synthesis of economic, natural and social sciences.

Currently, some authors choose an ambiguous approach to the study of ecological problems of agricultural production. Some of them note the existing environmental problems in agriculture and suggest its ecologization through systemic modernization and introduction of organic production [6], crop diversification [7], ecologization of agricultural sciences and technology [8]. The others suggest the ways and mechanisms of solving the problems of science and technology ecologization without revealing the factors that triggered their appearance [9, 10, 11, 12].

The objective of the article is to research backgrounds ecologization of production and propose a systemic solution of environmental problems in the agricultural sphere. The object of study is the process of production ecologization.

Statement of the main results of the study. Ecologization is considered one of the most important requirements of modern times. The term has received many interpretations: the ecologization knowledge, science, economy, politics, ideology, manufacturing, certain industries and technologies. Total ecologization means systematic, multidisciplinary, comprehensive approach

to the study of the objective world and more awareness of the role of nature in human life – that a new stage of ecological culture, ecological thinking, ecological behavior.

In a general sense ecologization is regarded as a process of conscious penetration environmental principles and approaches in economic relations and social phenomena. On the one hand it is an objectively determined process of transforming social work aimed at the preservation and development of socio-economic functions of nature, on the other – aimed at creation of ecologically safe for human living conditions. The ecologization of the economy should be seen as an important requirement of today. It proposes a more versatile and, at the same time, a more systematic approach to the definition of the objective reality of the relationship between social production and the environment. Ecologization the public manufacturing activity in modern conditions provides the steadily growing influence of the environmental factor on production, its terms, contents and results, which increases the importance of developing the theoretical and methodological foundations of agricultural production ecologization. It should be recognized that presently there is a gap between the practice of management, economic policy and economic theory, both in terms of time and space. In this regard, the practical problems of ecologization, the use of adequate state regulators in the field of reproduction and consumption of vital goods in general and the ecologization of agricultural production in particular have not yet found an adequate theoretical understanding.

The diverse needs of the people and their interests are considered as the main reasons for sustained economic development of the mankind. The deeper nature of economic needs is revealed in the law of needs growth. An example of this law effect in the present conditions is that the number of different types of consumer goods and services is increasing in developed countries more than twice during each decade [13, p.17]. However, the planet's natural resources are finite and limited. According to the expert estimates published in the German magazine Frankfurter Rundschau in 2012, to reach the German welfare, the humanity needs the resource provision from 2.5 planets. In the case of needs satisfac-

tion at the level of the U.S. population, already 4 planets are required [14].

The scientists suggest that if all countries in the world have tried to approach the standards of consumption in the developed countries using the existing and obsolescent technology, such an attempt would be restricted to the absolute limits of resources available to the society and this would lead to environmental disaster. In the global measurement, an increase in consumption, combined with population growth over the past 45 years, led to the growth of humanity needs more than twice [15, p. 10]. During the 20th century, the world population has increased 3.6 times (more than 4 billion people). For that period, the energy and raw material consumption has increased more than 10 times [16, p.57]. It requires a "fair and uncompromising critical analysis of business models underlying the global economy development..." and encourages the search for alternative economic development models that will provide "the saving nature development by man" [17, p. 8].

The current situation requires a reorientation of an obsolete economic paradigm to a qualitatively new level of production, which will take into account the natural potential of the planet and ensure a balanced development of the environmental, social and economic systems of production. According to many researchers, the financial and economic crisis of 2008-2009 marked the onset of a fundamentally new stage of the global economy development, the defining feature of which is the limitation of resources, especially energy and food, as well as the shortage of fresh water.

Still, a decrease in productivity of agricultural lands, large-scale water pollution, intensive degradation of natural ecosystems (for the past 25 years, the proportion of degraded or irrationally used ecosystems reached 60%, and by 2050, this share could grow by 10%), a significant increase in the waste amount, and environment pollution is still an issue. Given the global nature of environmental issues, these challenges affect all countries, but it is expected that the greatest share of its burden will fall on the developing countries [18].

Today countries that have problems with food or countries that seek to contribute to their

solution require not food but productive resources, especially land for its production. A significant amount of transnational integrated structures operating successfully in the agricultural sector of Ukraine are created with involvement of foreign capital and are focused exclusively at foreign markets.

The business of agricultural transnational corporations (ATCs) is aimed at the conquest of productive resources, capturing the distribution markets and profit earning. Quite often they are directly involved in the transfer of facilities which are environmentally harmful and dangerous to human health to the developing countries. Thus, in the 90s of the last century the massive growing of rape began in Ukraine. It is exported as raw materials mainly to Germany for the purpose of processing. These trends continue today. Besides rape depleting the soil, the sunflower production, which is also focused on export, is fairly common in Ukraine.

Ukraine has considerable agricultural potential. In particular, it has 4.5% of agricultural land and the world more than 8% of arable land. She owns 1% of the world's agricultural lands have been certified as "organic" and about 1% of the irrigated land. It accounts for about 8% of the world's black soil.

Presence in Ukraine favorable soil and climatic conditions ensured that in 2011/2012 marketing year, she entered the top three corn exports; its share in global exports of this culture was 9%. In addition, she is one of the world's largest exporters of barley (the first in the world), wheat (sixth place). She belongs to the 4th place in the world production of sunflower seeds, 2 nd place - the production of sunflower oil and 1st place - on its exports.

However, along with the positive trend are significant negative consequences. Given that Ukraine remains the leading country – exporter of sunflower oil crops of this culture in the structure of arable land as high as 21% (figure 1). This constitutes a violation of rotations in these farms, which adversely affects the fertility of soils and their ecological status.

The book «Globalization as a Destroyer of the Industry and the Gravedigger of the Productive Forces» V. Engdal shows that the desire to shift the "harmful" and labor-intensive agro-industries in the less developed countries (i.e.,

trans-nationalization of the economy) acts as a destructive alternative to production modernization in metropolitan countries. ATCs, which are guided by the principle of maximizing profits, often have a negative impact on the world economy and ecology of the planet [19, p. 13]. All attempts by the UN to adopt a code of ethics for their activities were in vain. In an effort to increase revenues of an agrocorporation, the

owners resort to the use of management practices which are environmentally harmful and dangerous to human health. Currently, common enough in agricultural practices are stimulators and inhibitors of growth, the products of genetic engineering, antibiotics, pesticides, chemically synthesized fertilizers, which in some cases are used in unreasonably high doses.

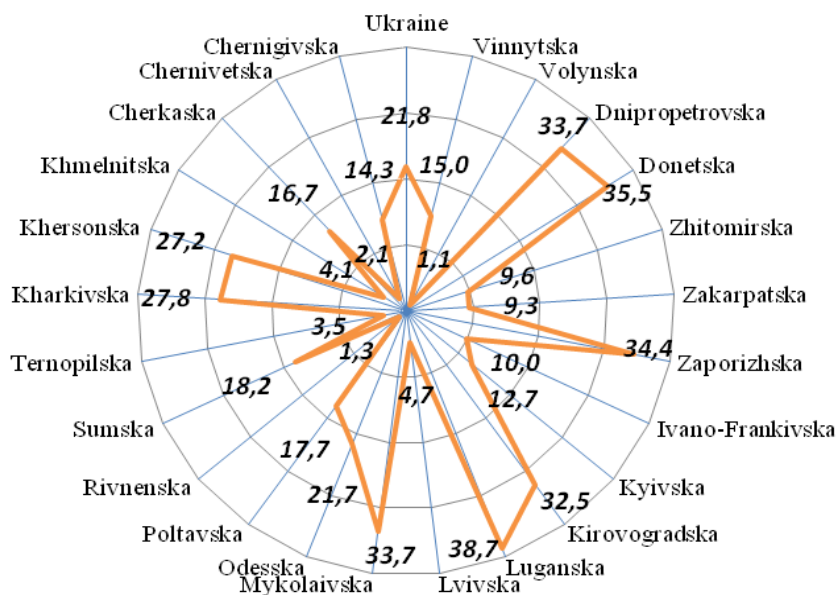

Figure. Share sunflower crops in the crop area, 2014

Source: Calculated according to the statistical reporting "The area under cultivation of crops for the harvest of 2014".

Examining the conditions that necessitated the ecologization of agricultural production is evident that ensure harmonious relations in the "economy-society-nature" be possible only under condition of introduction of organizational and economic regulation.

Overall, the results of the research suggest that the organizational and economic regulation ecologization of agriculture must meet the requirements of economic laws and take into account current trends in the field of public policy. This policy must be focused on the deregulation of economic activity and bringing national regulatory system to European standards.

Conclusions and guidelines of the further research.

1. Despite the actualization of the issue of balanced and harmonious development and the presence of numerous publications in this area should be recognized that in the relationship "man-nature" appears more and more conflicts and contradictions. In this connection ecologi-

zation of agricultural production and ecologization economy should be seen as a response to global social and environmental challenges.

2. Research of the preconditions for ecologization of agricultural production creates theoretical and methodological background to change priorities and form the highly efficient ecological and socio-economic agricultural policy, and is essential to optimization of the use of resources. At the same time it is expected that this will contribute to the development of new theoretical and practical approaches to the organization of production by improving the management systems and development of environmentally-oriented technological solutions.

3. At the present stage of development and interaction between society and nature the production ecologization appears not as an isolated phenomenon, but is considered as an objective need for economic growth and is an integral component of sustainable development. This, in turn, determines the need to study the socio-

economic prerequisites for environment-friendly agricultural development to achieve the optimal, consistent transition of the agricultural sector to a new level, which is one of the most important and urgent problems of modern science.

4. The modern environmental, social and economic challenges are determining the need for ecologization of agricultural production, include meeting people's needs in environment-friendly food; ensuring human environmental safety; use of technology and methods of agricultural production as well as processing of raw

materials that do not harm human health and the environment. It should be noted that the range of social needs in recent years has expanded significantly. Now it includes the environmental needs of the recreational resources and rural "green" tourism. Increasingly, the question is raised about the need to conserve and enhance soil fertility, protection of agricultural land. Over recent years, actively developing organic production. Much attention is paid to the introduction of environmental and biodynamic technologies of agricultural land use.

References

1. *Manin Yu. M.* NTR and ecologization production / Yu. M. Manin. – Minsk : science and engineering, 1979. – 136 c.
2. *Kardashev D.* Ecologization of social production / D. Kardashev, V. Los // Public Science. – 1981. – № 6. – C. 216-218.
3. *Zalunin V.I.* Sources and motive forces of of production ecologization : avtoref. dys. for a scientific degree PhD : specialty 09.00.01 "Dialectical and historical materialism" / V.I. Zalunin. – Leningrad, 1984. – 20 c.
4. *Karmaev N.A.* The role of the spiritual factor in the ecologization of the productive forces : avtoref. dys. for a scientific degree PhD : specialty 09.00.01 "Dialectical and historical materialism" / N.A. Karmaev. – Leningrad, 1984. – 22 c.
5. *Smyrnov G. S.* Ecologization of consciousness as a reflection of the modern environmental situation : avtoref. dys. for a scientific degree PhD : specialty 09.00.01 "Dialectical and historical materialism" / G. S. Smyrnov. – Ivanovo, 1984. – 20 c.
6. *Lamine C.* Transition pathways towards a robust ecologization of agriculture and the need for system redesign. Cases from organic farming and IPM / Lamine C. // Journal of Rural Studies. – 2011. – Vol. 27. – Issue 2. – P. 209-219.
7. *Allaire G.* Crop Diversity and Ecologization of the Common Agricultural Policy / Allaire G., Fuzeau V., Therond O. // Research in economics and rural sociology. – 2013. – No. 1-2. September. – [Internet resource]. – Mode of access: http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/161077/2/iss13-1-2_eng.pdf. [2014 04 05].
8. *Barbier M.* The ecologization of agricultural sciences and technology and the role of social studies about it / M. Barbier // ESRS congress, Vaasa, August. – [Internet resource]. – Mode of access: http://www.academia.edu/917003/The_Ecologization_of_Agricultural_Sciences_and_Technology_and_the_Role_of_Social_Studies_about_It [2014 04 01].
9. *Deverre C.* The ecologization of European Union agricultural Policy and Research Agenda. Which Theoretical Choices ? / Deverre C., De Sainte Marie C. // International Symposium on Society and Resource Management. Landscape Continuity and Change Social Science Perspectives and Interdisciplinary Contributions. – USA: Park City UT, 2007. – [Internet resource]. – Mode of access: <http://prodinra.inra.fr/record/19605>.
10. *Bigdan O.V.* Finance and investment agrarian nature providing ECOLOGIZATION / O.V. Bigdan // Strategy for development of the agricultural sector for the period until 2020: Proceedings of the Fourteenth Annual Meeting Congress of Scientists agricultural economists, 16-17 October 2012, Kyiv. – Kyiv: NSC "IAE". – 2012. – C. 569-574.
11. *Kupinec L.* Ecologization food complex: theory, methodology, mechanisms. / L. Kupinec. – Odessa: IPREEI NAN of Ukraine, 2010. – 712 c.
12. *Popova O. L.* Ecologization of agrosphere in the context of promoting rural development / O. L. Popova. – 2011. – [Internet resource]. – Mode of access : <http://elibrary.nubip.edu.ua/10715/1/11pol.pdf>
13. *Economic Encyclopedia: in three volumes. Vol. 3.* / Contributing Editor S. Mocherny. – Kyiv: Publishing Center "Academy", 2002. – 952 c.
14. *Wille J.* Menschheit braucht bald zwei Planeten / Joachim Wille // Frankfurter Rundschau. – 2012. – 15.05.2012. – [Internet resource]. – Mode of access : <http://www.fr-online.de/wirtschaft/neuer-wwf-report--menschheit-braucht-bald-zwei-planeten,1472780,15244264.html> [2013 11 20].
15. *Bondar O.I.* Rio +20 – the path to sustainable development: assessment and prospects / O.I. Bondar // Environmental Science: Science practical Journal. – 2012. – № 1. – C. 6-14.
16. *Mazur I. I.* Global Energy Security / I. I. Mazur // Age of Globalization. – 2008. – №1. – C. 57-69.
17. *Physical of the economy in dimensions the theory and practice of management: monograph* / Under edition Yu. O. Lupenka, V. M. Juka, V. O. Shevchuka, O. V. Khodakivskoi. – Kyiv: NSC "Institute of Agricultural Economics", 2013. – 502 c.
18. *Incorporating Green Growth and Sustainable Development Policies into Structural Report Agendas. A Report be the OECD, the World Bank and the United Nations prepared for the G20 Summit (Los Cabos, 18-19 June 2012).* – [Internet resource]. – Mode of access: <http://www.oecd.org/dataoecd/44/10/50643282.pdf> [2013 10 31].
19. *Prizhigalinsky V. P.* Economics mondializm and greening / V. P. Prizhigalinsky // Current research on social problems (electronic scientific journal). – 2012. – №11(19). – [Internet resource]. – Mode of access: www.sisp.nkras.ru. [2013 10 31].

The article has been received 27.04.2015

* * *

УДК 339.15.054.22

*Е.А. ФИРСОВ, доктор экономических наук, профессор
Луганский национальный аграрный университет*

Основные источники образования прибыли в условиях рыночной экономики

Постановка проблемы. В настоящее время нет общепринятой теории об источниках образования прибыли. Тема данного исследования имеет как практическое, так и теоретическое значение, в том числе для определения сущности общественных отношений наемных работников и собственников средств производства.

Анализ последних исследований и публикаций. Сторонники марксистской теории образования прибавочной стоимости утверждают, что прибыль образуется путем присвоения собственниками средств производства неоплаченного труда наемных рабочих. Несогласные с этой теорией авторы говорят об общности интересов рабочих и собственников средств производства в увеличении величины прибыли. Такая ситуация оправдывает проведение экономического анализа основных источников образования прибыли в современных условиях рыночной экономики. Начавшаяся со второй половины XX века научно-техническая революция не только вносит коренные качественные изменения в развитие материально-технической базы производства, но и оказывает значительное влияние на совершенствование производственных отношений. Этот фактор

не может не влиять и на оценку основных источников образования прибыли.

Цель статьи – при помощи экономического анализа обосновать выводы о фактических основных источниках образования прибыли в современных условиях рыночной экономики.

Изложение основных результатов исследования. Прибавочная стоимость, важной составной частью которой является прибыль, возникает, по марксистской теории, путем безвозмездного присвоения собственниками средств производства неоплаченного труда наемных рабочих, т.е. в результате эксплуатации их труда. Так, в Словаре русского языка С.И. Ожегова слово “эксплуатация” трактуется как извлечение прибыли классом собственников средств производства путем присвоения труда непосредственных производителей, трудящихся [1]. В учебном пособии по политической экономии Московского университета подчеркивается, что отличительной чертой капиталистической эксплуатации является “безвозмездное присвоение капиталистами неоплаченного прибавочного труда рабочих” [2].

При этом уровень эксплуатации рабочих определяется отношением прибавочной стоимости к переменному капиталу. Поскольку использование достижений науки и

© Е.А. Фирсов, 2015

техники приводит к сокращению необходимого рабочего времени и увеличению продолжительности прибавочного времени при той же продолжительности рабочего дня, то выходит, что научно-технический прогресс повышает степень эксплуатации рабочих. Но возникает вопрос: почему многие рабочие менее развитых стран стремятся переехать в более развитые страны, нередко с риском для жизни, если уровень эксплуатации их труда при этом повысится?

Для ответа на этот вопрос рассмотрим вначале источники образования прибыли на фермах США. В этой стране функционируют как убыточные и низкорентабельные фермы, так и высокорентабельные, что дает возможность выявить при помощи анализа основные причины различия их по прибыльности.

Наиболее значительные суммы прибыли получают крупные сельскохозяйственные предприятия (табл. 1). Уровень рентабельности их рассчитан в процентах отношением чистой прибыли к денежным доходам от реализации товарной продукции и сумме оказанных услуг и равен 25,2%. Этот уровень рентабельности обеспечивает расширенное воспроизводство продукции. Удельный вес в объеме товарной продукции и сумма оказанных услуг возрастает от 66% в 2000 году до 81,5% в 2010 году. Мелкотоварные фермы убыточны. Средние по размеру предприятия низкорентабельны.

Доля оплаты труда рабочих в общей сумме производственных затрат возрастает от 3,3% в первой группе ферм до 5,6 во второй

и до 6,5% в третьей группе ферм. Эти данные свидетельствуют о том, что увеличение хозяйствами суммы прибыли на фермах не связано с уменьшением фонда оплаты труда рабочих.

В современном мире собственники средств производства развитых стран не могут произвольно снижать уровень оплаты труда наемных рабочих ниже установленного правительством минимума. В этом же направлении осуществляется деятельность профсоюзных организаций, защищающих материальные интересы рабочих. Нельзя также не учитывать мнение выборных органов, которые не могут не считаться с требованиями избирателей о защите интересов их труда.

В связи с механизацией работ и совершенством технологии и организации производства во многих рентабельных предприятиях размеры фондов оплаты труда рабочих относительно невелики в сравнении с размерами прибылей, необходимых для расширения воспроизводства. Это обстоятельство также ограничивает возможности собственников средств производства уменьшать размеры фондов оплаты с целью увеличения прибылей. Например, собственники ферм третьей группы не могут получить 72,7 млрд долл. чистой прибыли за счет уменьшения фонда оплаты труда рабочих, поскольку величина этой суммы не превышает 6,2 млрд долл. (табл. 1).

Возникает вопрос: за счет каких же источников фактически образуется прибыль в рентабельных предприятиях США в современных условиях?

1. Определение прибавочной стоимости и чистой прибыли на фермах США в 2010 г.

Показатель	Группы ферм по объему товарной продукции и сумме оказанных услуг, тыс. долл.		
	I – до 20	II – 20–250	III – свыше 250
Количество ферм, тыс.	1229,3	741,8	251,6
Доходы ферм от реализации товарной продукции и оказанных услуг – всего, тыс. долл.	12099426	53131972	287038858
Производственные затраты , включая затраты на маркетинг, хранение и реализацию, тыс. долл. в т.ч.:			
на оплату труда рабочих	311399	1684957	6201104
на материальные затраты	8958384	284459053	147020776
Валовая прибыль	28266643	22984962	133806778
Регистрация механизированных средств (-)	126303	182147	340176
Правительственные субвенции	1748693	2827106	7821872
Налоги (-)	2127883	3328950	5357202

Общая прибавочная стоимость	2321251	22303970	135930989
Амортизация (-)	1839080	6874185	22011644
Чистая прибавочная стоимость, в т.ч.:	482170	15459787	113919345
выплата служащим	425737	2221355	21049199
рентные платежи	235714	1542546	10863575
реальная выгода	1802682	1584633	82007671
Чистая прибыль (- убыток)	- 1780896	8113254	72731821

Для ответа на этот вопрос рассчитаем по группам ферм производственные затраты в расчете на 100 долл. товарной продукции и оказанных услуг делением общей суммы производственных затрат на количество реализованной продукции и оказанной суммы услуг и умножением полученной величины на 100. В первой группе ферм эти затраты равны 76,64 долл. $[(927278 : 12099426) \times 100]$; второй – 56,67 $[(30144010 : 53191972) \times 100]$; третьей группе – 53,38 $[(153232080 : 287038858) \times 100]$. Как видим, производственные затраты в расчете на единицу товарной продукции и суммы оказанных услуг снижаются от ферм первой группы к третьей, что соответственно влияет на увеличение валовой прибыли.

Далее рассчитаем уровень материальных затрат на 100 долл. товарной продукции и оказанных услуг. На фермах первой группы они равны 74,04 долл. $[(8958384 : 12099426) \times 100]$, второй – 53,56 долл. $[(28459053 : 531319072) \times 100]$, третьей группы – 51,22 $[(147020776 : 287038858) \times 100]$. Эти данные дают возможность сделать вывод, что сокращение производственных затрат на 100 долл. товарной продукции и оказанных услуг происходит в основном за счет уменьшения материальных затрат.

Уменьшение материальных затрат в расчете на единицу товарной продукции растениеводства в крупных хозяйствах объясняется более производительным использованием техники на больших площадях полей. Благодаря этому сокращаются производственные затраты в расчете на единицу земельной площади при прочих равных условиях. Соответственно возрастает прибыль, что в свою очередь способствует выделению хозяйствами дополнительных денежных средств на приобретение новой техники и увеличение оборотных средств производства для повышения урожайности культур и продуктивно-

сти скота, что также способствует удешевлению продукции и росту прибыли. Немаловажное значение имеет и использование в крупных предприятиях современных мощных тракторов, которые меньше затрачивают горюче-смазочных материалов, запасных частей и материалов в расчете на единицу выполненных работ.

По мере укрупнения ферм уменьшаются и размеры амортизационных отчислений в расчете на 100 долл. товарной продукции и оказанных услуг. Величину их можно определить делением сумм амортизационных отчислений на стоимость товарной продукции и оказанных услуг и умножением полученной величины на 100. Этот показатель снижается от 15,20 долл. на фермах первой группы $[(1839080 : 12099426) \times 100]$ до 12,94 долл. на фермах второй группы $[(6874185 : 53131972) \times 100]$ и до 7,67 долл. третьей группы $[(22011644 : 287038858) \times 100]$. Уменьшение размеров амортизационных отчислений в расчете на 100 долл. товарной продукции и суммы оказанных услуг по мере укрупнения хозяйств объясняется более эффективным использованием основных производственных фондов в крупных предприятиях, уменьшением в связи с этим стоимости этих фондов для получения того же количества товарной продукции и соответствующим уменьшением суммы амортизации при прочих равных условиях.

Общая сумма материальных затрат и амортизационных отчислений в расчете на 100 долл. товарной продукции и оказанных услуг составляет на фермах первой группы 89,24 (74,04 + 15,20), второй – 66,50 (53,56 + 12,94), третьей группы – 58,89 (51,22 + 7,67).

Экономия материальных затрат и амортизационных отчислений в целом на 100 долл. товарной продукции и оказанных услуг составляет в целом фермами второй группы в сравнении с первой группой 22,74 долл.

(89,24 – 66,50), третьей группы в сравнении с первой группой 30,65 (89,24 – 58,59) долл.

Еще одним источником прибыли на фермах США являются правительственные субвенции. Американские специалисты считают вполне обоснованно, что финансовая помощь сельскохозяйственным предприятиям необходима, потому что они подвергаются в своей деятельности нередко чрезвычайному риску, в т.ч. засухам, наводнениям, нашествием насекомых и другим неблагоприятным условиям производства, а также тем, что сельское хозяйство развивается по модели чистой конкуренции, при которой спрос на большинство товаров является неэластичным по доходу [3].

В расчете на 100 долл. товарной продукции и суммы оказанных услуг фермы первой группы получают 14,45 долл. финансовой помощи $[(1478693 : 12099426) \times 100]$; второй – 5,32 долл. $[(2827106 : 53131972) \times 100]$; третьей группы – 2,72 долл. $[(7821872 : 287038852) \times 100]$. Из приведенных данных можно сделать вывод, что основным источником образования прибыли на фермах второй и третьей групп США является сокращение материальных затрат и амортизационных отчислений на основе совершенствования технологии и организации производства и применения достижений науки и техники.

Фермеры второй и особенно третьей группы больше выделяют денежных средств на покупку минеральных удобрений, семян более эффективных сортов растений, пестицидов и других средств производства, повышающих производительность труда. Так, если доля затрат на использование минеральных удобрений в общей сумме материа-

льных затрат на фермах первой группы составляет 5,02%, то в третьей группе она возрастает до 11,63%; доля затрат на покупку семян увеличивается – соответственно от 5,52 до 8,73%, на покупку пестицидов – от 1,65 до 9,72%.

Получая значительные суммы прибылей, фермеры второй и особенно третьей группы имеют возможность приглашать на работу высококвалифицированных специалистов, повышать уровень их заработной платы за инициативную работу и увеличение прибыльности хозяйств. Это подтверждается тем, что затраты на оплату служащих возрастают в общей сумме производственных затрат от 4,3% в первой группе до 7,1 – во второй и 13,7% в третьей.

На фермах первой группы затраты на выплату заработной платы служащим за год в хозяйстве не превышает в среднем 281,7 тыс. долл., второй группы – эти выплаты возрастают до 3 млн долл., в третьей группе – до 87,6 млн долл. Это свидетельствует о том, что по мере укрупнения хозяйств усиливается влияние высококвалифицированных специалистов на результаты производственной и хозяйственной деятельности.

Рассмотрим в качестве примера уровень использования некоторых материальных ресурсов в зависимости от размеров ферм (табл. 2). Как известно, эффективность использования минеральных удобрений во многих случаях зависит от их состава, сроков и способов внесения. Естественно, что эффективность использования минеральных удобрений повышается в крупных хозяйствах, лучше обеспеченных высококвалифицированными кадрами.

2. Эффективность использования минеральных удобрений, семян районированных сортов растений, пестицидов и кормов в 2010 г.

Показатель	Группы ферм по объему товарной продукции и сумме оказанных услуг, тыс. долл.		
	I – до 20	II – 20–250	III – свыше 250
Производственные затраты на 100 долл. товарной продукции и сумма услуг, долл.:			
на внесение минудобрений	40,2	15,4	11,3
на приобретение и использование семян	49,2	10,8	9,2
на применение пестицидов	15,1	6,7	9,1
Затраты на корма в расчете на 100 долл. товарной продукции животноводства, долл.	97,2	69,3	32,3

Лучше используются в крупных хозяйствах семена более продуктивных сортов рас-

тений, а также пестициды, эффективнее используются и корма, в том числе за счет бо-

лее квалифицированной подготовки кормовых рационов, улучшения технологии и организации производства. Эти данные дают основание для вывода, что фермы второй и третьей групп не только больше выделяют средств на использование достижений науки и техники, но и эффективнее используют их.

Значение укрупнения хозяйств с точки зрения внедрения в производство достижений научно-технического прогресса подтверждается, в частности, опытом работы фермера Карла Ховерсона в США. Он создал крупнейшее в стране предприятие по выращиванию картофеля. В хозяйстве 4860 га сельскохозяйственных угодий, из которых 1600 га занято картофелем. Карлу Ховерсону на правах собственности принадлежит лишь десятая часть земельных угодий, остальная часть земли арендуется. С каждого гектара, занятого картофелем, он получает в среднем 532 ц продукции на сумму 5 тыс. долл. Урожай выращивается по индустриальной технологии в строго установленные сроки. Продукцию планируют получать по размерам и качеству. В хозяйстве функционируют три современных картофелехранилища. Управление охлаждением и режимом влажности в них осуществляется по компьютерной программе. Вокруг этой фермы расположены мелкотоварные фермы, которые с трудом сводят концы с концами.

Анализ данных ферм США убеждает в том, что в постиндустриальных странах образование прибыли практически осуществляется отнюдь не за счет безвозмездного присвоения собственниками средств производства неоплаченного труда наемных рабочих, а в основном за счет сокращения материальных затрат и амортизационных отчислений в расчете на единицу продукции и оказанных услуг на основе совершенствования организации и технологии производства и использования достижений науки и техники.

В странах, достигших постиндустриальной стадии развития, удовлетворяются основные физические и интеллектуальные потребности людей, в частности, физиологические потребности в основных продуктах питания, достигнуты значительные успехи в обеспеченности их жильем, немаловажное значение имеет финансовая помощь госу-

дарства в случае безработицы, потери кормильца и других неблагоприятных условий жизни. О достигнутых результатах свидетельствует значительное увеличение продолжительности жизни людей, массовое увлечение спортивными мероприятиями, развитие туризма.

Многие фермеры крупных сельскохозяйственных предприятий США практикуют выделение определенной части прибыли для выплат рабочим по итогам года. Такая практика свидетельствует о поиске новых форм общественных отношений между собственниками средств производства и наемными работниками, повышающих материальную заинтересованность рабочих в увеличении прибыли. В ряде развитых стран широко используют перераспределение прибыли через совершенствование налоговой системы для улучшения стандартов жизни тех слоев населения, которые не в состоянии обеспечить себя достойными условиями существования.

Мы рассмотрели возможности образования прибыли на примере ферм США за счет сокращения производственных затрат и соответственного уменьшения стоимости товаров. Не менее важное значение имеет в современных условиях рыночной экономики образование прибыли на основе увеличения общественно необходимых затрат живого и овеществленного труда на создание новых полезных свойств товаров или существенное улучшение их качества при соответствующем повышении стоимости товаров, пользующихся платежеспособным спросом. На создание новых свойств товаров используется более сложный и более квалифицированный труд, поэтому увеличение стоимости может быть весьма значительным. Реализация таких товаров должна происходить по ценам, не только возмещающим понесенные товаропроизводителем затраты на создание новых или существенное увеличение уже достигнутых свойств, но и получение прибыли. В условиях повышенного спроса на эту продукцию предприятия могут получить так называемые “сверхдоходы”, когда суммы прибыли значительно превышают средние нормы получения прибыли. Эти доходы повышают материальную заинтересованность товаропроизводителей в увеличении

объема производства товаров и дает возможность удовлетворять возрастающие потребности общества в таких товарах более быстрыми темпами.

Ниже рассмотрим образование такой прибыли на примере производства легковых автомобилей немецкой компанией «Фольксвагенверк», одной из крупнейших в мире их экспортеров. Опыт этой компании убеждает в том, что использование инвестиционно-инновационных моделей развития экономики может быть высокорентабельным.

Последнюю модель легкового автомобиля этой компании «Гольф Спортсван» можно купить в г. Харькове при разной комплектации автомобиля за 29,5-30,0 тыс. долл. Рабочий объем дизельного двигателя составил 1920 см³ мощностью 81 кВт (110 л.с.).

Цена машины превышает уровень цены ЛАДЫ-2115 и других марок аналогичной вместимости пассажиров в 5-6 раз. Тем не менее менеджеры этой компании рассчитывают на успешную реализацию данной модели. Такой расчет зиждется на высоком качестве модели. Конструкторы много внимания уделяли совершенствованию системы важных свойств, интересующих покупателей автомобилей. Так, усилена прочность кузова за счет применения новых конструктивных материалов. Машина отличается красивым и гармоничным дизайном, внешний вид ее стал более динамичным.

Не обошлось без внимания и удобства для водителя и пассажиров: улучшен звуковой комфорт, установлены обогрев лобового стекла и форсунка для его смывания. Важными качествами этой марки являются удобства использования автомобиля: усовершенствованы размеры сидений, проходов, дверей. Продуманы способы отопления, вентиляции, достигнута легкость управления машиной (размер усилий и количество необходимых действий). Улучшены освещение и сигнализация, приспособляемость к техническому обслуживанию и ремонту. Стекла машины установлены таким образом, чтобы избежать турбулентности в кабине даже при высокой скорости движения. Приборы установлены с учетом удобства управления. Салон оборудован центральным динамиком, который регулирует внутреннее освещение. Специаль-

ное оборудование создает приятную спокойную атмосферу. Установлены специальные стекла, которые могут понадобиться при длительном путешествии. Продумана возможность сложения спинки заднего сидения таким образом, чтобы увеличить объем багажа до 1500 л.

Этой модели свойственна повышенная безопасность ее использования для водителя и пассажиров. Предусмотрено также использование бортового компьютера.

Компании «Фольксвагенверк» удалось также уменьшить выброс газа СО₂ в атмосферу. Конструкторы машины уделили много внимания снижению затрат дизельного топлива, которые на 100 км пробега не превышают при использовании механической коробки передач в городских условиях 5,0-5,1 л, на трассах – 3,8-4,0 л, при смешанном использовании соответственно 4,2-4,4 л. Такие показатели достигнуты за счет значительных инвестиций. По нашим расчетам, при пробеге за год 20 000 км можно сэкономить в сравнении с ЛАДой-2107 до 500 кг горючего.

Темпы роста инвестиций во многих отраслях нашей страны в течение ряда лет отставали от темпов роста в технологически развитых странах. Использовалась теория ценообразования, разработанная авторами трудовой теории стоимости, которые отрицали зависимость меновой стоимости от потребительной стоимости, т.е. от полезных свойств товаров. Такое положение также не могло не влиять на снижение уровня инвестиций. Например, относительно низкое качество отечественных тракторов объясняется недостаточным использованием инвестиций. Как результат этого, многие руководители сельскохозяйственных предприятий предпочитают покупать более дорогую, но качественную технику за границей, стимулируя таким образом иностранных товаропроизводителей.

Выводы. 1. В развитых странах в настоящее время происходят коренные изменения не только в развитии материально-технической базы производства, но и в развитии производственных отношений. Образование прибыли в странах, которые достигли стадии постиндустриального развития,

осуществляется не за счет неоплаченного труда наемных рабочих, а за счет совершенствования организации и технологии производства на основе использования достижений науки и техники. Это означает, что прибыль в таких странах не является результатом эксплуатации труда рабочих. Таким образом, противоречия между собственниками средств производства и работниками наемного труда уже не имеют антагонистического характера.

2. В современных условиях развития рыночной экономики существуют два основных источника образования прибыли:

первый – за счет сокращения материальных затрат и амортизационных отчислений в расчете на единицу продукции и соответствующего уменьшения стоимости продукции без ухудшения полезных свойств товаров;

второй – образование прибыли осуществляется в условиях увеличения общественно необходимых затрат живого и овеществленного труда на создание новых полезных

свойств продукции, соответствующего увеличения стоимости товаров и реализации их по ценам, которые возмещают понесенные товаропроизводителями производственные затраты на улучшение полезных свойств и обеспечивают получение ими прибыли при наличии спроса на эти товары. В условиях повышенного спроса могут возникать так называемые “сверхдоходы”, т.е. прибыли, значительно превышающие сложившиеся средние нормы прибыли. Такие доходы повышают материальную заинтересованность товаропроизводителей в увеличении производства данной продукции и тем самым способствуют ускорению темпов удовлетворения спроса на нее.

3. Поскольку рыночная экономика способствует использованию предприятиями достижений науки и техники в современных условиях в качестве основного фактора образования прибыли, то это дает возможность сделать вывод, что такая экономика в постиндустриальных странах обладает высокой жизнеспособностью.

Список использованной литературы

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М.: Госиздат, 1960. – 900 с.
2. Политическая экономия. Курс лекций под ред. проф. Н.С. Спиридоновой. – М.: Изд. Московского ун-та, 1973. – С. 62-63.
3. Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика; пер. с англ. 11-го изд. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – К.: Хагар-Демос, 1993. – 786 с.
4. Кейнс Дж.М. Трактат про денежную реформу. Общая теория занятости, процента и денег. Реформа-дайжест / Дж.М. Кейнс. – К.: АУБ.
5. Кене Ф. Избранные экономические произведения / Ф. Кене. – М.: Соцэкгис, 1960. – 360 с.
6. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М.: Изд. “Прогресс”, 1993. – Т. 1. – 416 с.; – Т. 2. – 310 с.
7. Пезенти А. Очерки политической экономики капитализма / А. Пезенти. – Т. 2. – М.: Изд-во “Прогресс”, 1976. – 887 с.
8. Самуэльсон П. Экономика: учеб. / П. Самуэльсон. – Львов: Світ, 1993. – 496 с.
9. Сэй Ж.Б. Трактат политической экономии / Ж.Б. Сэй. – М., 1896. – 68 с.
10. Чухно А. Постиндустриальная экономика: теория, практика и их значение для Украины / А. Чухно // Экономика Украины. – 2001. – № 11, 12.
11. Schumpeter U.A. History of Economic Analysis / Schumpeter U.A. New York, 1954. – 1664 p.

Статья получена редакцией 10.03.2015 г.

*

*М.М. ІЛЬЧУК, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН*

*І.А. КОНОВАЛ, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Ефективність інвестиційного проекту створення та функціонування високотехнологічного сільськогосподарського підприємства

Постановка проблеми. У результаті зниження світових цін на зерно та насіння олійних культур протягом 2012–2014 років відбулося зменшення величини чистого прибутку, одержаного сільськогосподарськими підприємствами від реалізації продукції рослинництва, з 17,3 млрд грн у 2011 році до 8,98 млрд грн у 2013-му [6, с. 53], що негативно позначилося на фінансовому стані суб'єктів господарювання й зумовило зменшення обсягу їхніх інвестиційних ресурсів. Незначна частина підприємств через нестачу коштів для ефективного виробництва сільськогосподарської продукції була змушена вийти з аграрного бізнесу. Інші ж суб'єкти господарювання вважають аграрний бізнес привабливою сферою діяльності та, реалізуючи можливість використання іноземних інвестицій (низьковідсоткових кредитів), хочуть увійти в галузь. Стратегія формування інвестиційних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах повинна забезпечити ефективне використання їхніх активів, підвищення норми дохідності інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми оптимізації структури капіталу підприємства досліджувалися у працях зарубіжних учених: Дж. Бейкера, С. Майерса, Н. Майлуффа, М. Міллера, Ф. Модільяні, Дж. К. Ван Хорна, Дж. Вільямса та ін., а також вітчизняних учених І. О. Бланка [1], І. О. Лук'яненко, Т. В. Майорової.

Питання формування ефективного фінансового механізму й пошуку напрямів підвищення інвестиційної привабливості аграрних підпри-

ємств у ринкових умовах висвітлювалися у працях учених-економістів: В. Г. Андрійчука, В. М. Алексійчука, Ш. І. Ібатулліна [2], С. М. Кваші [5], М. І. Кісіля [3], С. І. Кручка, В. Я. Месель-Веселяка, Ю. О. Лупенка [7], А. А. Пересади, П. Т. Саблука, О. М. Шпичака та ін.

Дослідження з проблем оцінки ефективності інвестиційних проектів з виробництва продукції рослинництва мають дещо різний характер, при цьому недостатньо висвітлені саме аспекти визначення загальних обсягів і ефективності використання інвестицій у виробництво продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах залежно від структури капіталу, який буде задіяний у реалізації проекту.

Мета статті – визначення реально необхідного обсягу та доцільності використання інвестиційних ресурсів для створення й функціонування сільськогосподарського підприємства рослинницького напрямку спеціалізації залежно від структури капіталу, який буде задіяний у реалізації інвестиційного проекту.

Виклад основних результатів дослідження. Розробка інвестиційного проекту створення високотехнологічного сільськогосподарського підприємства для виробництва і реалізації продукції рослинництва проводилася на прикладі підприємств Старосинявського району (сmt Стара Синява) Хмельницької області. Реалізація проекту дасть змогу створити нові робочі місця, забезпечити продовольчу безпеку в регіоні й підвищити економічну ефективність виробництва продукції. Земельні ресурси підприємства становлять 12 250 га і складаються із земельних

паїв, які розміщуються навколо сіл: Цимбалівка, Паплинці, Гончариха, Залісся і Нова Синявка Старосинявського району та с. Ладиги Староконстантинівського району Хмельницької області. Фінансування проекту здійснюватиметься за рахунок власних й іноземних інвестицій.

Хмельниччина має не тільки давні традиції вирощування зернових і технічних культур, але й високі потенційні можливості для підвищення їх урожайності та розширення посівних площ.

Виробництво зерна і продукції технічних культур традиційно займає лідируючі позиції в структурі виробництва продукції рослинництва та й загалом сільськогосподарського виробництва Хмельницької області. Існуючі обсяги виробництва зерна повністю забезпечують потреби регіонального ринку у відповідній продукції і значна її частина експортується.

Розвиток аграрного бізнесу підтримується в Україні також на державному рівні. Наприклад, сільськогосподарські підприємства не сплачують податок на прибуток, а лише єдиний податок на землю, розмір якого становить 5–6 дол. США на 1 га посіву культури.

На основі проведеного аналізу кон'юнктури ринку, природно-економічних умов діяльності підприємства на перспективу за проектом передбачено вирощувати такі сільськогосподарські культури і чергування їх у сівозміні: 1) ріпак озимий; 2) озима пшениця; 3) цукрові буряки; 4) соя; 5) кукурудза; 6) соняшник; 7) ячмінь ярий.

Для визначення загального обсягу інвестиційних ресурсів для фінансування проекту створення сільськогосподарського підприємства передусім потрібно визначити обсяг інвестицій на вирощування 1 га кожної сільськогосподарської культури, використання якого забезпечує найвищу ефективність виробництва відповідної продукції.

Великотоварні сільськогосподарські підприємства, які залучають для своєї діяльності капітал на західних фінансових ринках і використовують передові технології вирощування сільськогосподарських культур, мають значно кращі результати порівняно з підприємствами, які не мають достатньо коштів для впровадження таких технологій. Про це доводять результати групувань підприємств за рівнем урожайності сільськогосподарських культур (табл. 1, 2).

1. Групування сільськогосподарських підприємств Хмельницької області за врожайністю кукурудзи на зерно, 2013 р.

Показник	Групи підприємств за врожайністю кукурудзи, т/га				Разом
	до 6,0	6,0 - 7,9	8,0 - 9,9	понад 10,0	
Кількість підприємств у групі	54	77	34	21	186
Зібрана площа кукурудзи, тис. га	94,4	45,9	36,7	13	190,1
Зібрана площа на одне підприємство, га	1749	596	1079	624	1022
Виробництво зерна, тис. т	478	322	323	151	1275
Урожайність, т/га	5,1	7,0	8,8	11,5	6,7
Реалізовано зерна, тис. т	420	313	290	130	1153
Виробнича собівартість 1 т зерна, грн	1499,2	1010,0	846,1	806,6	1128,0
Виробничі витрати на 1 га, грн	7595,5	7097,4	7442,3	9315,1	7564,2
у т.ч.: насіння	1238,3	1198,7	1466,3	1607,2	1298,1
мінеральні добрива	1249,2	1348,2	1632,3	3099,1	1474,5
нафтопродукти	718,7	479,2	697,6	624,7	650,3
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	1947,4	2019,3	1039,4	1480,4	1757,4
решта матеріальних витрат	637,8	535,8	984,2	663,4	681,8
прямі витрати на оплату праці	475,1	281,4	281,0	266,4	376,5
амортизація необоротних активів	133,7	283,3	398,5	223,8	227,1
відрахування на соціальні заходи	176,3	96,2	116,6	100,1	140,2
решта інших прямих і загальновиробничих витрат	1019,0	855,3	826,4	1250,0	958,2
Повна собівартість 1 т зерна, грн	1295,4	1196,6	1220,1	849,7	1199,5
Ціна реалізації 1 т зерна, грн	1191,4	1156,2	1370,0	1203,9	1228,2
Прибуток на 1 т зерна, грн	-103,9	-40,4	149,9	354,2	28,7
Рівень рентабельності (+), збитковості (-), %	-8,0	-3,4	12,3	41,7	2,4

Джерело: Розраховано авторами на основі даних статистичної форми 50-сг.

Дані таблиці 1 показують, що рівень рентабельності виробництва зерна кукурудзи у сільськогосподарських підприємствах Хмельницької області у 2013 році в середньому становив 2,4 %. Підприємства, в яких урожайність кукурудзи не перевищила 8 т/га, мали збиткове виробництво зерна, а в яких урожайність була більше 10 т/га, рівень рентабельності виробництва зерна кукурудзи в середньому дорівнював 41,7 %. Основними чинниками у підвищенні показників вироб-

ництва кукурудзи стали впровадження сучасних технологій вирощування та вдалий підбір сортів, що зумовило збільшення витрат на вирощування 1 га культури до 9315,1 грн.

Аналогічна закономірність спостерігається й при виробництві сої та продукції інших культур. Збільшення витрат на вирощування 1 га сої до 6359,3 грн зумовило підвищення врожайності до 3,5 т/га й рівня рентабельності до 91,5 % (табл. 2).

2. Групування сільськогосподарських підприємств Хмельницької області за врожайністю сої, 2013 р.

Показник	Групи підприємств за врожайністю сої, т/га				Разом
	до 1,5	1,5-2,49	2,5-3,49	понад 3,50	
Кількість підприємств у групі	34	70	51	21	176
Зібрана площа сої, тис. га	23,6	44,5	50,3	8	125,9
Зібрана площа на одне підприємство, га	694	635	987	359	716
Виробництво сої, тис. т	30	88	148	31	296
Урожайність, т/га	1,3	2,0	2,9	4,1	2,4
Реалізовано сої, тис. т	27	79	127	21	253
Виробнича собівартість 1 т сої, грн	3138,9	2418,3	2064,2	1567,9	2225,4
Виробничі витрати на 1 га, грн	3943,0	4772,9	6079,5	6359,3	5234,7
у т.ч.: насіння	528,6	696,0	837,6	714,0	722,3
мінеральні добрива	776,9	790,1	1462,2	744,3	1053,6
нафтопродукти	414,5	633,0	468,7	924,0	543,8
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	699,6	591,5	1293,4	623,8	894,3
решта матеріальних витрат	356,5	482,0	710,8	1525,9	612,4
прямі витрати на оплату праці	240,3	324,0	233,9	440,8	279,3
амортизація необоротних активів	147,6	278,8	298,7	361,2	267,1
відрахування на соціальні заходи	88,4	115,6	87,5	166,4	102,3
решта інших прямих і загальновиробничих витрат	690,7	861,9	686,6	859,0	759,6
Повна собівартість 1 т сої, грн	3467,7	2808,2	2684,8	1812,3	2733,9
Ціна реалізації 1 т сої, грн	3345,6	3402,3	3280,9	3470,7	3341,2
Прибуток на 1 т сої, грн	-122,1	594,0	596,1	1658,4	607,3
Рівень рентабельності (+), збитковості (-), %	-3,5	21,2	22,2	91,5	22,2

Джерело: Розраховано авторами на основі даних статистичної форми 50-сг.

На етапі створення і становлення нових підприємств дуже важливо мінімізувати обсяг інвестицій на 1 га. Це досягається впровадженням ресурсозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур. При цьому зменшується потреба в кількості тракторів та сільськогосподарських машин і пально-мастильних матеріалах із 65–80 до 43–55 л/га [5, с. 68].

На основі типових технологічних карт вирощування сільськогосподарських культур розроблені їх бюджети й розраховані показники ефективності виробництва продукції. Орієнтація підприємства на ресурсозберігаючі технології вирощування сільськогосподарських культур дасть йому змогу виробляти конкурентоспроможну продук-

цію з високим рівнем рентабельності (табл. 3).

На ефективність виробництва зерна впливає строк його реалізації. Підприємства, які не мають складів (елеваторів) для зберігання зерна, змушені продавати його у липні-серпні, коли ціни на зерно внаслідок збільшення його пропозиції різко знижуються. Підприємства, які мають свої елеватори й достатньо обігових коштів для своєї діяльності, реалізують зерно, сою, насіння соняшнику в січні-червні, коли ціни на них підвищуються. Тому для збільшення прибутковості бізнесу на виробництві зерна, сої, ріпаку, насіння соняшнику в умовах дефіциту

елеваторних потужностей в Україні доцільно мати власне зерносховище.

Проектом створення сільськогосподарського підприємства передбачено будівництво елеватора потужністю 40 тис. т. Крім сушіння та зберігання власного зерна можна буде надавати такі послуги й іншим сільськогосподарським підприємствам, що забезпечить додаткові надходження коштів під-

приємству та підвищить окупність інвестицій у будівництво елеватора.

Впровадження ресурсозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур потребує використання відповідної техніки. Початок проекту створення сільськогосподарського підприємства передбачено на кінець 2015 року.

3. Основні показники виробничої програми діяльності підприємства за проектом

Показник	Пшениця	Кукурудза	Ячмінь	Цукрові буряки	Ріпак озимий	Соняшник	Соя
Площа посіву, га	1750	1750	1750	1750	1750	1750	1750
Урожайність, т/га	7,0	12	6,0	50,0	4,0	3,0	4,0
Вихід товарної продукції з 1 га, т	6,63	10,29	5,68	45,0	3,55	2,66	3,55
Виробничі витрати на 1 га, дол. США	642,6	907,7	597,2	1308,5	726	586,5	745,1
У т.ч.: заробітна плата	12,17	13,0	10,6	16	17,8	13,2	8,9
нарахування на заробітну плату	4,65	5,0	4,0	6,1	6,8	5,1	3,3
насіння	58,4	122,2	66,3	134,4	127,1	91,6	110
мінеральні добрива	231,2	370	233,7	473,5	232,1	115,9	239,9
засоби захисту рослин	59,0	106,2	34,0	91,6	69,1	88,6	121,7
пально-мастильні матеріали	75,1	75,4	71,0	163,0	77,1	83,2	71,6
амортизаційні відрахування	61,6	61,9	58,2	136,9	64,8	69,7	58,7
ремонт основних засобів	24,6	24,7	23,3	54,8	25,9	27,9	23,5
транспортні витрати	21,4	10,7	5,1	84,2	3,4	2,5	3,4
плата за оренду земельних паїв	37,2	37,2	37,2	37,2	37,2	37,2	37,2
інші матеріальні витрати	15,7	22,9	14,6	31,8	17,9	14	18,6
страхові платежі	22,1	32,3	20,5	44,8	25,2	19,6	26,2
єдиний податок	5,6	5,6	5,6	5,6	5,6	5,6	5,6
загальновиробничі витрати	14,0	20,5	13,0	28,4	16,0	12,5	16,6
Витрати елеватора на 1 т, дол. США	13,48	23,15	13,48	--	23,62	19,25	25,43
Витрати на збут на 1 т, дол. США	2,03	1,76	2,21	0,7	4,3	4,47	4,41
Адміністративні витрати на 1 т, дол. США	4,75	4,11	5,15	1,63	10,03	10,44	10,3
Повна собівартість 1 т продукції, дол. США	117,17	112,85	125,89	31,4	242,68	247,17	250,26
Ціна 1 т продукції (з ПДВ), дол. США	179,42	161,94	174,57	42,67	351,72	375,52	396,01
ПДВ з 1 т, дол. США	9,00	5,89	6,48	1,54	15,12	19,54	19,95
Прибуток на 1 т продукції, дол. США	53,25	43,2	42,2	9,73	93,92	108,8	125,8
Рівень рентабельності, %	45,4	38,3	33,5	31,0	38,7	44	50,3

Джерело: Розрахунки авторів. Ціни на ресурси і продукцію прийняті станом на березень 2015 р.

Інвестиції необхідні для купівлі високопродуктивної сільськогосподарської техніки (машин, зернозбиральних комбайнів, вантажних автомобілів тощо) та спорудження елеватора «під ключ». Часто умовою надан-

ня кредиту іноземними банками є купівля іноземної сільськогосподарської техніки. Об'єкти й обсяг інвестування у проект наведено в таблиці 4.

4. Фінансове забезпечення проекту

Об'єкт інвестування	Обсяг інвестування		
	тис. дол. США	тис. євро	тис. грн
Трактори (Fendt 360, Fendt 220, Fendt 124)	1565,17	1466,20	36311,91
Плуги, борони, культиватори (Lemken, Lemken Rubin, Lemken Smaragd)	458,81	429,80	10644,4268
Сівалки (John Deere, Lemken Solitair)	1089,00	1020,14	25264,69
Машини для внесення добрив та засобів захисту рослин (Amazone)	673,61	631,02	15627,77
Комбайни (Glaas Lexion 760, Glaas Dominator)	4073,58	3816	94507,06

Транспортні засоби (Man, Bodex)	766,29	717,84	17778,03
Інша техніка	431,03	403,78	10000,00
Разом трактори, комбайни та сільськогосподарські машини	9057,49	8484,77	210133,87
Елеватор на 40 тис. т	10 446,99	9 786,41	242 370,22
Разом по основних засобах	19504,49	18271,18	452504,10
Оборотний капітал	6811,03	6380,36	158015,90
Усього інвестиційні витрати	26315,52	24651,54	610520,00
1 дол. США = 23,200 грн			
1 євро = 24,766 грн			

Джерело: Розрахунки авторів.

Крім інвестиційних витрат в основні засоби у проекті існує потреба в оборотних засобах на суму 6,811 млн дол. США. Ці кошти передбачені на поточні витрати (заробітну плату персоналу, насіння, добрива, засоби захисту рослин, пально-мастильні матеріали, орендну плату за землю тощо) на період до одержання продукції.

Фінансування проекту здійснюватиметься за рахунок власних коштів підприємства (5,263 млн дол. США) і за рахунок позичко-

вих коштів (21,052 млн дол. США) під 5,0 % річних. По виплаті основної суми кредиту та відсотків за кредит передбачається відстрочка протягом двох років від дати одержання першого траншу інвестування. Вся сума кредиту з відсотками має бути повернута у грудні 2023 року. Показники діяльності підприємства прогнозувалися у вигляді трьох основних фінансових звітів – Звіту про прибутки і збитки, Звіту про рух грошових потоків та балансу (табл. 5).

5. Прогноз фінансових результатів діяльності підприємства на 2016-2019 рр., тис. дол. США

Показник	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
<i>Надходження коштів:</i>				
Продаж продукції	8 578,9	18 947,1	16 486,8	16 486,8
Послуги елеватора	423,0	551,3	551,3	551,3
1. Дохід (виручка) з ПДВ – усього	9 001,9	19 498,4	17 038,2	17 038,2
2. Сплата ПДВ у бюджет	0,0	0,0	0,0	0,0
3. Дохід (виручка) без ПДВ – усього	9 001,9	19 498,4	17 038,2	17 038,2
<i>Витрати:</i>				
заробітна плата	217,3	237,8	237,8	237,8
нарахування на заробітну плату	82,7	90,6	90,6	90,6
насіння	1 551,1	1 242,5	1 242,5	1 242,5
мінеральні добрива	4 768,9	3 318,5	3 318,5	3 318,5
засоби захисту рослин	1 062,9	998,0	998,0	998,0
пально-мастильні матеріали	1 359,3	1 134,2	1 134,2	1 134,2
газо- і електропостачання	546,5	608,3	604,8	604,8
інші матеріальні витрати	940,6	1 040,0	1 036,0	1 036,0
амортизація	632,6	925,6	925,6	925,6
плата за оренду землі	456,3	456,5	456,5	456,5
єдиний податок	68,4	68,4	68,4	68,4
страхові платежі	415,4	333,7	333,7	333,7
загальновиробничі витрати	213,2	214,4	214,4	214,4
4. Собівартість реалізованої продукції	12 315,0	10 668,5	10 660,9	10 660,9
5. Валовий прибуток	-3 313,1	8 829,9	6 377,3	6 377,3
6. Витрати на збут	174,2	209,5	209,5	209,5
7. Адміністративні витрати	432,2	433,5	433,5	433,5
8. Операційний прибуток	-3 919,4	8 187,0	5 734,3	5 734,3
9. Виплата відсотків	0,0	0,0	1 052,6	973,7
10. Податок на прибуток	0,0	0,0	0,0	0,0
11. Чистий прибуток (+), збиток (-)	-3 919,4	8 187,0	4 681,7	4 760,6

Джерело: Розрахунки авторів.

Дані таблиці 5 показують, що підприємство після виходу на проектну потужність (2018 р.) щорічно зможе одержати від реалі-

зації продукції рослинництва й надання послуг елеватором понад 17,038 млн дол. США доходу (виручки). Доходи проекту

складаються з надходжень від реалізації зерна (пшениці, кукурудзи, ячменю), насіння ріпаку, сої, соняшнику, цукрових буряків та від надання послуг елеватора іншим сільськогосподарським підприємствам. Перші незначні суми грошових надходжень підприємство може одержати від очищення й сушіння зерна врожаю 2016 року в липні. І лише в жовтні підприємству надійдуть значні суми виручки від реалізації ячменю та цукрових буряків. З огляду на передбачувану наявність у підприємстві власного елеватора, продукцію рослинництва реалізовуватимуть в основному в листопаді-травні маркетингового року, коли ціна на зерно зростає порівняно із серпнем-вереснем. Новостворене підприємство зможе щорічно одержувати близько 4,76 млн дол. США чистого доходу, а рівень рентабельності виробництва досягне 50,7 %.

На основі розрахунків доходів і витрат здійснено аналіз беззбитковості виробництва, в результаті якого встановлено, що беззбитковість досягається при виручці 5,15 млн дол. США. Абсолютний запас фі-

нансової міцності підприємства становить 11,89 млн дол. США, відносний – 69,8 %.

Для оцінки ефективності проекту використані загальноприйняті критерії: 1) чиста теперішня вартість (NPV); 2) внутрішня ставка дохідності (IRR); 3) строк окупності проекту (PP) – період від початку інвестиційних витрат до початку позитивного кумулятивного грошового потоку; 4) рентабельність продаж та ін. [4, с. 264]. Розрахунок інвестиційних показників проводився виходячи з річної дисконтної ставки 8 %.

Дані таблиці 6 показують, що розроблений інвестиційний проект створення сільськогосподарського підприємства для підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва із залученням іноземних інвестицій у цілому є прибутковим. Проте навіть за пільгового режиму кредитування (5 % річних) і значних (80 %) обсягах залучених коштів за відсутності інфляційних процесів в економіці проект окупиться лише через дев'ять років із внутрішньою ставкою дохідності 12,42 % в рік.

6. Привабливість інвестиційного проекту залежно від структури капіталу при річній 5%-й ставці за користування кредитом (розрахунковий період 2016–2026 рр.)

Показник	Відсоток власного капіталу, який задіяний у проекті, %				
	20	40	60	80	100
Період окупності проекту (PP), міс.	84	83	81	71	71
Дисконтований період окупності проекту (DPP), міс.	108	107	105	95	93
Чиста теперішня вартість грошового потоку (NPV), тис. дол. США	4703,7	5622,1	6540,5	7458,9	8377,3
Внутрішня норма рентабельності (IRR), %	12,42	13,30	14,20	15,10	16,00
Індекс прибутковості (PI)	1,19	1,22	1,26	1,30	1,33
Виручка за період (з ПДВ), тис. дол. США	164805,5	164805,5	164805,5	164805,5	164805,5
Податок на додану вартість, тис. дол. США	4604,4	4604,4	4604,4	4604,4	4604,4
Сплата відсотків, тис. дол. США	3815,8	2861,8	1907,9	954,0	0,0
Чистий прибуток за період, тис. дол. США	41721,7	42675,7	43629,6	44583,5	45537,5
Рентабельність продажів по чистому прибутку, %	25,3	25,9	26,5	27,1	27,6

Джерело: Розрахунки авторів.

Розрахунки показують, що при збільшенні питомої ваги власного капіталу в загальному його обсязі показники оцінки ефективності інвестиційного проекту поліпшуються, оскільки зменшується сума коштів, що необхідна для сплати відсотків за користування кредитом. Так, при залученні лише 20 % обсягів необхідних інвестиційних ресурсів для реалізації проекту створення сільськогосподарського підприємства рос-

линницького напрямку спеціалізації, проект окупиться через вісім років із внутрішньою ставкою дохідності 15,1 % в рік, а рівень рентабельності продажів по чистому прибутку становитиме 27,1 %.

Висновки. Для створення нового підприємства, в якому вирощуватимуть пшеницю, кукурудзу, ячмінь, сою, соняшник, озимий ріпак та цукрові буряки, для ефективного виробництва відповідної продукції необхід-

ний обсяг інвестицій із розрахунку на 1 га посівної площі має становити понад 1718,6 дол. США. Інвестиційний проект створення високотехнологічного сільськогосподарського підприємства рослинницького напрямку спеціалізації із залученням іноземних інвестицій у цілому є прибутковим. При залученні 20% обсягів необхідних інвестиційних ресурсів за 5% річної ставки за користування кредитом проект окупиться через вісім років із внутрішньою ставкою дохідності 15,1 % у рік, а рівень рентабельності продажів по чистому прибутку становитиме 27,1 %. При збільшенні питомої ваги залу-

чених коштів у проект показники його ефективності знижуються. Так, при залученні 80% обсягів необхідних інвестиційних ресурсів за 5 % річної ставки за користування кредитом проект окупиться через дев'ять років із внутрішньою ставкою дохідності 12,42 % у рік, а рівень рентабельності продажів по чистому прибутку дорівнюватиме 25,3 %.

Подальші дослідження будуть спрямовані на оцінку потенційних ризиків і втрат, яких можна зазнати в ході реалізації інвестиційного проекту.

Список використаних джерел

1. Бланк И.А. Финансовая стратегия предприятия /И.А. Бланк. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 720 с.
2. Ібатуллін Ш.І. Імітаційне моделювання фінансових розрахунків бізнес-плану аграрного виробництва / Ш.І. Ібатуллін // Наук. вісн. Нац. аграрного у-ту / НАУ. – 2003. – Вип. 64. – С. 249-260.
3. Інвестиційний розвиток сільського господарства Київської області / [Лупенко Ю. О., Кісіля М. І., Кожемякіна М. Ю. та ін.]; за ред. М. І. Кісіля. – К. : ННЦ "ІАЕ", 2012. – 86 с.
4. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність: підруч. /Т.В. Майорова. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
5. Прогнозування виробництва продукції рослинництва та його ресурсне забезпечення в Україні / С.М. Кваша, М.М. Ільчук, І.А. Коновал, М.М. Федюшко. – К. : ННЦ "ІАЕ", 2013. – 244 с.
6. Статистичний збірник «Сільське господарство України» / [за ред. Н. С. Власенко]; Державна служба статистики України. – К. : Август Трейд, 2014. – 400 с.
7. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року /Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, М.Й. Малік [та ін.]; НААН, ННЦ «Ін-т аграр. економіки»; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – [2-ге вид., переробл. і доповн.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 218 с.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2015 р.

* * *

Новини АПК

Обсяг пільгового кредитування для аграріїв досягне 4 млрд грн

Міністерство аграрної політики та продовольства України розробило механізм використання бюджетних коштів на фінансування програми здешевлення кредитів та підтримки тваринництва. Про це повідомив Міністр профільного відомства Олексій Павленко під час депутатських слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних ресурсів.

«300 млн грн, передбачених на часткове здешевлення кредитної ставки, будуть розподілені, в першу чергу, серед дрібних і середніх виробників з річним оборотом до 10 млн грн. Бюджетну допомогу зможуть отримати 3,6 тис. підприємств. Сума пільгових кредитів становитиме 4 млрд грн», — сказав Олексій Павленко.

Він також наголосив, що у державному бюджеті передбачено 250 млн грн на підтримку тваринництва. Ці кошти будуть спрямовані на здешевлення будівництва ферм та придбання поголів'я великої рогатої худоби. Головними одержувачами стануть фермери, оскільки цього року знято обмеження щодо потужності виробництва. Відповідні порядки використання коштів розроблено в Мінагрополітики України і затверджено спільно з виробниками та представниками галузевих асоціацій. Нині документи перебувають на погодженні у відповідних органах державної влади. Міністр закликав представників парламентського аграрного комітету посилити депутатський контроль щодо швидшого прийняття цих документів.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 330.123.7:338.43

*О.В. ЗАХАРЧУК, доктор економічних наук,
завідувач відділу ринку матеріально-технічних ресурсів
О.В. ВИШНЕВЕЦЬКА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Використання паливно-енергетичних ресурсів у сільському господарстві

Постановка проблеми. Серед проблем аграрного сектора, які вимагають невідкладного розв'язання, особливе значення має надійне забезпечення пально-мастильними матеріалами та підвищення ефективності їх використання. На нинішній час основним енергоносієм в аграрному секторі є рідке пальне із нафтопродуктів. Тому значною мірою ефективний розвиток сільськогосподарського виробництва залежить від сталого забезпечення галузі дизпаливом і бензином із низьким октановим числом за стабільними цінами.

До 2005 року Україна повністю забезпечувала національну економіку паливом із нафтопродуктів вітчизняного виробництва, яке було зосереджене у семи регіонах, де функціонували нафтопереробні підприємства. Починаючи з 2006 року, скорочення виробництва пального призводить до залежності від постачання нафтопродуктів з інших країн. На кінець 2013 року працювало лише три із семи підприємств галузі – ЗАТ "Укртатнафта", ПАТ "Укргазвидобування" та ВАТ "Лукойл-Одеський НПЗ" [8]. У цей час обсяги імпортного пального почали зростати й на початок 2014 року становили 75% по бензину і 84% по дизельному пальному. Такий стан постачання нафтопродуктів погіршує економічну ситуацію у сільському господарстві та ставить під загрозу енергетичну й продовольчу незалежність держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблему в своїх роботах розглядали багато відомих учених-економістів серед яких П.Т. Саблук [12], А.П. Коновалов [13], І.В. Коновалов [14], В.Я. Месель-Веселяк [14], П.А. Денисенко, В.В. Коврига [15] та ін. На основі проведених досліджень ними було сформовано засади енергетичної політики держави, напрями енергозбереження й економії витрат пально-мастильних матеріалів, досліджені проблеми їх використання в аграрному секторі України. Глибоке і всебічне вивчення представлених в економічній літературі розробок цих та інших науковців, які працювали в даному напрямі, доводить про те, що необхідність подальшої, ретельнішої розробки цього питання стає все актуальнішим як у теоретичному, так і в практичному плані.

Мета статті – дослідити й проаналізувати забезпечення сільського господарства пально-мастильними матеріалами, їхній ринок в Україні та сформулювати пропозиції щодо поліпшення ситуації на ньому.

Виклад основних результатів дослідження. Планомірне і пропорційне постачання й економне використання в умовах постійного зростання технічного потенціалу та стрімкого здорожчання пального в наш час є проблемою, яка вимагає невідкладного розв'язання. Ціна на імпортні нафтопродукти залежить від коливання курсу вітчизняної гривні й від розміру експортних мит. Аналіз структури роздрібної ціни на початок 2013 року показав, що 60–70% від неї стано-

вила вартість нафтопродуктів на кордоні та сплачені податки і практично вона не залежала від підвищення власних витрат операторів ринку. При детальнішому вивченні

ситуації було відзначено, що цінові коливання на світовому ринку нафти значні й суттєво могли б вплинути на ціну пального (рис. 1).

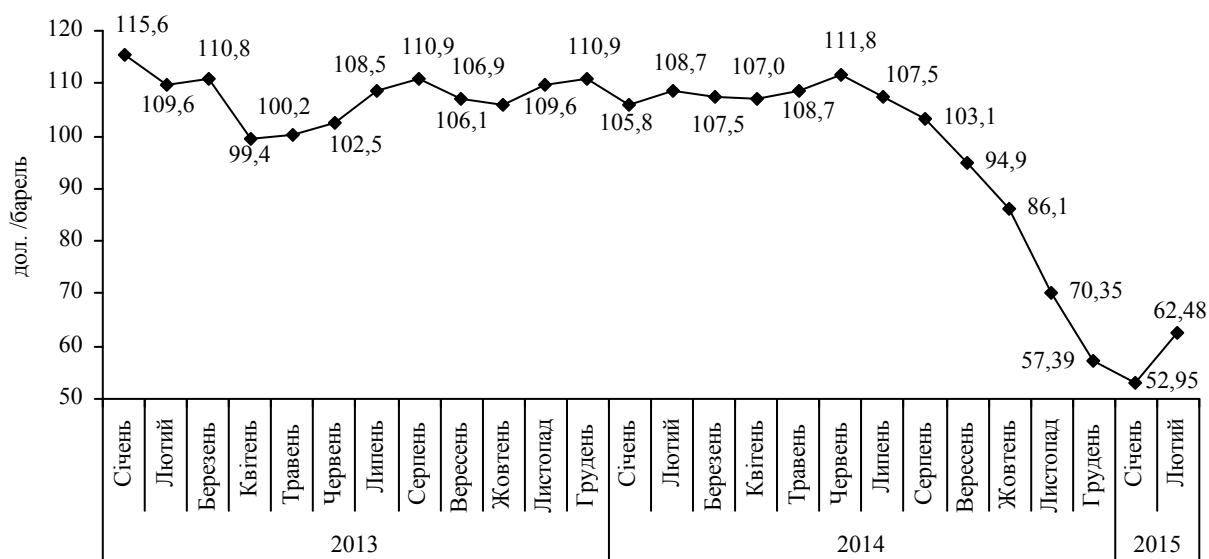

Рис. 1. Ціна нафти Brent у 2013–2014 роках

Джерело: Сформовано автором за даними джерела [1].

Однак основним фактором, який найбільше вплинув на зростання цін на нафтопродукти, стало здешевлення гривні по відношенню до долара США. За період 1 січня – 31 грудня 2014 року відбулося зниження офіційного курсу української гривні по відношенню до долара США від 7,99 грн до 15,77 грн за 1 дол. США (97,4%). При цьому оптові ціни на бензин і дизпаливо зростали практично такими ж темпами – на 94,5 та 82,7% відповідно. Значні коливання курсу долара США у січні-лютому 2015 року (від 15,75 до 30,01 грн за 1 дол. США) позначилися на зростанні ціни на пальне (до 24 грн/літр бензину А-80 і 27 грн/літр дизпалива).

В умовах низької платоспроможності підприємств АПК це може негативно вплинути на ритмічність виробничих процесів. У 2014 році з настанням неспокійної політичної обстановки та в період весняно-польових робіт (15.02–15.05) середні роздрібні ціни на бензин марки А-80 зросли від 10,35 до 14,62 грн за літр (41%) та збиральної кампанії (15.06–15.10) – від 14,81 до

15,84 грн за літр (7%), дизпалива (15.02–15.05) від 9,96 до 14,42 грн за літр (45%) і (15.06–15.10) від 14,54 до 16,07 грн за літр (10,5%). Як і в попередніх роках, фактор сезонності вплинув на зростання ціни пального й у 2015 році (рис. 2).

Очевидно, що сезонне збільшення цін на пальне не пов'язане з коливаннями цін на світових ринках. Останнім роком світові ціни на нафту, як уже зазначено, різко знизилися. Проте оптові та роздрібні ціни на пальне в Україні демонструють стабільно зростаючу динаміку, що й продовжується також у 2015 році.

Загальне споживання пального ключовими галузями національної економіки згідно з даними Державної служби статистики, в Україні за 2010–2013 роки коливається від 4,0 до 4,6 млн т бензину та від 5,7 до 6,3 млн т дизельного пального. Найбільшими споживачами бензину та дизельного пального в економіці України є сільське господарство (понад 20% дизпалива та 5% бензину), промисловість (15–20% дизпалива та 6% бензину), галузь транспорту та зв'язку (19–20%

дизпалива і 2,5–4% бензину). Серед основних споживачів паливно-енергетичних ре-

сурсів аграрний сектор економіки посідає домінуюче місце (рис. 3).

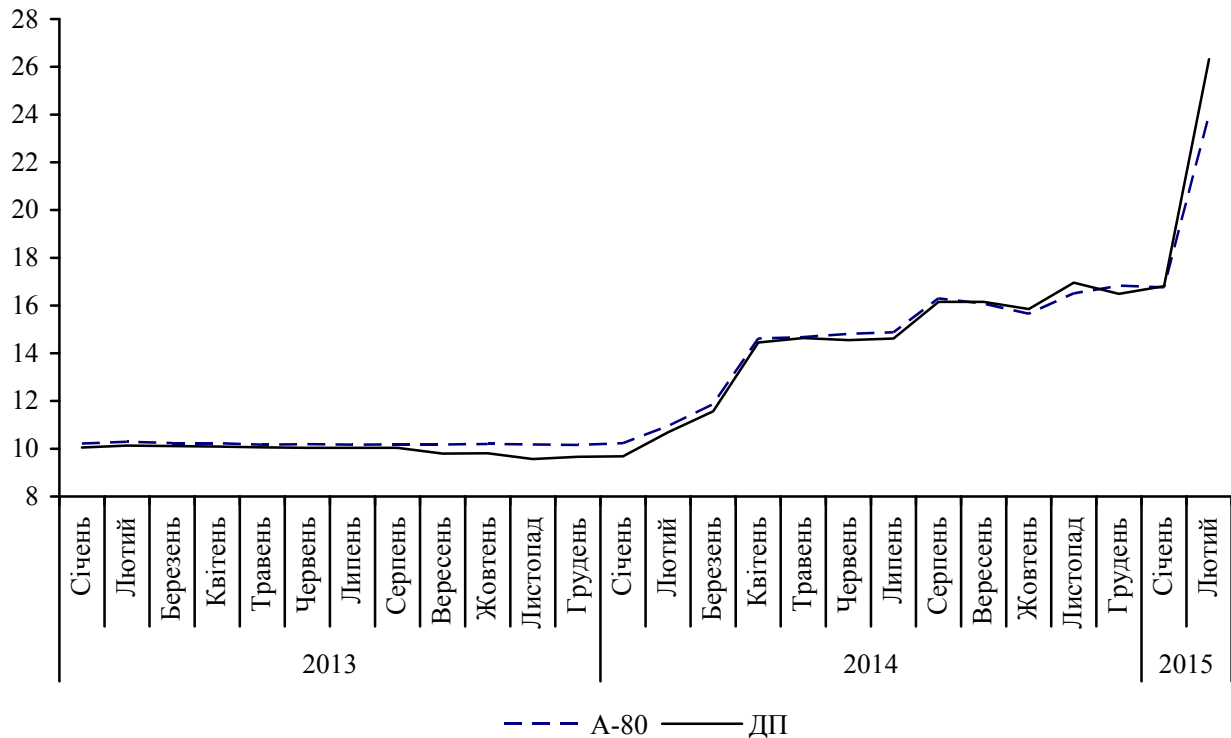

Рис. 2. Динаміка роздрібних цін на пальне у 2013–2015 роках

Джерело: Сформовано автором за даними джерела [12].

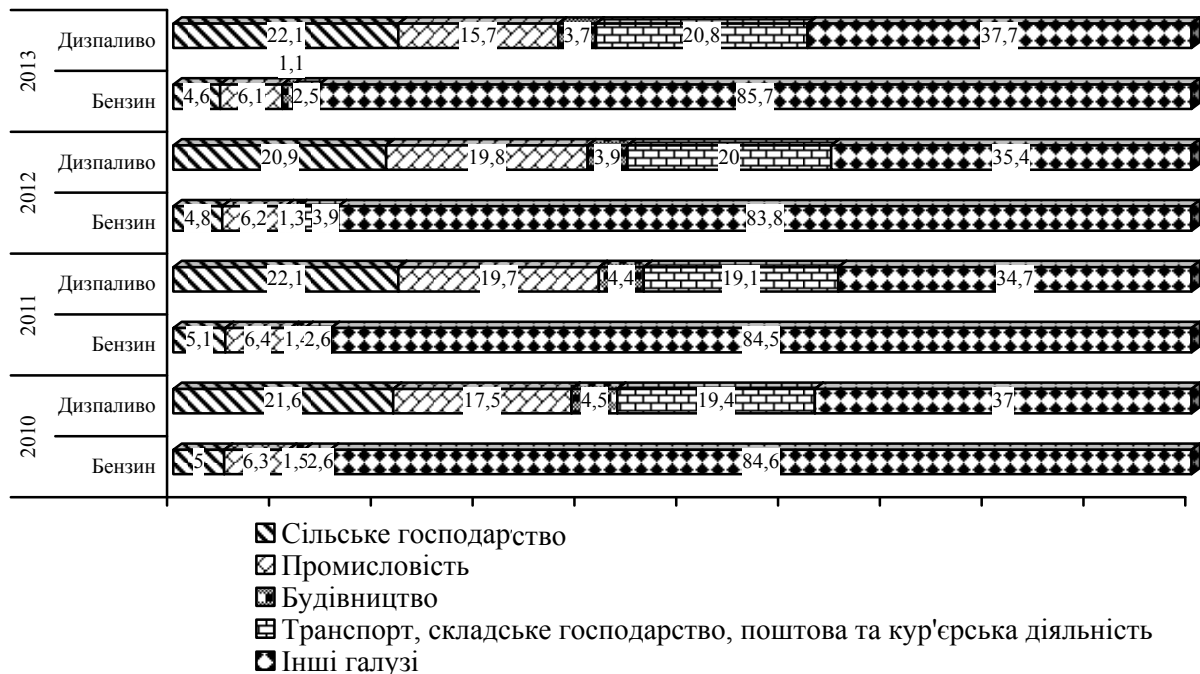

Рис. 3. Споживання пального по галузях економіки

Джерело: Сформовано автором за даними джерела [11].

За роки незалежності України загальне споживання паливно-енергетичних ресурсів

у сільському господарстві мало тенденцію до суттєвого скорочення (табл. 1). Особли-

вістю споживання пально-мастильних матеріалів у сільському господарстві України є

значна питома вага дизельного пального й незначна – бензину.

1. Використання пального в сільському господарстві

Рік	Бензин		Дизпаливо	
	тис. т	% від загального споживання по країні	тис. т	% від загального споживання по країні
1990	1668,0	–	4562,0	–
1994	1723,2	41,1	3918,1	47,5
1995	1484,2	37,3	3608,6	44,0
1996	1288,1	35,7	3126,5	48,9
1997	1036,0	31,1	2905,4	46,5
1998	894,4	27,8	2460,9	42,3
1999	694,2	19,7	2068,3	39,9
2000	505,8	17,2	1821,2	37,3
2001	1058,0	31,8	1955,9	39,7
2002	1077,0	30,1	1833,6	36,4
2003	971,1	26,9	1697,0	32,8
2004	976,2	26,1	1686,7	30,2
2005	888,2	24,2	1540,0	30,0
2006	317,4	7,2	1153,8	21,1
2007	299,0	6,2	1173,8	19,4
2008	288,5	5,7	1232,9	19,9
2009	216,0	4,6	1137,3	21,5
2010	231,6	5,0	1224,1	21,6
2011	224,5	5,1	1349,8	22,1
2012	203,6	4,8	1318,8	20,9
2013	185,0	4,6	1362,5	22,1

Джерело: Сформовано за даними джерел [9, 11].

Сільськогосподарські підприємства скоротили використання бензину моторного як у цілому, так і на сільськогосподарські роботи, порівняно з 1990 роком у 9 разів. Це пов'язано з тим, що останніми роками має місце тенденція залучення до виконання транспортних робіт сторонніх організацій, а також із практикою продажу врожаю на умовах франко-тік, франко-елеватор та навіть франко-поле. В цьому випадку транспортні витрати оплачують самі покупці сільськогосподарської продукції. Також одним із головних факторів є економія сільськогосподарських підприємств, заснованих на засадах приватної власності.

Використання дизельного пального від 1990 року теж зменшилося, але лише у 3,3 раза. Відбулося навіть незначне зростання кількості використаного дизпалива в останні роки. Це можна пояснити тим, що на ґрунтообробних, посівних і збиральних роботах застосовується сільськогосподарська техніка, яка працює переважно на дизельному пальному. А оскільки, валова продукція сільського господарства щороку збільшується, то, відповідно, зростають й обсяги

споживання аграрним сектором дизельного пального.

Крім того, зменшення використання бензину та дизельного пального сільським господарством України у 1990–2013 роках можна обґрунтувати скороченням посівних площ майже на 10%, вирощуванням менш енергоємних сільськогосподарських культур, скороченням майже в три рази парку автомобілів, тракторів і комбайнів, а також суттєвим зниженням обсягів виробництва продукції тваринництва.

Найбільш енергоємною галуззю в сільському господарстві є рослинництво, на частку якого припадає понад 80% використаних пально-мастильних матеріалів. За останні двадцять років вартість нафтопродуктів із розрахунку на гектар зібраної площі різко підвищилася, на що вплинув як ріст цін на нафтопродукти, так і збільшення щільності механізованих робіт у зв'язку із впровадженням інтенсивних технологій та підвищенням урожайності сільськогосподарських культур.

Тенденція до скорочення споживання пального у сільському господарстві сприяла зменшенню енергомісткості сільськогоспо-

дарської продукції (рис. 4). Якщо у 1990 році аграрні підприємства витрачали на 1000 грн валової продукції у порівнянних

цінах 2010 року 60 кг умовного палива, то у 2013-му – лише 9 кг, або у 6,7 раза менше.

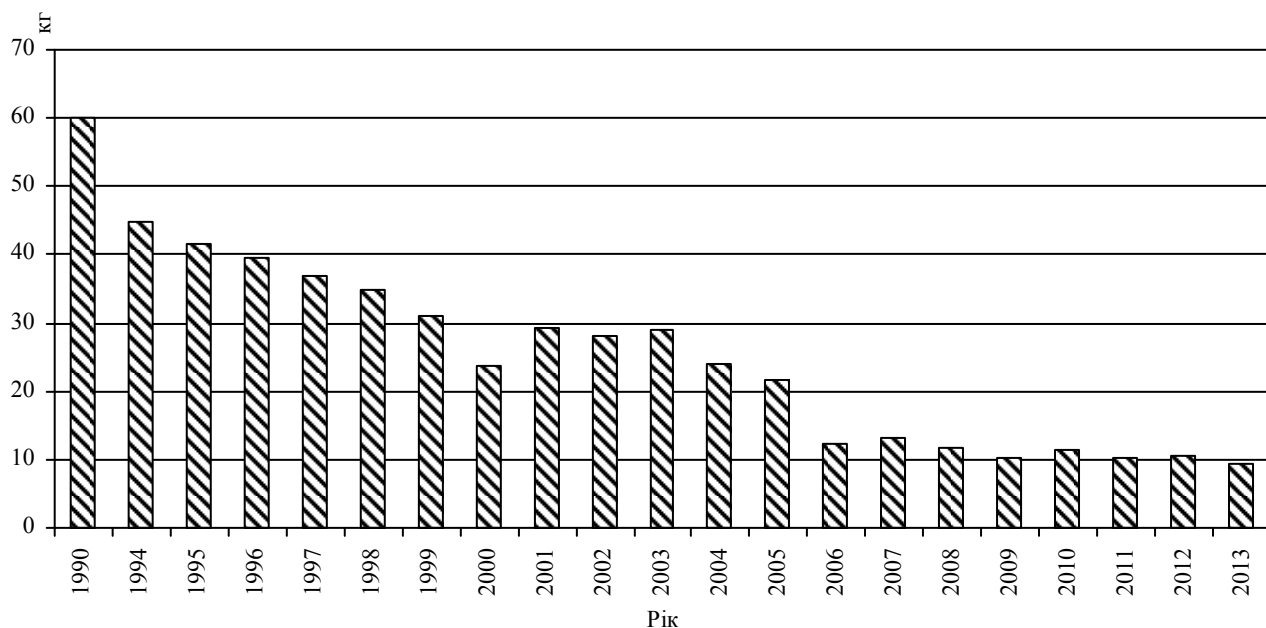

Рис. 4. Витрати пального (кг умовного палива) на 1000 грн валової продукції сільського господарства, у порівнянних цінах 2010 року

Джерело: Розраховано автором.

В умовах залежності України від експорту нафти й нафтопродуктів є необхідність пошуку шляхів зниження паливно-енергетичних витрат для підвищення у подальшому показників ефективності вироб-

ництва сільськогосподарської продукції. За останні двадцять років витрати паливно-енергетичних ресурсів на 1 га сільськогосподарських угідь скоротилися у 4,4 раза (рис. 5).

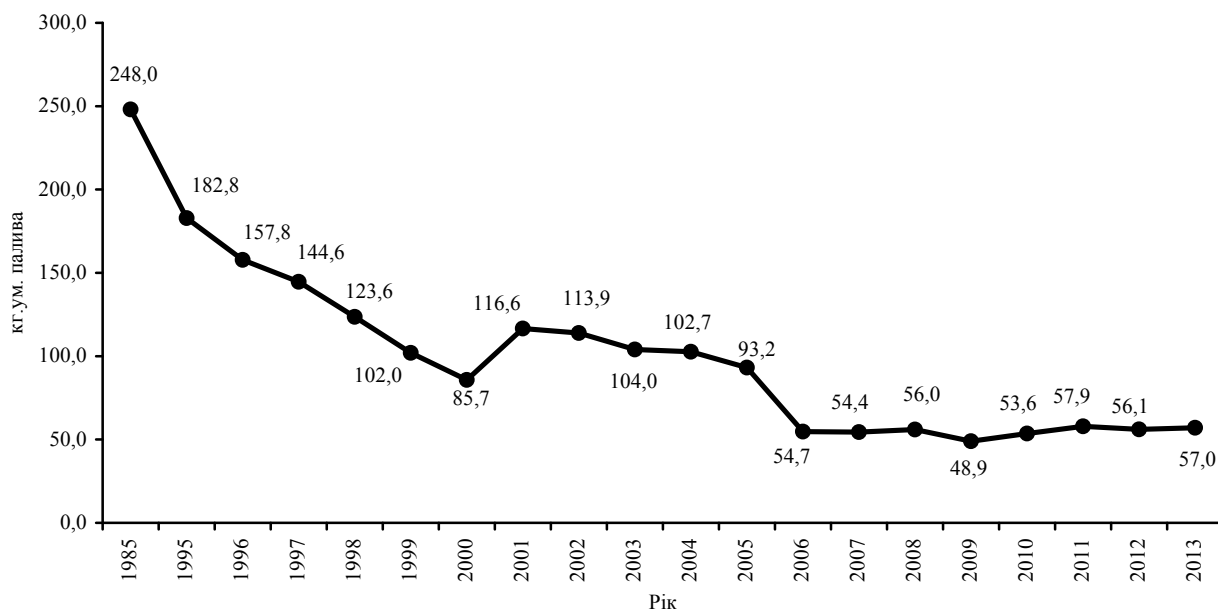

Рис. 5. Витрати пального на 1 га сільськогосподарських угідь, кг ум. палива

Джерело: Розраховано автором.

Одним із важливих показників використання пального для здійснення виробничого процесу є частка паливно-енергетичних ресурсів у собівартості сільськогосподарської продукції. Ця частка зросла з 5,1% у 1990

році до 13,4% у 2013-му, але знизилася порівняно з 2000 роком до 10,4%. Останнім десятиліттям при значному збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції цей показник дещо падав (рис. 6).

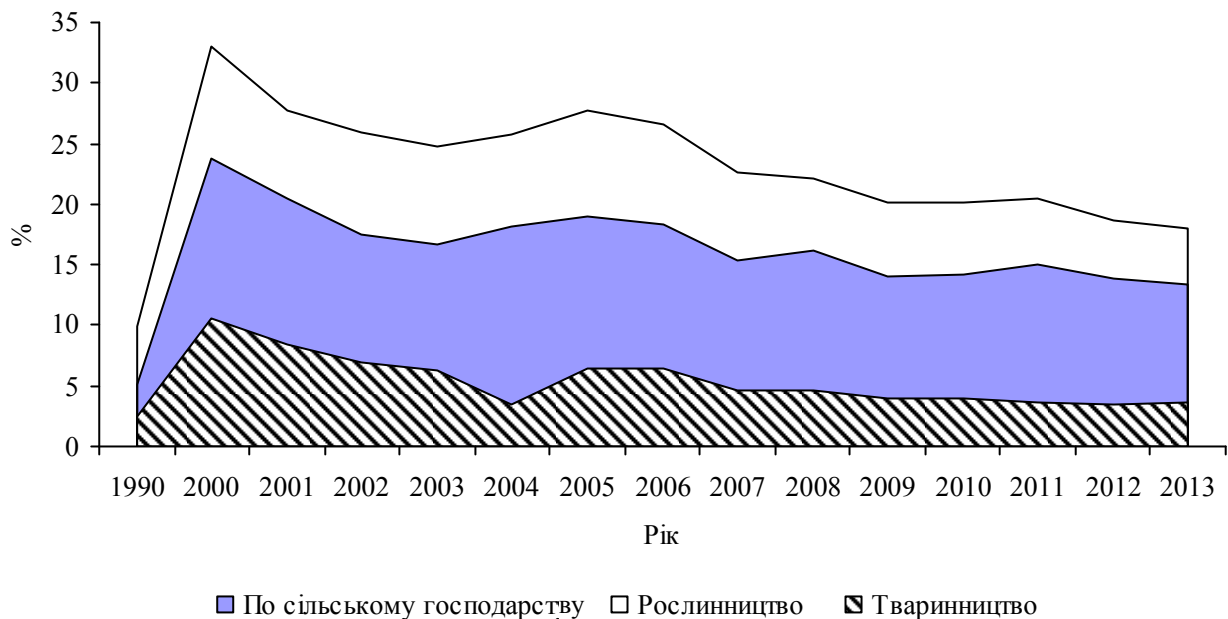

Рис. 6. Питома вага нафтопродуктів у собівартості сільськогосподарської продукції

Джерело: Сформовано за даними джерела [10].

Зі зростанням ціни на світлі нафтопродукти рентабельність агропромислового комплексу знижується (рис. 7). Однак таке зростання нівелюється скороченням енергомісткості продукції. Пряма залежність між ці-

нами на пальне та рівнем рентабельності досить слабка ($\approx 20\%$), але розрахунки показали, що зростання ціни на 10% знижує рівень рентабельності лише на 0,4%.

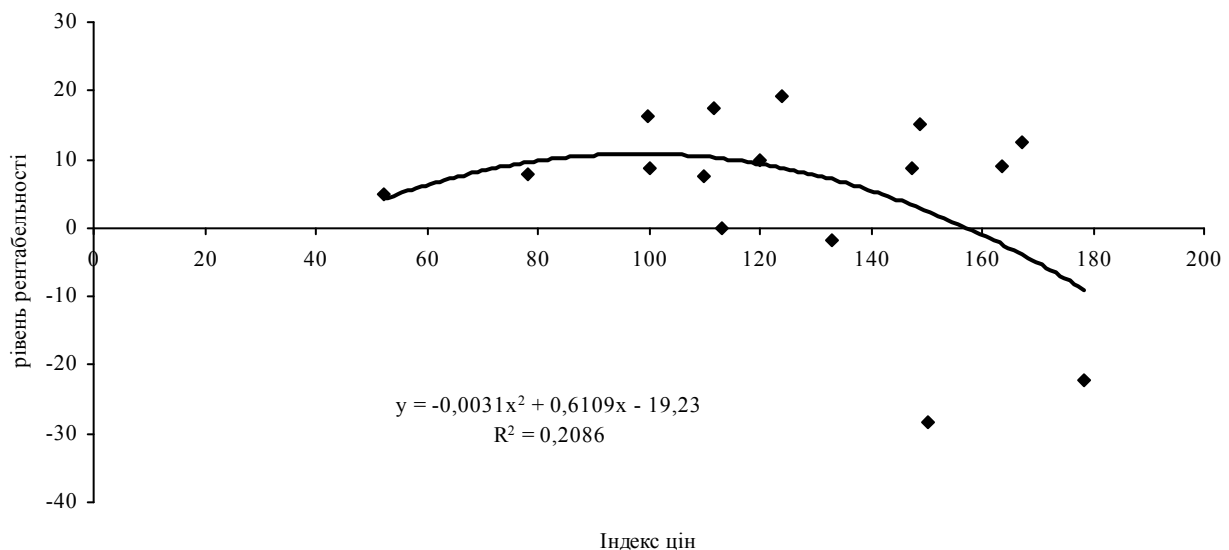

Рис. 7. Залежність рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва від роздрібної ціни на пальне

Джерело: Розраховано автором.

Зменшення споживання паливно-енергетичних ресурсів пов'язане з наростанням диспаритету цін на енергоносії й сільськогосподарську продукцію. Для придбання паливно-енергетичних ресурсів селу необхідно реалізовувати з року в рік все більшу кількість виробленої сільськогосподарської продукції.

Якщо в 1990 році для придбання 1 т дизельного палива потрібно було продати 0,2 т зерна, то в 2013-му – 6,6 т, або в 33 рази більше. Така ж тенденція спостерігається і по бензину – 7,6 т, або в 38 разів більше (табл. 2). Внаслідок цього витрати на паливно-енергетичні ресурси стають домінуючою складовою.

2. Порівняння кількості основної сільськогосподарської продукції, яку необхідно продати для придбання пального за поточними цінами, т

Показник	Рік						
	1990	1995	2000	2005	2010	2013	2013 до 1990 р., разів
За 1 т бензину							
Зерно	0,2	2,7	3,1	6,3	5,9	7,6	38
Соняшник	0,1	0,9	2,6	2,7	2,2	3,2	32
Цукрові буряки	0,6	5,5	11,2	14,8	13,9	25,0	42
М'ясо ВРХ	0,02	0,4	0,7	0,4	0,7	0,8	40
Молоко	0,2	1,7	2,5	2,3	2,3	3,0	15
За 1 т дизпалива							
Зерно	0,2	2,3	3,0	6,7	5,9	6,6	33
Соняшник	0,1	0,8	2,6	2,8	2,2	2,8	28
Цукрові буряки	0,5	4,8	11,0	15,7	13,9	21,5	43
М'ясо ВРХ	0,02	0,4	0,6	0,5	0,7	0,7	35
Молоко	0,1	1,5	2,5	2,5	2,3	2,5	25

Джерело: Розраховано автором.

Зростання цін на енергоресурси спричиняють дії не виробників, а найрізноманітніших посередників, які активно виникають між виробником та споживачем. Щоб зменшити рівень затоварювання виробленою продукцією через відсутність приміщень для її зберігання й одержати "живі" гроші, сільськогосподарські товаровиробники малих і середніх форм господарювання в пікові періоди (жнива, посівна) змушені реалізовувати свою продукцію навіть за цінами, що не відповідають собівартості продукції.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, останніми роками використання паливно-енергетичних ресурсів у сільському господарстві значно скоротилося. Можна констатувати, що кризові явища та значне підвищення ціни призвели до підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів в аграрному секторі економіки країни. Однак проблема енергозбереження для сільського господарства залишається актуальною.

Одним із важливих напрямів зменшення споживання пально-мастильних матеріалів є впровадження більш прогресивних технологій основного обробітку землі та підготовки її до посівів. Саме ці операції є найбільш енергоємними і витратними – на них припа-

дає від 20 до 40% енергетичних витрат. Застосування різних спрощених технологій обробітку ґрунту, крім екологічного ефекту має ще й економічний. Він досягається за рахунок підвищення рентабельності сільськогосподарської діяльності шляхом економії пально-мастильних матеріалів, скорочення числа технологічних операцій з обробітку ґрунту, зменшення кількості застосовуваних технічних засобів і підвищення функціональності техніки. Так, застосування безполцевої технології передпосівного обробітку ґрунту дає змогу зекономити близько 27%, мінімального обробітку ґрунту – 43%, а технології no-till – 86% загальних витрат пального на передпосівні роботи.

Удосконалення структури машинно-тракторного парку, забезпечення раціонального агрегування тракторів, особливо на малоенергоємних і транспортних операціях, частка яких у технологіях рослинництва становить 25–70%, сприяє заощадженню до 20% пально-мастильних матеріалів. Застосування комбінованих агрегатів на обробітку ґрунту при сівбі, внесенні добрив та пестицидів забезпечить зменшення витрат пального на цих роботах на 10–15%. За рахунок раціонального агрегування тракторів,

особливо на малоенергоємних і транспортних операціях, можна заощадити 15–20% пально-мастильних матеріалів.

Економії енергоресурсів можна досягти за рахунок запровадження ефективної структури посівних площ, враховуючи при цьому кон'юнктуру сучасного ринку. Наприклад, збільшити посіви ярої пшениці за рахунок зменшення озимої, скоротити площі засіяні соняшником, а збільшити посіви греч-

ки, гороху та ріпаку. Такі зміни уможливлять зекономити не менше 2% пального від загального використання.

Економії можна досягти також заміною 7% дизпалива (передбачено Енергетичною стратегією до 2030 року [6]) біопаливом з ріпакової олії. Додатково, до 5% економії – запровадженням механізму відшкодування (скасування) акцизу на дизельне пальне для сільськогосподарських товаровиробників.

Список використаних джерел

1. Brent котировки, стоимость, цена, новости [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.finam.ru/analysis/profile04C11/>.
2. Gokay B. Past peak oil – life after cheap fossil fuel. Public Service Europe. Accessed online on March 28, 2012 at <http://www.publicserviceeurope.com/article/705/past-peak-oil-life-after-cheap-fossil-fuels>.
3. Ivanhoe L. F. Exports – the critical part of global oil supplies, Hubbert Center, Colorado School of Mines, Newsletter# 2000/4-1. – October 2000.
4. Naylor R. Energy and resource constraints on intensive agricultural production. Annual Review: Energy and the Environment. – 1996. – №21. – P. 99–123.
5. Thomas V. M. Relation of Biofuel to Bioelectricity and Agriculture: Food Security, Fuel Security, and Reducing Greenhouse Emissions / V. M. Thomas, D. Choi, D. Luo, A. Okwo // Chemical Engineering Research and Design. – 2009. – №87(9), 1140–1146.
6. Енергетична стратегія України на період до 2030 року [Електронний ресурс]: від 24 липня 2013 р. № 1071-р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13/paran3#n3>.
7. Куюн Сергій. Занурення у невідомість / Сергій Куюн // Дзеркало тижня. Україна. – 2014. – №4.
8. Народне господарство України за відповідні роки. – К. : Держкомстат України.
9. Сільське господарство України за відповідні роки. Стат. збірник. – К. : Державна служба статистики України.
10. Статистичний щорічник України за відповідні роки ; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Державна служба статистики України.
11. Стоимость топлива на заправках Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vseazs.com/#>.
12. Саблук П. Т. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наук. доп. / П. Т. Саблук, М. В. Присяжнюк, Ю. Я. Лузан, Г. М. Калетнік, В. А. Слаута та ін. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 342 с.
13. Коновалов А. П. Энергосбережение в сельском хозяйстве [Электронный ресурс] / А. П. Коновалов // Фонд энергосбережения, развития промышленности и энергетики. – Режим доступа: <http://energo.kcni.ru>.
14. Месель-Веселяк В.Я. Стратегія розвитку аграрного сектору АПК та соціальної сфери села на період до 2020 року. Проект / В.Я. Месель-Веселяк, П.В. Щепієнко, І.В. Коновалов та ін. К.: ННЦ «ІАЕ». – 2009. – 130 с.
15. Підлісецький Г. М. Формування ринків матеріально-технічних ресурсів АПК ; за ред. Г. М. Підлісецького / Підлісецький Г.М., Денисенко П.А., Коврига В.В. та ін. – К. ННЦ ІАЕ, 2001. – 428 с.
16. Church N. Why our food is so depend on oil? 1 April 2005/ Available at <http://www2.energybulletin.net/node/5045>.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2015 р.

* * *

Новини АПК

Яrimi зерновими та зернобобовими засіяно більше половини прогнозованих площ

Станом на 29 квітня поточного року ярих зернових і зернобобових культур висіяно на площі 3,8 млн га, або 53% (у 2014 р. – 4,9 млн га), з них ранніх зернових культур посіяно 2,1 млн га.

Посів кукурудзи проведено на площі 1,7 млн га, або 37% до прогнозу (у 2014 р. – 2,4 млн га).

Крім того, цукровими буряками посіяно 2226 тис. га, або 82% до прогнозу (у 2014 р. – 321 тис. га), соняшнику – 1,8 млн га, або 42% (у 2014 р. – 2,8 млн га), сої – 351 тис. га, або 19% (у 2014 р. – 434 тис. га).

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 711.5:631.1.016

В.С. ДІЄСПЕРОВ, доктор економічних наук

Національний науковий центр

«Інститут аграрної економіки»

Тенденції розвитку сільських домогосподарств

Постановка проблеми. Особливості розвитку українського села й діяльності його населення визначають важливу соціально-економічну роль сільських домогосподарств. І надалі частка їхньої продукції, трудових затрат і доходів від них місцевого населення залишатимуться значними. Однак організація виробництва, його структура, реалізація продукції в ринкових умовах виявляються нераціональними, через що ефективність діяльності низька.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сільських домогосподарств обмежені тим, що вони не ведуть ніякої звітності. В опублікованих матеріалах за даними вибіркового спостереження відсутня інформація для визначення ефективності виробництва продуктів господарств населення. Публікацій із питань організації та результатів діяльності конкретних домогосподарств останніми роками не виявлено. Дослідження господарств сільського населення були виконані в ННЦ „Інститут аграрної економіки” в 2000 році й викладені в двох книгах. Аналогічні дослідження слід організувати стосовно нинішньої ситуації в різних регіонах і окремих селах [1-8].

Мета статті – глибше проаналізувати стан виробництва різних продуктів, виявити

можливості вдосконалення діяльності господарств сільського населення.

Виклад основних результатів дослідження. Організація господарського життя на сільських територіях у кожній країні здійснюється з урахуванням ресурсів, історичного досвіду та менталітету місцевого населення. Під впливом багатьох чинників складаються національні, специфічні, відмінні одна від одної економічно-соціальні системи господарювання. Особливість України в тому, що тут еволюційний розвиток села двічі насильно переривався державним втручанням, причому з протилежними спрямуваннями. Селянство було змушене пристосовуватися до нової політики, втрачаючи при цьому землю, роботу і соціальний захист. У такому пристосованому стані із невизначеним майбутнім селяни перебувають донині.

Ще не така віддалена в часі колгоспно-радгоспна система мала не тільки політичне підґрунтя. Українське село здавна складалося так, що основне хліборобство зі значними масивами угідь виносилося за межі населених пунктів, а в самому селі із досить щільно розміщеними садибами залишалося те, що вимагало ретельного догляду й повсякденної праці всієї сім'ї – худоба, городи, садки, несільськогосподарські заняття тощо. Внаслідок суцільної колективізації позасільські рілльні землі, сіножаті, пасовища віді-

йшли в громадське чи державне господарювання. Колгоспникам залишили по 50-60 соток на сім'ю, радгоспним робітникам – по 25 соток переважно на територіях сільських садиб. Люди зуміли так інтенсифікувати свої підсобні господарства, що спромоглися виживати в основному з них з додачею незначної платні від роботи в колгоспі чи радгоспі. Цьому сприяло те, що колгоспники, крім тваринників, не мали постійної роботи в громадському виробництві, були зобов'язані тільки виробити мінімум трудовнів і мали час для особистого господарювання. Поступово становище сільськогосподарських працівників поліпшувалося, й присадибне виробництво ставало допоміжним, підсобним. Склалася неприродна як для західних та інших країн, організація одночасної зайнятості селянина в колгоспі(радгоспі) і в присадибному господарстві. Доярка доглядала на фермі 25 корів та окремо свою, домашню.

Руйнування великого виробництва засобами деколективізації відібрало в більшості селян роботу й її оплату, а водночас їх наділено розпайованими і резервованими землями для розширеного сімейного господарства. Землекористування людей вийшло за межі населених пунктів. У 43,1% домогосподарств землі розміщуються не в одному масиві. При таких розширених площах інтенсивне їх використання непосильне, значну їх частину займають, користуючись залученою технікою, вигідними нетрудомісткими культурами, які набагато ефективніші на великих масивах. Люди одержали землі значно більше за свої можливості ретельно її обробляти власними ресурсами. Проте, по селах та регіонах ситуація із землекористуванням селян дуже різна. Особливо високими темпами воно зросло в степових селах. У західних, малоземельних регіонах задоволення потреб населення спричинило обмеження площ сільгосппідприємств. У малих селах, як правило, залишилося більше внутрішньосільських земель з розрахунку на жителя, і не завжди люди спроможні її використати.

У 2013 році в сільській місцевості налічувалося 5173 тис. домогосподарств, з них 45,9% не мали працездатних осіб. Середня

площа землі, яку використовувало сільське домогосподарство, становила 265,3 сотки. Ті, що вирощували продукцію тільки для власних потреб, мали в середньому 27,8 сотки. У таких, які виробляли продукцію також на продаж, було по 97,5 сотки, а в інших, які не здавали землю в оренду, – 415,5 сотки.

Статистична інформація щодо господарств селян обмежена двома річними формами, які представляють сільради. У них наводять площі по групах культур і загальні, поголів'я худоби по видах, наявність основної техніки, чисельність осіб, що працюють в інших регіонах і за кордоном та ще деякі дані. Інформація з цих форм і тих, які подаються в місцеві органи Держагенства земельних ресурсів, дає змогу одержати характеристики для зіставлення сільрад та сільських районів. У таблиці 1 порівнюються показники різновіддалених від Києва районів столичної області. Тетіївський найбільш віддалений, райцентр – за півтори сотні кілометрів. Він характерний для глибинних лісостепових сільських районів країни. До Києва від Кагарлика – 80 км, тобто він середньовіддалений, а Броварський – пристоличний. У віддаленому районі значно гірше з працевлаштуванням, тому шоста частина працездатного сільського населення зайнята за межами регіону і країни. У пристоличному районі проблеми працевлаштування практично немає. Фактор віддаленості, глибини найважливіший для формування виробництва домогосподарств. Для селян Тетіївського району значення свого господарства важливіше, що виявляється в перевищенні ними території сіл, загальних розмірах домогосподарств, площах посівів, кращому збереженні тваринництва. У пристоличному районі висока густота населення, менші площі домогосподарств, висока частка в посівах трудомістких овочевих культур і картоплі, масова відмова від обтяжливого і маловигідного тваринництва.

Аналіз у районах у розрізі сільрад виявляє тенденцію до зменшення ролі сільськогосподарського виробництва населення у великих із розвинутою інфраструктурою, успішними підприємствами селах. Одним із таких є П'ятигори в Тетіївському районі.

Місцева сільрада четверта в районі за населенням, тут ефективно працюють виробничий кооператив і відділок державного підприємства. По П'ятигірській сільраді частка домогосподарств із постійним населенням становила 88,6%, а в районі – 81,4%. Питома вага домогосподарств із тваринництвом із

числа тих, в яких постійне населення, відповідно 54,0 і 58,9 %; загальна площа ділянок на двір – 56,5 і 77,5 сотих; частка зайнятих в інших регіонах і за кордоном – 5,9 та 15,5 %. Аграрне виробництво й особливо тваринництво краще зберігаються в менших, мало-розвинених селах.

1. Характеристика домогосподарств сіл районів Київської області

Показник	Район		
	Тетіївський	Кагарлицький	Броварський
Площа населених пунктів, га	8370	14792	30326
Територія місцевих рад, сотих гектара	66266	84929	111631
Відношення площ ділянок домогосподарств, %:			
до площі населених пунктів	104,8	89,3	95,6
до території рад	13,1	15,6	26,0
Площа на сільського жителя, сотих: території села	41,5	70,2	43,1
території ради	333	403	159
Кількість домогосподарств, од.	10859	17063	31874
На домогосподарство: площа ділянок, сотих	79,8	77,4	90,9
жителів, осіб	1,83	1,23	2,21
Частка домогосподарств жителів із постійним проживанням, %	73,0	50,9	69,4
Їхня частка за площею ділянок, %	80,2	69,9	72,0
Площа посівів на домогосподарство, сотих	77,5	68,3	49,7
Тракторів у селян на 100 домогосподарств, шт.	3,43	2,55	3,41
Частка у структурі посівів домогосподарств, %			
зернових культур без кукурудзи	38,3	32,4	17,3
технічних культур	8,2	20,2	0,4
картоплі	25,8	22,1	48,2
овочевих і продовольчих баштанних	4,6	7,8	12,2
кормових культур	17,4	10,9	15,1
На 100 домогосподарств поголів'я, гол.:			
- корів	20,56	7,61	4,90
- молодняку ВРХ	12,67	4,24	0,85
- свиней	49,8	37,0	12,8
- овець і кіз	7,26	5,22	2,54
- коней	4,24	0,88	0,45
- кролів, хутряних звірів	24,7	22,2	17,1
- птиці	757	497	233
- бджолосімей	25,2	10,5	5,0
Частка домогосподарств із тваринництвом, %	53,4	37,5	24,1
Чисельність жителів із розрахунку на корову в господарствах населення, осіб	8,9	16,2	45,1
Площа ділянок на умовну голову ВРХ, га	3,11	8,32	17,34

Різнобічний аналіз можна провести у сільраді, де є інформація у розрізі домогосподарств і по кожному господарнику. В Ічнянському районі сільрадою об'єднані Бакаївка і Комарівка – віддалені поліські села, які не мали навіть автобусного сполучення з райцентром. У Бакаївці нараховувалося 619 жителів, у Комарівці – 60. При аналізі за даними погосподарських книг домогосподарства було поділено на чотири групи: у кожному селі виділяли двори з населенням і без нього. Всього домогосподарств у Бакаї-

вці було 316, у Комарівці – 39, тобто у центральному селі двори більш людні. Дрібні поселення потребують детальнішого вивчення, тому по комарівських домогосподарствах усі показники – чисельність працездатних та пенсіонерів, посівні площі, поголів'я тварин тощо у кожному дворі розглядали окремо. Двори без населення не мали корів і коней. Ті, що з населенням, у Бакаївці мали менші за площею, але з інтенсивнішим веденням господарства – загальна площа посівів 57,9, у Комарівці – 66,3 сотих,

у тому числі картоплі та овочів – 26,2 і 17,8 сотих гектара, у середньому на двір мали 0,54 та 0,22 корови. У комарівських дворах без постійного населення при середній площі посівів 40,9 сотки картоплі й овочів було 9,1 сотих. У дворах без постійного населення приблизно такої ж площі займалися тільки зерновими і травами – культурами механізованого обробітку. Загалом у занепалих дрібних поселеннях залишилося багато сільськогосподарських земель, які використовуються нерационально. Було виконано порівняння по сільраді груп найбільших з площею посівів понад 1 га і найменших – в яких було до 30 соток. Частка у посівах зернових у першій групі становила 31,4, у другій – 9,9 %, картоплі – відповідно 28,7 і 43,9, овочевих культур – 4,4 та 8,2 %, на господарство припадало 1,10 і 0,09 корови, коней мали тільки найбільші – голова в середньому на 5,5 дворів. Господарства були поділені також на групи за наявністю корів. Посівів у тих, що без корів, на господарство було 51,0, з однією короною – 68,9, із двома – 79,1 сотих гектара. Ті, що утримували корів, більше користувалися природними угіддями й іншими джерелами кормозабезпечення.

Ніякі статистичні джерела не дають відомостей не тільки про витрати і виробництво різних продуктів домогосподарств, а й про їхню кількість, що зовсім обмежує можливості аналізу. Звичайно, ці питання цікавлять самих селян. Вони відчують результати своєї діяльності посередньо, інтуїтивно, але, на жаль, не мають звички фіксувати свої витрати, затрати праці. Проте, люди не вбачають потреби такого обліку – мовляв, рахуй чи не рахуй, все одно цим займатися треба. Вести господарство – необхідність для забезпечення сім'ї натуральними та грошовими доходами.

Якщо спеціально вивчати ефективність виробництва домогосподарств, то треба враховувати особливості самозайнятості й безумовне переважання затрат праці. Матеріальні витрати, послуги зі сторони можуть бути мінімальними, але при розширеному господарюванні їхнє значення зростає. Різниця між доходами в натуральній та грошовій

формах – разом і витратами зіставлятиметься із затратами праці в годинах. Чистий дохід – в основному заробіток, але з нього треба відраховувати на оновлення засобів виробництва й покривати витрати, які прийнято вважати накладними.

Очікувати високої доходності від сільськогосподарського виробництва домогосподарств, як правило, не доводиться, враховуючи, що воно дрібне та ґрунтується на ручній праці. Водночас господарювання на власній садибі має переваги праці вдома – робота тут зручна, може виконуватися в довільний час, при посиленій трудовій інтенсивності із залученням усієї родини. Не затрачається час на переїзди до й від місця роботи, мінімально впливає погода, виробництво під постійним наглядом та охороною. Безумовно, вища у власному господарстві заінтересованість у раціональному й економному господарюванні. У результаті досягається вища врожайність, дбайливо використовується врожай. Оскільки доходи значно перевищують матеріальні та грошові витрати, виробництво домогосподарств не втрачає від інфляції, а може й мати вигоди від неї. Малому виробництву легше пристосовуватися до зміни попиту на ринках, неважко вводити вирощування нових культур. Сімейні господарства мало поступаються в ефективності великому виробництву в маломеханізованих галузях, а часто й досягають кращого результату. Але переваги втрачаються чи мінімізуються, якщо виробництво здійснюється на позасадібних, віддалених територіях.

Особливо важливе значення домогосподарств для поліпшення сільської зайнятості. Звідси необхідність оцінки трудових затрат. Технології виробництва в населення різні. Навіть в одному селі практикують різні способи виконання трудових операцій на виробництві певного продукту. Все ж для орієнтування потрібно розраховувати нормативи трудомісткості. В наших розрахунках користуємося власними нормами затрат праці на гектар культури чи голову певного виду худоби, що обчислені з розрахунку на високу врожайність і продуктивність худоби. У рослинництві переважна частина затрат праці припадає на збирання, тому вони суттєво

змінюватимуться залежно від урожайності. У таблиці 2 орієнтовна трудомісткість розрахована в розрізі сільрад Кагарлицького району. Господарства з кодом 1 – з постійним проживанням членів сім'ї, це основні виробники на селі. Їхня частка характеризує стан села, наскільки воно зберегло свої садиби, соціальну й виробничу інфраструктуру.

До трудомістких культур віднесено картоплю, овочеві, багаторічні насадження. З таблиці видно, наскільки різняться стан, розвиток, виробництво сіл уже в межах одного району. При даних площах і поголів'ї річну зайнятість працівника в домогосподарствах можна забезпечувати в середньому на двох-трьох гектарах.

2. Трудомісткість виробництва домогосподарств Кагарлицького району

Сільрада	Загальна площа ділянок, га	Частка господарств із кодом 1, %	Частка господарств із тваринництвом, %	Частка осіб старше 60 років, %	Нормативні затрати, тис.год	Частка у затратах, %				Затрати, год		Середньо-річних працівників	Площа на господарство коду 1, га
						рослинництва	у т.ч. трудомістких культур	тваринництва	у т.ч. скотарства	на жителя	на 1 га		
Балико-Щучинка	430,18	36,2	39,4	20,8	542,0	83,9	71,2	16,1	2,6	867	1506	276,5	1,24
Бендогівка	177,46	39,1	27,8	48,7	143,9	84,0	60,8	16,0	4,9	600	991	73,4	0,90
Бурти	515,62	69,6	56,7	25,2	715,7	46,8	34,5	53,2	22,5	479	1444	365,2	0,84
Великі Прицьки	518,37	56,9	54,5	24,1	360,2	79,4	62,7	20,6	6,3	516	903	183,8	1,46
Горохове	332,04	27,6	24,9	38,2	215,7	79,4	61,3	20,6	4,0	515	839	110,0	0,71
Горохуватка	1061,74	45,8	33,3	32,4	592,5	88,9	32,9	11,1	3,8	816	533	302,3	3,56
Гребені	428,92	44,6	42,2	29,8	500,5	83,8	74,3	16,2	5,8	962	1280	255,4	1,02
Демівщина	313,29	32,2	32,2	22,6	254,5	75,1	46,1	24,9	11,2	576	870	129,8	1,05
Жовтневе	304,52	77,2	51,3	18,2	215,6	74,1	54,3	25,9	14,1	430	865	110,0	1,06
Зікрачі	134,3	14,4	8,2	54,9	39,6	88,3	50,4	11,7	-	435	1165	20,2	0,64
Кадомка	465,55	59,3	50,0	16,3	341,8	82,5	41,7	17,5	8,3	671	633	174,4	2,03
Кузьминці	294,92	67,2	43,0	27,8	602,1	88,0	78,3	12,0	5,8	989	1533	307,2	0,93
Леонівка	338,63	59,7	59,9	34,2	278,9	76,2	51,5	33,8	7,4	682	1102	142,3	1,15
Липовець	410,27	66,5	62,9	26,2	294,0	65,5	33,7	34,5	7,1	626	769	150,0	1,64
Ліщинка	986,22	41,9	35,7	31,5	535,1	87,3	31,2	12,7	4,8	819	448	273,0	3,13
Мирівка	720,43	45,8	35,0	34,3	399,9	81,1	52,4	18,9	2,7	369	758	204,1	1,13
Новосілки	173,66	44,9	29,7	29,4	164,2	80,2	58,1	19,8	3,8	532	973	83,8	0,82
Переселення	681,94	61,5	39,1	26,0	588,6	83,6	56,0	16,4	5,8	398	852	300,3	1,07
Півці	518,16	31,9	26,4	29,9	511,1	91,8	69,2	8,2	2,3	1481	859	260,8	1,05
Расавка	164,27	36,3	19,4	55,8	97,4	87,7	53,8	12,3	2,4	755	796	49,7	1,34
Слобода	465,83	65,1	46,5	24,7	503,8	67,2	46,9	32,8	9,8	299	1320	257,0	0,53
Стави	468,99	62,0	41,7	20,5	476,1	81,5	46,5	18,5	6,2	363	809	242,9	0,62
Стайки	431,21	73,0	30,2	17,2	501,7	87,8	77,6	12,2	1,9	250	1334	255,9	0,32
Стрітівка	366,42	34,2	26,3	31,3	349,6	77,6	58,2	22,4	10,1	625	1108	178,4	0,93
Суцани	227,18	57,5	48,6	29,5	163,8	65,9	44,4	34,1	8,2	318	1064	83,6	0,98
Халча	486,80	36,1	29,3	20,2	444,9	80,8	57,6	19,2	5,0	732	1066	227,0	1,17
Черняхів	524,34	33,3	24,5	30,3	555,1	73,3	64,5	26,7	13,9	480	1398	283,2	0,66
Шпендівка	337,82	48,1	35,6	39,7	276,9	74,7	46,5	25,3	8,9	566	802	141,3	0,79
Шубівка	674,24	67,6	47,8	49,1	441,0	83,2	41,4	16,8	4,9	603	701	225,0	1,33
Яблунівка	261,07	51,1	48,3	22,4	201,2	84,9	48,0	15,1	5,8	805	780	102,7	2,39
Разом	13214,4	50,9	37,5	27,4	11307,4	79,1	54,0	20,9	7,2	537	901	5769,1	1,06

За даними зі щорічних бюлетенів „Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості”, розроблених на основі вибіркового спостереження, складена таблиця 3. До першої групи віднесено господарства, що мали до 0,5 га, до другої – від 0,5 до 1 га, до третьої – більші. Третя група значно відрізняється за розмірами та структурою. Очевидно, це ті господарства, які приєднали свої паї, 94,6% з них мають земельні ділянки не в одному

масиві. Вони орієнтовані на вирощування вигідних зернових та олійних культур. Великі за площею господарства не завжди справляються з обробіткою усієї площі. Незасіяна частка ріллі тут становила 12% – удвічі більше, ніж у господарствах двох перших груп. Питома вага домогосподарств, що залучають найманих працівників, по групах становила 11,2;15,6;24,0%. Насиченість тваринництвом у домогосподарствах третьої групи з розрахунку на одиницю

площі порівняно з першою групою нижча по великій рогатій худобі втричі, по свинях – у 3,7 раза. Співвідношення груп за кількістю домогосподарств становило 51,1;27,3;21,6%, але за площею використовуваних земель – 11,7;15,8;72,5%. Групи таким чином суттєво різняться за спрямуванням своєї діяльності.

3. Структура посівів домогосподарств, %

Культура	2004 р.	2010 р.	2014 р.	2014 р. по групах		
				1	2	3
Кукурудза на зерно	10,5	7,9	10,7	13,6	12,9	9,9
Інші зернові	37,0	42,1	38,3	6,9	19,7	46,4
Цукрові буряки	2,2	0,4	0,1	0,0	0,04	0,1
Соняшник	11,0	12,1	15,0	0,35	0,5	20,0
Інші технічні	0,5	1,7	2,0	0,05	0,16	2,6
Картопля	19,7	16,2	14,0	44,7	28,1	6,8
Овочі відкритого ґрунту, баштанні	4,8	4,3	4,0	16,2	6,4	1,9
Кормові	14,3	15,3	15,9	18,2	32,2	12,3
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Середня площа господарства, га	1,04	1,20	1,23	0,28	0,71	4,12

Зернові, звичайно, – культура великих полів. Використання тракторів та комбайнів на селянських посівах вкрай малопродуктивне. Але люди не повертаються до ще недавно поширеної ручної технології, коли врожай жали серпами, в'язали в снопи, перевозили в клуню, де обмолочували ціпами. Виявляється, що вигідно виконувати основні роботи залученою технікою, залишаючи собі тільки допоміжні операції. Зерно вигідне для продажу, потрібне для власного тваринництва. У подальшому вирощування пшениці чи ячменю на городі селянина стане анахронізмом, але нині воно йому важливе, бо своєю вигідністю в умовах розбалансування суспільних і особистих інтересів компенсує низькодохідність іншої продукції. Із зернових вирізняється технологією кукурудза. Її збирання в молочно-восковій і повній стиглості на городах виконується вручну. Тому частка культури в посівах, на відміну від інших зернових, вища в малих господарствах.

Експансія соняшнику й інших культур захопила також господарства населення. Це виключно товарне виробництво, яке кон'юнктурно стало особливо вигідним. У роки значного розширення площ домогосподарств зацікачували селян цукрові буряки, вирощування яких ґрунтувалося на переважаючій ручній праці. Внаслідок зупинки більшості цукрових заводів і поши-

Загалом тепер у селах складаються два типи домогосподарств – ті, що знаходяться в межах населених пунктів, здебільшого на присадибній ділянці (їх більшість) і з винесеним за межі сіл виробництвом. Кожна матиме свій шлях розвитку.

рення сучасних технологій культура зійшла із селянських городів.

Основна культура в населення – картопля, що пояснюється універсальністю її використання, простотою вирощування, доступною кожній сім'ї, невеликими грошовими витратами. До того ж, як показують розрахунки і практика, ця культура високодохідна. У Кагарлицькому районі частка картоплі в посівах по сілрадах коливалася від 5,1 до 64,7%, чим виражалися відмінності в ступені орієнтованості на ринок, трудовому ресурсі сім'ї. У середньому на сільського жителя припадало 12,2 сотих посадок картоплі. Найменші значення цього показника 5-6 сотих можна вважати обов'язковим мінімумом для сільського підсобного господарства. Як ринковий товар картопля оцінюється з урахуванням часу реалізації, способів зберігання. Так, при врожайності 25 т/га і реалізації врожаю вже восени затрати праці на гектар орієнтовно 1187 год, при зберіганні в погребі чи підвалі – 2294 год, а в траншеї – 2073 год. Різними будуть ціни, грошові витрати, втрати продукції тощо. Орієнтуватися в ринковій кон'юнктурі окремим господарствам важко.

Овочевих культур потрібно не більше 3 соток на особу. Враховувати поведінку ринку щодо кожної культури складно. Господарствам слід більше орієнтуватися на трудовість культури, ті, що вимагають ретель-

ного догляду. Потрібно розширювати асортимент продукції. Необхідний розвиток зберігання та переробки плодоовочевої продукції. Середній норматив затрат праці на гектар – 2350 год, по окремих культурах до 2700 год.

Деякі види овочів являють особливий інтерес для переробних підприємств, і при цьому їх вирощування гарантується, стандартизується за договорами. Один із господарів у с. Іржавець Ічнянського району щороку вирощував часник для заводського ковбасного виробництва. В кількох селах району вирощували огірки для ніжинських підприємств. Суворо обумовлювалася технологія – висаджування насіння з гарантованою схожістю на певні віддалі в міжряддях і глибину садіння, належний обробіток посівів, дати висіву й початку збирання, яке виконувалося через день у середньому 17 разів. Вибрані плоди виносили з рядків, потім розсортовували на пікулі, корнішони, звичайні товарні та крючки. Урожай відразу оплачувався. У 2010 році година праці на огірках давала 26,1 грн доходу.

Найбільші перспективи для населення у розвитку садівництва, яке в нас зовсім занебане. Потрібно ремонтувати насадження, заводити інтенсивні низькорослі сади зі щільними посадками. У короткий строк можна розвинути особливо перспективне ягідництво, в чому переконує досвід Волинської області. Затрати праці на гектар мають досягати по зерняткових культурах 20-23, кісточкових 22-26, на малині – 37, смородині – 60, суниці 64 тис.год.

Сучасне кормовиробництво – повністю механізована галузь. Але господарства населення неспроможні виробляти силос, сінаж, монокорми, змушені взимку згодовувати сіно, кормові коренеплоди та баштанні, картоплю, витратити на корм багато зернопродуктів. Не скрізь достатньо випасів. Легше доглядати й годувати свиней (доцільно тримати кількох підсвинків) та різну птицю. Важко забезпечувати кормами велику рогату худобу. Зовсім не вигідно вирощувати молодняк, випоювати телят, тому їх відразу забивають.

На початку 2014 року 77,5% корів було у населення і це поголів'я невпинно скорочу-

ється, при тому, що населення споживає молочних продуктів тільки половину від потреби. Утримання корови важливе для харчування сім'ї й дає регулярний грошовий виторг, хоча окупність витрат у цьому виробництві низька. Але виробництво молока в домогосподарствах обтяжливе, особливо стосовно кормозабезпечення та необхідності бути при корові протягом усього дня, не маючи вихідних і відпусток, не визнаючи хвороб. У кращих випадках денне утримання корови вимагає 1,4 год. Стає все важче випасати худобу, оскільки майже неможливо зібрати череду, коли одна корова на кілька дворів (у середньому на 8,7). Ціни приймання молока від населення заводами занижені. Стає, однак, легше внаслідок скорочення поголів'я продати молоко дорожче – сусідам, родичам, односельцям чи в ближчих містечках. Пропозиції створювати сімейні ферми з 10-20 коровами чи більше нежиттєві. Вихід – тільки будувати сучасні комплекси під багатомільйонні інвестиції, а тим часом всіляко сприяти тваринництву населення.

Ресурсами домогосподарства доцільно розвивати галузі так званого дрібного тваринництва. Це, насамперед, бджільництво, в якому частка населення – 97,6%. Україна входить до числа найбільших у світі виробників меду, але продуктивність пасік дуже низька, важко організовувати квітковий конвеєр, методи пасічників відсталі. За кордоном вважають, що невдовзі пасіка особистого господарства, де менше ста бджолосімей, не зможе забезпечувати мінімального прожиткового мінімуму для працівника. Деякі господарі зайнялися козівництвом, утримуючи 2-3 десятка голів. Майже виключно в населення зосереджено слаборозвинене кролівництво.

Зі збірників „Витрати і ресурси домогосподарств України”, за даними вибірових обстежень одержуємо інформацію про витрати на ведення сільського домогосподарства й доходи від нього (табл. 4). У перерахунку на рік у 2013 році різниця між доходами та витратами становила у розрахунку на гектар 5873 грн. Для порівняння – сільгосп підприємства мали на гектар угідь у середньому 1026 грн. Отже, домогосподарства використовують землю значно інтенсивніше.

4. Середні витрати і ресурси сільського домогосподарства

Показник	Рік				
	2009	2010	2011	2012	2013
Грошові витрати на ОПГ за місяць, грн	124	147	170	173	184
Їх частка у грошових витратах домогосподарств, %	6,6	6,7	6,7	6,3	6,4
Сукупні ресурси домогосподарства за місяць, грн	2714	3165	3522	3823	4104
у т.ч. вартість спожитої продукції, грн	337	408	432	368	416
від продажу сільськогосподарської продукції, грн	255	343	357	342	37,0

Джерело: Статистичні збірники „Витрат і ресурси домогосподарств України” за 2010, 2011, 2012 і 2013 роки.

Із даних бюлетеня про характеристики домогосподарств у 2013 році визначаємо, що в середньому 100 га сільгоспугідь включали 81,1 га посівів, 6,6 – незасіяної ріллі, 1,3 – перелогів, 1,3 – багаторічних насаджень, 9,7 га природних кормових угідь. При такій структурі за вищезначеними нормативами затрати на гектар угідь становитимуть 770,53 год, у т.ч. по рослинництву – 53,2%, тваринництву – 46,8%. За такими ж розрахунками відповідні показники становили по першій групі господарств (за табл. 3) 1767,28 год, 50,9%, 49,1%, по третій – 505,12 год, 60,0%, 40,0%. Різниця між цими групами за інтенсивністю – в 3,5 раза. Якщо віднести визначений дохід до затрат праці, одержуємо 7,62 грн/год (5873:770,53). Але оскільки реальні затрати значно менші за наші нормативні, розраховані на високу врожайність, фактично дохідність праці вища орієнтовно в 1,5 раза. Взагалі ж ведення сільського господарства населенню високих доходів не приносить, але вони можливі у певних виробництвах за раціональної організації справи. У господарствах Іржавця Ічнянського району, наприклад, у 2010 році година праці на виробництві молока давала 3 грн доходу, а в картоплярстві – 20 грн.

Виробнича діяльність селян потребує кооперування. Практика застосовує неформальні його способи. Ще при колгоспах у деяких селах організовували колективні городи. Вже нині у с. Листівці Рогатинського району Івано-Франківської області було організоване спільне на вісім господарств картопляне поле, на якому кожний мав свої рядки. Посадку й обробіток виконували спільно, а збирав урожай на своїх 25 сотих кожен окремо. У Тетіївському районі Київської області група власників паїв у с. Скибинці створили масив у 20 га для вирощування овочів, картоплі, інших культур. У П'ятигорах виділяються для окремого гос-

подарювання 10 пайовиків із площею 48,5 га. У Хмелівці громада взяла в спільне користування колишній колгоспний сад. У Дзвенячому багатофункціональний обслуговуючий кооператив об'єднує близько 150 осіб, які сплачують невеликі внески. Кооператив придбав різне майно, має трактор із набором знарядь, агрегат для приготування комбікормів. Виконуються різні роботи на городах. Була спроба працювати в молочному напрямі – придбали холодильне устаткування, обладнали лабораторію приймального пункту, але справа виявилася невигідною через малі обсяги виробництва молока в населення.

Пропаганда обслуговуючих кооперативів чомусь зосереджується саме на дрібних пунктах для збирання молока. Такий пункт – посередник, і його доходи незначні, тим більше, що поголів'я в населення скорочується, а люди мають можливість продавати молоко по вигідних каналах. Тепер самі заводи активно закуповують молоко по селах. А власники корів, очевидно, не об'єднуюватимуться, для створення недешевого молочного пункту.

Різні ініціативи людей щодо об'єднання слід підтримувати. Щоб зберегти села, треба звільнити від оподаткування як господарств людей, і обслуговуючі кооперативи, та й усі форми будь-якої діяльності селян, якщо дійсно їм належать і ґрунтуються на їхній праці. Протиставлення виробничих та обслуговуючих сільських кооперативів штучне. Домогосподарства мають увійти в співробітництво з кооперативами. Альтернативами сільським кооперативам будуть комунальні підприємства, які належать громадам і виконуватимуть різні виробничі й обслуговуючі функції.

Сільська сімейна та кооперована діяльність потребує об'єднання на регіональних і загальноукраїнському рівнях для узгодження роботи, обміну досвідом, організації по-

стачання та збуту продукції, зв'язків з інвесторами тощо. В цьому маємо свій вітчизняний досвід. До масової колективізації успішно діяло всеукраїнське об'єднання „Сільський господар”. Так само об'єднувалися селяни в Західній Україні. На нинішній час вітчизняна споживча кооперація в особі Укоопспілки стала членом Міжнародного Кооперативного Альянсу.

Висновки. Об'єктивні обставини та історичний досвід українського селянства визначають значну частку домогосподарств у сільськогосподарському виробництві країни й їхню важливу соціальну роль для місцевого населення. У результаті реформ значно розширено землекористування господарств, і нині виділяються два відмінні за організацією діяльності типи – ті, що залишаються в садибах, та такі, які зі значними площами вийшли за межі населених пунктів. Перші

використовують землю інтенсивніше, другі – зайняті переважно вирощуванням кон'юнктурно вигідних нетрудомістких культур, виробництво яких ефективніше у великих підприємствах. При господарюванні в межах сільських садиб реалізуються переваги праці вдома, що дає змогу вести конкурентоспроможне виробництво картоплі, овочів, фруктів, ягід, розширювати склад вирощуваних культур, також займатися свинарством, галузями дрібного тваринництва. Молочне скотарство в населення потребує всілякої підтримки, але перспектив не має й продовжуватиме скорочуватися. Домогосподарства повинні об'єднуватися як офіційними кооперативами, так і різними формами співробітництва, які застосовує практика. Необхідна організація діяльності сільських домогосподарств та кооперативів у державному масштабі.

Список використаних джерел

1. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2013 році. Стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 380 с.
2. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2013 році. Стат.- Бюл. - К.: Державна служба статистики України, 2014. – 82 с.
3. Диференційовані нормативи затрат праці на виробництві сільськогосподарської продукції. – К.: Урожай, 1967. – 380 с.
4. *Крыжановская С.В.* Экономика крестьянских хозяйств / С.В. Крыжановская, В.Д. Симоненко, З.Н. Шуклина. – Брянск, 2001. – 268 с.
5. Особисті підсобні господарства України. – К., 2001. – 238 с.
6. Соціально-економічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір. – К., 2012. – 320 с.
7. *Чернецький С.* Українське село / С. Чернецький, А. Бондар. – Біла Церква: Видавець О. Пшонківський, 2011. – 624 с.
8. *Шпичак О.М.* Реалізація продукції особистими селянськими господарствами / О.М.Шпичак, І.В.Свиноус. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2008. – 300 с.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2015 р.

* * *

Новини АПК

Україна зацікавлена у вивченні французького досвіду розвитку тваринництва

Україна та Франція виявляють спільний інтерес до поглиблення співпраці в аграрній галузі. Про це йшла мова на зустрічі Міністра аграрної політики та продовольства України Олексія Павленка із Міністром сільського господарства Франції Стефаном Ле Фолем.

“У Франції позитивний досвід розвитку сільського господарства, а особливо фермерства, яке має свої вікові традиції. В основі розвитку АПК Франції — малі та середні фермерські господарства та унікальна експортна пропозиція”, - підкреслив Олексій Павленко.

Обговорено можливості інвестицій у переробні підприємства і спільні проекти з виробництва м'ясної та молочної продукції, використання сучасного енергозберігаючого обладнання. Французькі молочні підприємства широко представлені в Україні, досвід яких також є корисним для організації лабораторій із визначення якості молочної продукції.

Сторони домовилися щодо організації спільних зустрічей у столицях обох країн. Україна зацікавлена у вивченні досвіду Франції щодо впровадження новітніх технологій, проведення семінарів з питань підвищення якості та конкурентоспроможності продукції тваринного походження.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 339:631.1:327.7 (ЄС)

*Т.О. ЗИНЧУК, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту
зовнішньоекономічної діяльності
Житомирський національний
агроекологічний університет*

Проблеми адаптації аграрного сектору економіки до умов Угоди про зону вільної торгівлі Україна–ЄС

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку вітчизняного сільського господарства переконливо доводять про наявні об'єктивні передумови, потужний експортний потенціал і стимули для розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Процеси формування та функціонування аграрного ринку вже неможливо розглядати поза контекстом європейської інтеграції, яка відкриває для аграріїв нові можливості й дає значні шанси для освоєння глобального економічного простору з погляду забезпечення преференційного торговельного режиму, доступу до ресурсів, розширення географічної і товарної структури експорту та імпорту агропродовольчої продукції, подолання тарифних і нетарифних бар'єрів тощо.

Однак, незважаючи на одержання преференційного режиму у взаємній торгівлі на користь України, практика вказує на цілий ряд проблем із прискорення процесу адаптації вітчизняної агропродовольчої продукції до вимог та норм європейського ринку. Гальмівними чинниками є низькі показники галузевої ефективності, невідповідність структури українського експорту попиту країн-членів Європейського Союзу (ЄС) на

продовольство, недостатня якість продукції, переважання у структурі експорту сировинної продукції й незначні конкурентні переваги окремих видів продукції на європейському ринку. Більш лояльні та менш гнучкі вимоги вітчизняного законодавства дискримінують національного агротоваровиробника, який не в змозі задовольнити вимоги європейського ринку, у той же час імпортери без перешкод потрапляють на український ринок. Саме при такій неоднозначній і ризикованій ситуації відбувається процес імплементації Угоди про зону вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та ЄС в аграрному секторі економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначені проблеми тією чи іншою мірою актуалізуються, дискутуються та поглиблюються у наукових працях відомих дослідників аграрної науки. Комплексу питань із теорії міжнародної торгівлі відповідно до вимог глобалізаційної економіки й оцінки тарифного і нетарифного рівня регулювання торгівлі агропродовольчою продукцією та визначення його впливу на добробут населення присвячені праці С. Кваші [5], К. Кваші, [4], І. Кобути, О. Могильного, Л. Михайлової, Т. Осташко [6], М. Пугачова [7], Л. Шинкарук [6], В. Шкатули [13]; дослідження умов реформування аграрного

© Т.О. Зінчук, 2015

сектору під впливом основних норм та принципів Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС) здійснюють такі вчені, як Ю. Губені, В. Андрійчук, С. Дем'яненко, І. Кириленко; науковим пошуком напрямів та інструментів адаптації вітчизняного аграрного сектору до європейської моделі сільського розвитку займаються О. Бородіна [1], Н. Куцмус, Л. Молдаван, І. Прокопа [1], Б. Пасхавер, О. Шубравська й багато інших. Наукові здобутки вчених набули важливого теоретичного та практичного значення в оцінці умов і можливостей аграрного сектору у зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію. Оскільки аграрний сектор знаходиться на початковому етапі імплементації Угоди про ЗВТ, реалії, наслідки та оцінки змісту тарифних і нетарифних домовленостей залишаються проблемними з огляду на організаційну, соціально-економічну й інституційну готовність галузі до європейських вимог.

Мета статті – систематизувати комплекс проблем адаптації аграрного сектору економіки щодо реалізації Угоди про ЗВТ з виявленням та оцінкою об'єктивних умов його реальної готовності до процесу європейської інтеграції.

Виклад основних результатів дослідження. Справжньою історичною подією для України стала ратифікація Верховною Радою України та Європейським парламентом 16 вересня 2014 року Угоди про асоціацію України з ЄС, документа, який відкриває шлях країні до проведення всеосяжних реформ за європейськими моделями розвитку. Економічний зміст реформ закладено в економічній частині цієї угоди, а саме в Угоді про ЗВТ, яка позитивно впливатиме на розвиток сільськогосподарської торгівлі й додаватимуть імпульсу для подальшої конкуренції та розширення присутності вітчизняних товаровиробників на європейських ринках, а отже, сприятиме глибшій інтеграції аграрного сектору до глобального економічного простору.

Процес створення поглибленої й всеохоплюючої зони вільної торгівлі досить суттєво відрізняється від аналогічних процесів, які відбувалися в інших європейських країнах – претендентах до вступу в ЄС, що зумовило відтермінування тимчасового застосування

зони вільної торгівлі Україна – ЄС на більше як річний термін: до 31 грудня 2015 року. Натомість домовлено, що ЄС на цей період дотримуватиметься автономних торговельних заходів для українських агропродовольчих товарів, забезпечивши їх вільний доступ на європейський ринок. Таким чином, у період імплементації* європейських правових стандартів в Україні створюється законодавча можливість від дозвільного до декларативного принципу початку діяльності, що стосується й аграрного сектору економіки. Головна вимога імплементації – суворе дотримання цілей і змісту міжнародної угоди, наближення економічної системи країни до економічної системи ЄС на основі взаємної лібералізації руху товарів, капіталів, знань, науково-технічного співробітництва.

Для аграрного сектору економіки України імплементація Угоди про ЗВТ – це початок нового етапу співпраці з ЄС, яка охоплює широке коло найчутливіших питань, які стосуються, зокрема: сучасного розвитку сільськогосподарського виробництва на засадах сталості, підвищення інституційного потенціалу на центральному та місцевому рівнях, взаєморозвитку політик у сфері сільського господарства й розвитку сільських територій, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського сектору, ефективності та прозорості ринків, поширення знань, сприяння розробці й запровадженню інновацій, поліпшення якості продукції через відповідні заходи в галузі стандартизації, вимог до виробництва і схем контролю якості тощо [2, с. 115]. Тільки за графіком виконання зобов'язань щодо українського законодавства з нормами ЄС у сільському господарстві необхідно протягом 10 років гармонізувати 44 нормативних акти [2, с.130, 139].

Процес адаптації законодавства щодо врегулювання зазначених питань має позитивно позначитися на рівні розвитку аграрного сектору економіки, який останнім часом позиціонують як “локомотив” націона-

* Імплементація (англ. implementation – здійснення, виконання, практична реалізація) – фактична реалізація міжнародних зобов'язань на внутрішньогосподарському рівні, процес запровадження міжнародно-правових норм до національної правової системи.

льної економіки й бюджетотворювальної галузі. Навіть незважаючи на нестабільність політичної та фінансово-економічної ситуації в країні, сільське господарство продовжує нарощувати свій потенціал і демонструвати місце на європейському та світовому ринках як “серйозного гравця” й стабільного експортера. Вже традиційно за аграрним сектором закріпилися перше місце в світі за експортом насіння олії, третє – з експорту зернових і кукурудзи, шосте – пшениці, дев’яте – м’яса курей. Аграрний сектор формує 13% ВВП держави, а частка його в загальнонаціональному експорті сягає 9-11%. У структурі товарного аграрного експорту переважають зернові – 10,1%, жири та олії тваринного і рослинного походження – 5,5, насіння та плоди олійних культур – 3,2% [3, с. 9].

Аналіз розвитку зовнішньої торгівлі з країнами-членами ЄС за останні роки спонукає до висновку про значні темпи приросту експорту основних експортоорієнтованих видів агропродовольчої продукції й харчових продуктів. Європейські ринки агропродовольчої продукції стають все відкритішими та прозорішими для вітчизняних товаровиробників. Частка експорту до ЄС становить від 24 до 27% загального товарного експорту аграрної продукції. Насамперед, гарантовані умови для експорту формують ринки зерна, олії, сої, насіння соняшнику, м’яса птиці, риби, меду й інших видів сільськогосподарської продукції. Експортний потенціал зерна оцінюється експертами у 30-32 млн т, з відповідними валютними находженнями до 6,3 млрд дол. США. Тільки за період 2009-2013 років обсяг експорту агропродовольчої продукції по групі 01-24 УКТ ЗЕД зріс із 2084983,0 до 4479236,9 тис. дол. США, тобто більше, ніж у два рази, що відбулося в основному за рахунок таких груп, як: зернові культури, м’ясо та їстівні субпродукти, алкогольні й безалкогольні напої та оцет, різні харчові продукти [8–10]. В географічній структурі експорту агропродовольчої продукції з України частка країн ЄС становить 25% (для порівняння: країн Азії – 35%, СНД – 20, країн Африки – 15, інших країн – 5%). Таким чином, завдяки односторонньому відкриттю європейського ринку в рамках Угоди

про ЗВТ, Україні хоча б частково, але вдається компенсувати втрати від припинення експортних поставок на російський ринок. Відносно частки переробної продукції в експорті, то вона, на жаль, залишається невисокою, за винятком соняшникової олії – продукту промислової переробки з високою доданою вартістю, на яку припадає більше 5% у вітчизняній структурі експорту аграрної продукції. Повільно нарощуються темпи росту обсягів виробництва молочних виробів, маргаринів, цукру, кондитерських виробів.

У географічній структурі імпорту агропродовольчої продукції в Україну питома вага країн ЄС коливається від 30 до 38% (для порівняння: країн СНД – 13%, країн Азії – 20, США – 5, африканських країн – 4, інших країн – 20%) і поступово зростає [5]. Відзначається тенденція до посилення імпортозалежності аграрного сектору, що підтверджується статистичними даними: за період 2009-2013 років відбулося суттєве зростання обсягів імпорту агропродовольчої продукції по групі 01-24 УКТ ЗЕД – із 1832255,7 до 3079939,0 тис. дол. США, тобто майже у два рази. Зовнішньоторговельний оборот агропродовольчої продукції у 2013 році досяг 7558176 тис. дол. США при позитивному зовнішньоторговельному салдо – 1388298 тис. дол. США. У загальному показник зовнішньоторговельного салдо за п’ятирічний період демонструє переважно позитивну позицію, зокрема у 2013 році його значення становило 1398298 тис. дол. США [8,9,10].

Отже, реальні результати від здійснення зовнішньоекономічної діяльності, зростання показників товарообігу, умови, перелік та узгодженість позицій, визначених Угодою про ЗВТ, надають можливість гнучкого регулювання торгівлі між Україною та ЄС через лібералізацію тарифних і нетарифних методів. Зміст та вимоги, закладені в Угоді про створення поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі, полягають у поступовому скасуванні митних тарифів, безмитному доступу в рамках встановлених квот до аграрного ринку ЄС, проведенні повної гармонізації з європейськими вітчизняних законів, норм, стандартів і регламентів. В односторонньому порядку ЄС запровадив

процес лібералізації доступу вітчизняних агропродовольчих товарів на європейський ринок.

З огляду на результати розрахунків щодо прогнозних ефектів від дії Угоди вважається, що введені ЄС тарифні квоти на вітчизняну агропродовольчу продукцію позитивно позначатимуться на активізації експорту. Так, у разі набрання чинності положень Угоди про ЗВТ і падіння цін на 10%, до якого застосовані тарифні квоти ЄС, обсяг валютних надходжень за рахунок вітчизняних експортерів становитиме 587,4 млн дол. США щороку, що на 14,6 млн дол. США більше, ніж за експорт такої ж кількості агропродовольчої продукції в умовах діючих положень СОТ [13, с. 12]. Зазначається також, що загальний обсяг тарифної квоти на аграрну продукцію, що надається Україні для імпорту в ЄС, оцінюється у грошовому виразі в 1,45 млрд дол. США. Причому ця оцінка неостаточна, оскільки величина квоти збільшуватиметься за рахунок експорту зернових до обсягів фактичного експорту [4, с. 17].

Аналіз змісту Угоди про ЗВТ доводить про спільну згоду сторін щодо зміни порядку тарифного захисту внутрішнього агропродовольчого ринку, а саме: по групі товарів 1-24 УКТ ЗЕД Україна зобов'язується зменшити діючу ставку з 9,24 до 6,77 з моменту набуття дії Угоди та досягти її рівня на 11-й рік дії Угоди до рівня середньої арифметичної ставки ввізного мита – 1,38%. У цілому Україна має знизити рівень тарифного захисту агропродовольчої продукції за 1448 товарними позиціями, що на 192 товарні лінії більше, ніж для України відкриває ЄС.

Водночас ЄС зобов'язався зменшити діючу середню арифметичну ставку мита до 0,6% також із моменту набуття чинності Угоди. Україною в рамках Угоди встановлено загальний обсяг імпортних квот, які суттєво не впливатимуть на ринкову рівновагу і волатильність цін. У межах зобов'язань передбачено встановлення тарифної квоти з нульовою ставкою мита на такі види продукції, як м'ясо свинини – 20 тис. т, м'ясо птиці – 18 тис. т із доведенням до загального обсягу імпорту 20 тис. т протягом наступних п'яти років та цукру загальним обсягом 30 тис. т [11; 4, с. 12].

Таким чином, зовнішньоторговельна політика України в аграрному секторі, основи якої закладені в Угоді про ЗВТ, відповідає нормам і принципам СОТ, світовим вимогам щодо здійснення митно-тарифного регулювання, спрямованим на мінімізацію аграрного протекціонізму. Але здоровий прагматизм, економічні цілі та певною мірою консерватизм у питанні оптимістичного сприйняття процесів євроінтеграції в аграрному секторі економіки у найближчій перспективі нівелюють результативність досягнення завдань Угоди, що підтверджується дещо необ'єктивним, не зовсім адекватним сприйняттям економічної реальності, або економічними міфами з її реалізації. Логічно виявити й осмислити окремі з них.

Міф перший. Готовність сільськогосподарських товаровиробників використовувати можливості даної Угоди щодо експорту агропродовольчої продукції. Перевага Угоди полягає у наділенні працівників сільськогосподарства правом реалізації виробленої продукції в межах встановлених тарифних квот. Україна одержала від ЄС тарифні квоти на пшеницю, кукурудзу, яловичину, ячмінь, курятину, яйця, мед тощо. Загальна вартість українського експорту квотованої агропродовольчої продукції до ЄС може становити близько 1,5 млрд дол. США за умови повного використання тарифних квот. Річний приріст позаквотового і квотованого українського експорту в перший рік дії Угоди може привести до зростання обсягів торгівлі більше ніж на 38% [7].

З одного боку, самі квоти звужують експортні можливості, з іншого – формують відповідальність виробника за якість та безпеку експортоорієнтованої агропродовольчої продукції. Однак за попередній рік використати надані квоти з експорту вдалося неповністю. За більшістю товарних позицій вітчизняні аграрії не змогли реалізувати жодної тонни сільськогосподарської продукції. Утримання експорту відбувається через існування нетарифних бар'єрів: санітарних, фітосанітарних, технічних вимог, яким повинні відповідати продукти експорту і яким нині не відповідають продукція тваринного походження, готові харчові продукти, овочі, фрукти тощо. По суті – це ті параметри без-

пеки, які регулюються не ринком, а регламентами ЄС та виступають надійним захистом прав споживача в умовах висококонкурентного ринку.

Процес гармонізації стандартів до європейських відбувається повільними темпами й потребує подолання трирівневої системи стандартизації, яка склалася і діє в Україні протягом останніх років. Відповідно до основних засад Угоди, Україна повинна поступово запроваджувати європейські стандарти (EN) як національні (Додаток 3 Угоди про асоціацію Україна-ЄС). У кількісному виразі необхідно гармонізувати в сфері сільськогосподарства та харчових продуктів майже 300 міжнародних стандартів Кодексу Аліментаріус.

Таким чином, для повноцінного виходу на європейський ринок Україні потрібно усунути нетарифні перешкоди, що в свою чергу потребує реформування внутрішнього законодавства, поліпшення якості сільськогосподарської продукції через відповідні заходи в галузі стандартизації, вимог до виробництва й схем контролю якості.

Міф другий. Поліпшення інвестиційного клімату, зростання інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки та готовність інвесторів вкладати кошти в розвиток галузі й села. Дійсно, можна зазначити, що темпи інвестування в сільське господарство (співвідношення інвестицій в основний капітал до секторальної доданої вартості) значно перевищують темпи інвестування в промисловість і сферу послуг. Разом із тим інвестиційними мотиваціями переважно виступають не соціально-економічні та інноваційні пріоритети підвищення ефективності аграрного виробництва й сільського розвитку, а одержання надприбутків за рахунок вкладення коштів у великодохідні галузі, контроль над використанням і володінням земельними ресурсами, право на частку в управлінні сільськогосподарськими підприємствами, диверсифікація основного бізнесу та, як наслідок, інвестиційна привабливість стає все більш від'ємною. Агропродовольчий ринок функціонує й розвивається в інтересах експортних трейдерів і великих компаній агрохолдингового типу. В Україні майже 42 млн га сільськогосподарських зе-

мель, із них майже половина обробляється великими та середніми підприємствами, для яких ефективний збут на світовому й європейському ринках – найважливіше завдання.

При цьому сільськогосподарські товаровиробники постійно відчують проблеми нестачі капіталу та дефіцит обігових коштів. Інвестиції не надають потрібного імпульсу розвитку, насамперед інноваціям, впровадженню енергозберігаючих прогресивних технологій, створенню цивілізованого аграрного ринку зі збалансованою інфраструктурою, введенню на ринок новітньої продукції, можливостям створення раціональної структури землекористування, біологізації землеробства. В умовах девальвації гривні слід очікувати згорання інвестпроектів у сільському господарстві та зовнішньої експансії великого бізнесу.

Досвід державного регулювання процесу інвестування країн-членів ЄС доводить про значну частку залучених коштів у сільське господарство, серед яких значне місце посідають кредити й субсидії. У механізмі кредитування задіяні фінансові установи, які створені та функціонують на кооперативних засадах. Наприклад, у Франції майже 50% кредитування аграрного сектору припадає на три незалежні кооперативні банківські групи; у Польщі банк “Польські Snolgzieski” кредитує 80% фермерів і включає 600 кооперативних банків на рівні сіл, що становить 5% сукупних банківських активів країни; у Голландії “Рабобанк” кредитує 90% галузі сільського господарства; в Іспанії аграрні кредити сконцентровані в “Кооперативі де Кредито”, який об'єднує 140 сільських кредитних кооперативів та володіє 5%-ю часткою кредитного ринку країни.

Нагромадження капіталу в аграрному секторі є важливим чинником процесу імплементації угоди про ЗВТ із погляду сприяння відкритості економіки й розширення статей аграрного експорту.

Міф третій. Дрібнотоварні селянські господарства – важливий чинник експортоорієнтованої економіки, підвищення конкурентоспроможності агропродовольчої продукції та подолання бідності. У країнах-членах ЄС середньостатистичний фермер має у воло-

дінні лише 12 га землі, менше 5 га припадає на більше, ніж 70% фермерів. Зважаючи на невеликі розміри, фермерам складно знайти можливості для реалізації продукції за кращими ринковими цінами. Попри це, 14 млн європейських фермерів забезпечують умови для функціонування 250 тис. переробних підприємств, 200 тис. гуртових ринків і 500 тис. роздрібних торговельних компаній [18, с. 12].

На відміну від успішного функціонування підприємств малого й середнього агробізнесу в європейських країнах, в Україні стало закономірністю укрупнення господарств аграрного сектору. Невирішеність питання з формування організаційно-нормативного механізму щодо надання юридичного статусу особистим сімейним господарствам (ОСГ), існування їх поза ринком і поза участю в експортних операціях гальмує будь-яке устремління до збільшення зовнішньоторговельного обігу між Україною й країнами ЄС та, одночасно, підриває позиції гарантій продовольчої безпеки країни. Забезпечуючи 70-80% виробництва сільськогосподарської продукції, дрібні сільськогосподарські виробники, а саме фермерські господарства й ОСГ, не можуть бути інтегровані у світовий та європейський ринок, вироблена ними продукція неконкурентоспроможна ні за стандартами, ні за ціною, ні за якістю, ні за багатьма іншими параметрами, що перешкоджає їм вихід не лише на внутрішній, але й на жорсткий і складний за вимогами ринок країн-членів ЄС.

Подолання виробничих проблем та забезпечення відповідних умов добробуту і якос-

ті життя сільськогосподарським товаровиробникам на сільських територіях лежить у двох площинах. *По-перше*, посилення ролі держави як гаранта надання фінансової, юридичної, організаційно-нормативної та законодавчої підтримки і, *по-друге*, адаптація до європейської моделі сільського розвитку, заснованій на децентралізації структури управління, підтримці лідерських ініціатив сільських громад, диверсифікації економіки, реалізації багатофункціональної ролі сільського господарства, формуванні справжньої “людиноцентричної” концепції розвитку. Відповідно необхідним є продумано-логічний алгоритм зміни ситуації щодо набуття ОСГ статусу товаровиробника, трансформації їх у сімейні фермерські господарства із запровадженням пільгової системи оподаткування та соціального страхування. У зворотному випадку сировинна орієнтація експорту буде нарощуватися галопуючими темпами і втрати 25 млн грн доданої вартості на кожних 100 тис. т експорту [12] будуть вважатися “не такими вже й значними”.

Міф четвертий. Доцільність підтримки вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника та ефективність методів управління ціновими ризиками. В ЄС традиційно існували механізми підтримки сільськогосподарського товаровиробника, навіть незважаючи на їх невідповідність дії основного закону ринку: попиту і пропозиції. При сумарному бюджеті ЄС у 2013 році – 147,1 млрд євро, витрати на сільське господарство та сільський розвиток сягнули 58,8 млрд євро (табл. 1).

1. Бюджетні витрати на Спільну аграрну політику ЄС, млн євро

Витрати	2012 р.	2013 р.	2014 р. (прогноз)
Бюджет ЄС – усього	147443,3	147085,4	138634,5
Витрати на сільське господарство та сільський розвиток – усього у т.ч.:	59514,1	58851,9	57993,6
- адміністративні витрати	132,9	133,2	133,1
- інтервенції аграрних ринків	3406,0	2773,4	2496,3
- прямі доплати	40880,0	40931,9	41240,8
- сільський розвиток	14591,7	14805,0	13987,3
- передінтеграційні заходи у сфері сільського господарства та сільського розвитку	231,2	259,3	90,0
- міжнародні аспекти реалізації САП ЄС	3,6	6,6	6,7
- аудит сільськогосподарських витрат	110,4	84,9	6,8
- політична стратегія та координація політики у сфері сільського господарства й сільського розвитку	45,6	27,3	32,6

Джерело: [14, с. 119].

У 2013 році рівень державної підтримки сільського господарства в ЄС становив від 775 євро на 1 га (Франція, Німеччина), 511 євро (Греція) до 83 євро на 1 га (Латвія) вирощування культур, що у свою чергу сприяє доступності ринкової ціни на продукти харчування для споживачів. В Україні рівень аналогічної підтримки дорівнює 385 грн, або 23,5 євро. Згідно з чинним законодавством, зокрема, постановою Європейського парламенту і Європейської ради № 1306/2013 щодо фінансування, менеджменту та моніторингу САП ЄС, витрати на реалізацію цієї політики здійснюються з двох фондів: Європейського сільськогосподарського фонду гарантування (EAGF), з якого забезпечуються прямі доплати для сільськогосподарських виробників і заходи з регулювання аграрних ринків, та Європейського сільськогосподарського фонду для сільського розвитку (EAFRD), який фінансує витрати, пов'язані з реалізацією програм сільського розвитку [17].

Узагалі, діюча практика господарювання в ЄС ототожнюється з політикою протекціонізму, яка суперечить правилам Світової організації торгівлі (СОТ) і вимагає поступової лібералізації, перегляду методів управління цінами та спонукає до реформування Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС). Пріоритети САП ЄС на період до 2020 року націлені на інтенсивний та інноваційний розвиток експортоорієнтованого сільського господарства при збереженні підтримки фермерів на досягнутому рівні, але за умов дотримання ними вимог, які відповідають основним засадам Концепції сталого розвитку з посиленням екологічної складової. Йдеться про: 1) вирощування фермерами не менше трьох сільськогосподарських культур, або обов'язкове дотримання трипільної сі-

возміни; 2) відведення 7% площ сільськогосподарських угідь під екологічно чисті сільськогосподарські культури; 3) резервацію пасовищ. Причому штрафні санкції накладаються у розмірі 30% від суми дотацій, якщо фермер не дотримує зазначених вимог. Отже, нова модель САП ЄС зорієнтована на "озеленення" сільського господарства, підвищення його сталості, що планується досягти завдяки спільним і взаємодоповнюючим ефектам різних політичних інструментів та дотриманню принципу інтегрованого підходу до сільського розвитку, згідно з яким не-сільськогосподарська діяльність доповнює сільське господарство, відкриваючи нові перспективи для вирівнювання існуючих регіональних диспропорцій. Саме до такої моделі повинна адаптуватися сучасна аграрна політика України, що певною мірою буде на користь процесу імплементації Угоди про ЗБТ.

Міф п'ятий. Інституційна забезпеченість розвитку агробізнесу і сільського підприємництва. В умовах сприятливого інституційного середовища, як показує досвід країн-членів ЄС, фермери не лише успішно займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, але й здійснюють її переробку, зберігання, збут, ефективно займаються зовнішньоекономічною діяльністю та диверсифікують аграрне виробництво у бік не-сільськогосподарського бізнесу, що також розширює можливості для експорту продукції з повним циклом переробки.

Показники, що характеризують інституційне забезпечення підприємницької діяльності в Україні, є досить низькими порівняно з аналогічними показниками країн-членів ЄС при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності (табл. 2).

2. Рейтинги інституційної сприятливості розвитку підприємницької діяльності в окремих країнах-членах ЄС та Україні, за 1-ше півріччя 2014 р.

Країна	Рейтингові значення				
	1	2	3	4	5
Великобританія	8	45	68	16	36
Італія	56	46	41	141	147
Німеччина	14	114	89	68	13
Польща	32	85	39	87	52
Україна	96	76	59	108	43

Примітка: 1 – легкість започаткування підприємницької діяльності; 2 – реєстрація підприємства; 3 – реєстрація прав власності; 4 – механізм оподаткування; 5 – забезпечення виконання контрактів.

Джерело: [15, 19].

У світовому рейтингу Україна за проведеними розрахунками щодо визначення інституційних умов започаткування підприємницької діяльності знаходилася на 96-й сходинці. При цьому за показником реєстрації прав власності країна посідає 59-те місце; за показником механізму оподаткування – 47-ме; за показником забезпечення виконання угод – 45-те місце. Крім того, інституційний пакет законодавства ЄС вимагає суттєвої перебудови норм і правил сертифікації, стандартизації, процедур сировинної підготовки, переробки, виготовлення й маркування готової харчової продукції, запровадження Європейської системи захисту назви та географічного походження продукції й адаптацію до неї сільськогосподарських підприємств, які виробляють специфічну чи унікальну продукцію, тощо. Відповідні правила повинні бути встановлені також в Україні.

Висновки. Процес європейської інтеграції не закінчується укладенням вищезгаданої Угоди, а лише починається і буде довготривалим, виходячи з виділених пріоритетів і проблем розвитку аграрного сектору. Сировинна спрямованість українського експорту доводить про низьку платоспроможність сільськогосподарських товаровиробників і технологічну відсталість галузі. Обмежені можливості щодо закупівлі сучасного облад-

нання й устаткування, недостатність державної підтримки, поступове скорочення дрібнотоварного сектору внаслідок агрохолдингової корпоратизації та пов'язаного з нею вузькоспеціалізованого виробництва експортоорієнтованої продукції, повільність інституційних перетворень, неадаптованість до європейської моделі сільського розвитку, ігнорування агроекологічних вимог при веденні сільськогосподарського виробництва – це неповний перелік перешкод, за яких імплементація Угоди про ЗВТ між Україною й ЄС виявиться серйозним випробуванням.

Використання переваг процесу євроінтеграції, які закладені в рамках Угоди, має сприяти: *по-перше*, встановленню однакових вимог як до національного виробника агропродовольчої продукції, так і до імпортера, *по-друге*, узгодженню вітчизняної аграрної політики з цілями та принципами САП ЄС; *по-третє*, постійному зростанню обсягів взаємної торгівлі аграрною продукцією й розширенню її асортименту; *по-четверте*, усуванню певних тарифних і нетарифних бар'єрів, які стримують процес лібералізації торгівлі. Окрім того, при надзвичайно високому рівні освоєння земельного простору в аграрному секторі економіки зовнішньоекономічні перспективи можна вважати оптимістичними.

Список використаних джерел

1. Бородіна О.М. Сімейне фермерство: куди загаяють його законотворці? / О.М. Бородіна, І.В. Прокопа // Агробізнес сьогодні. – 2014. - № 22(283).
2. Економічна складова Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС: наслідки для бізнесу, населення та державного управління ; під ред. І. Бураковського та В. Мовчана // Інститут економічних досліджень і політичних консультацій. – К., 2014. – 140 с.
3. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2013 році: стат. зб.; за ред. А.О. Фризоренко. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 157 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Кваша К.С. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору в умовах формування зони вільної торгівлі Україна-ЄС / К.С. Кваша : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – К., 2014. – 22 с.
5. Кваша С.М. Підписання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом: виклики і перспективи; Національна академія аграрних наук України. ННЦ "Інститут аграрної економіки" / С.М. Кваша [Електронний ресурс]. – Режим доступу: fem.sumdu.edu.ua/.../presentation_2014_last.p.
6. Оцінка впливу Угоди про асоціацію/ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України: наук. доп. ; за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НААН Т.О. Осташко, чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук Л.В. Шинкарук, чл.-кор. НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАН України". – К., 2014. – 102 с.
7. Пугачов М. Перспективи розвитку вітчизняного аграрного сектору у зв'язку з підписанням Україною економічної частини Угоди про асоціацію з Європейським Союзом / [Пугачов М.І., Власов В.І., Духницький Б.В., Кривенко Н.В. та ін.] ; за ред. М.І. Пугачова. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. – 44 с.
8. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2010 році. Стат. зб.; відп. за випуск А. О. Фризоренко. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 240 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

9. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2011 році. Стат. зб. ; відп. за випуск А. О. Фризоренко. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 240 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2013 році. Стат. зб. ; відп. за випуск А. О. Фризоренко. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 207 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Угода про Асоціацію Україна – ЄС / Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535.
12. Худицький В. Малий бізнес: шукати можливості там, де інші бачать проблеми / В. Худицький // Дзеркало тижня. – 2015. – №4. – 6-13 лют.
13. Шкатула В.П. Державне регулювання експорту та імпорту продовольства / В.П. Шкатула : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Житомир, 2014. – 20 с.
14. Agriculture in the European Union: report 2013 / Directorate-General for Agriculture and Rural Development, 2013. – 337 p.
15. Doing Business – 2015. Retrived from: <http://www.doingbusiness.org/features/Highlights2015.aspx>.
16. EUROPE 2020: European strategy for smart, sustainable and inclusive growth / European Commission. – Brussels, 2010. – 32 p.
17. Regulation № 1306/2013 of the European parliament and of the council of 17 december 2013 on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy and repealing council regulations № 352/78, № 165/94, № 2799/98, № 814/2000, № 1290/2005 and № 485/2008 / Official Journal of the European Union, 2013. – L. 347. – P. 549–607.
18. The Common Agricultural Policy: A partnership between Europe and Farmers / European Commissioner for Agriculture and Rural Development. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2012. – 16 p.
19. Worldwide Governance Indicators. – Retrived from: http://info.worldbank.org/governance/wgi/sc_country.asp

Стаття надійшла до редакції 17.03.2015 р.

* * *

Новини АПК

Аграрії збільшують експорт до країн ЄС

Україна збільшує обсяги товарообороту з країнами Європейського Союзу. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко при проведенні міжнародного симпозиуму «Україна: Визволення від пострадянської спадщини», який відбувся 26 квітня в Києві.

«Ми закладаємо основу для співпраці з ЄС у рамках майбутньої зони вільної торгівлі. Ми зацікавлені у збільшенні експорту до ЄС. Разом із галузевими асоціаціями та великими виробниками збираємо інформацію щодо експортного потенціалу українського агросектору та переробної промисловості. Вдосконалюємо внутрішнє законодавство, щоб полегшити виробникам доступ на ринки ЄС», - зазначив Міністр.

Зокрема, за результатами минулого року обсяг товарообігу збільшився на 5% та наблизився до позначки 5 млрд дол. США. За чотири місяці поточного року вичерпано квоти на поставку меду, кукурудзи та овочевої продукції.

У поточному році, як і в минулому, Україна експортує сільськогосподарську продукцію до ЄС на основі режиму автономних торговельних преференцій, наданих з боку Євросоюзу, і має достатньо прийнятні показники. Це свідчить про конкурентоздатність української продукції. Мінагрополітики України взаємодіє з Європейською Комісією щодо розширення переліку продукції українського АПК, зокрема тваринного походження, дозволеної до експорту на ринок ЄС.

«Для нас Європа — не лише стратегічний ринок, але й провідний досвід та найкращі світові практики. Ми синхронізували вже понад 50 законів, започаткували 40 європейських директив. У рамках політики децентралізації скасували 14 ліцензій, 6 сертифікатів, для допомоги бізнесу внесли зміни до десятків законодавчих актів», — додав Міністр.

Олексій Павленко подякував європейським партнерам за підтримку реформ в Україні, надання технічної та наукової допомоги. Разом з експертами ЄС Міністерство працює над реформуванням лісового господарства, запровадженням прозорого ринку землі.

«Безцінною для нас є допомога у реформуванні земельних відносин. Ми маємо спільне бачення розбудови прозорого ринку землі. Вже зараз пропонуємо інвесторам 7-річні договори на землю. Це нововведення — гарантія для бізнесу, що принаймні такий період він може планувати використання ділянки, сівозміни, реалізацію інвестиційних проектів», — підкреслив Міністр.

Прес-служба Мінагрополітики України

*О.О. ЗЕЛЕНСЬКА, С.М. ЗЕЛЕНСЬКИЙ, Н.О. АЛЄШУГІНА,
кандидати економічних наук, доценти
Чернігівський національний технологічний університет*

Методичні підходи до оцінки рівня продовольчої безпеки

Постановка проблеми. Нинішня ситуація у сфері продовольчої безпеки України, а також об'єктивно існуючі особливості формування і відображення статистичних даних щодо параметрів функціонування вітчизняного продовольчого ринку, на нашу думку, висувають певні вимоги до методики оцінки продовольчої безпеки України та її регіонів. Із нашої точки зору, вона повинна адекватно відображати реальну ситуацію у сфері продовольчої безпеки України і, разом із тим, бути зручною у практичному використанні, насамперед у плані пошуку необхідної статистичної інформації.

Ми свідомо відмовляємося від практики виведення певного узагальнюючого індексу продовольчої безпеки України та її регіонів. Хоча подібний підхід дозволяє чітко ранжувати регіони на основі єдиного критерію, але він є малоінформативним у контексті обґрунтування системи практичних заходів, оскільки одне і те саме (низьке) значення інтегрального показника продовольчої безпеки у різних регіонах може бути викликане абсолютно різними причинами (як об'єктивними, так і суб'єктивними), що обумовлює необхідність застосування абсолютно різних механізмів виправлення ситуації (у випадку ймовірності такого виправлення в не надто віддаленій перспективі).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам визначення рівня продовольчої безпеки присвячено велику кількість праць вітчизняних і зарубіжних науковців,

зокрема Бельського В.І., Борщевського П.П., Брауна Л., Власова В.І., Волошина О.Р., Гойчук О.І., Гусакова В.Г., Гумерова Р., Дейнеко Л.В., Ільїної З.М., Калетніка Г.М., Кваші С.М., Крисанова Д.Ф., Лисака М.А., Молдаван Л.В., Пасхавера Б.Й., Саблука П.Т., Холт-Хіменеса Е., Шубравської О.В. та ін. [1-9].

Метою статті є розробка методики оцінки рівня продовольчої безпеки України та її регіонів, котра могла бути реально використана для виявлення слабких позицій у сфері забезпечення продовольчої безпеки України та виборі точок прикладання зусиль при обґрунтуванні перспективної державної політики у відповідній сфері.

Виклад основних результатів дослідження. Детальний аналіз наявних методичних відходів і методик оцінки продовольчої безпеки вказує на те, що в основі визначення рівня продовольчої безпеки певної країни лежить, передусім, критерій достатності харчування, який базується на визначенні енергетичної цінності раціону (як правило, порівняно з мінімально необхідною), ступеня задоволення фізіологічних (раціональних) потреб у його окремих компонентах тощо. Зазначений критерій часто позначається терміном «фізична доступність продовольства». Це є абсолютно виправданим і логічним при оцінці стану продовольчої безпеки країни (регіону), який склався на певний момент часу в результаті сукупного впливу всіх факторів, які її визначають. Але фізична наявність продовольства (за певною ціною) на ринку, відповідно, є їх наслідком (результатом). Відповідно, і достатність харчування

(так, як і збалансованість раціону) визначає рівень продовольчої безпеки у статичній і ретроспективній динаміці, але даний критерій не може бути використаний для її оцінки в динаміці перспективній.

Із огляду на це, а також прагнучи надати методиці визначення продовольчої безпеки максимально прикладної спрямованості, вважаємо за доцільне, передусім, зосередитись на детальному аналізі критеріїв і показників, які й обумовлюють наявні на даний час і в даному місці параметри продовольчого ринку як механізму збалансування по-

питу і пропозиції продуктів харчування (фізична доступність продовольства при цьому цілком відповідає ознакам узагальнюючого критерію продовольчої безпеки країни (регіону), у якості якого маємо намір її використовувати).

Із урахуванням усіх вищевикладених методик і методичних підходів оцінки продовольчої безпеки вважаємо за доцільне виділення чотирьох таких критеріїв, кожен із яких, у свою чергу, є результатом впливу цілого ряду передумов і факторів (рис. 1).

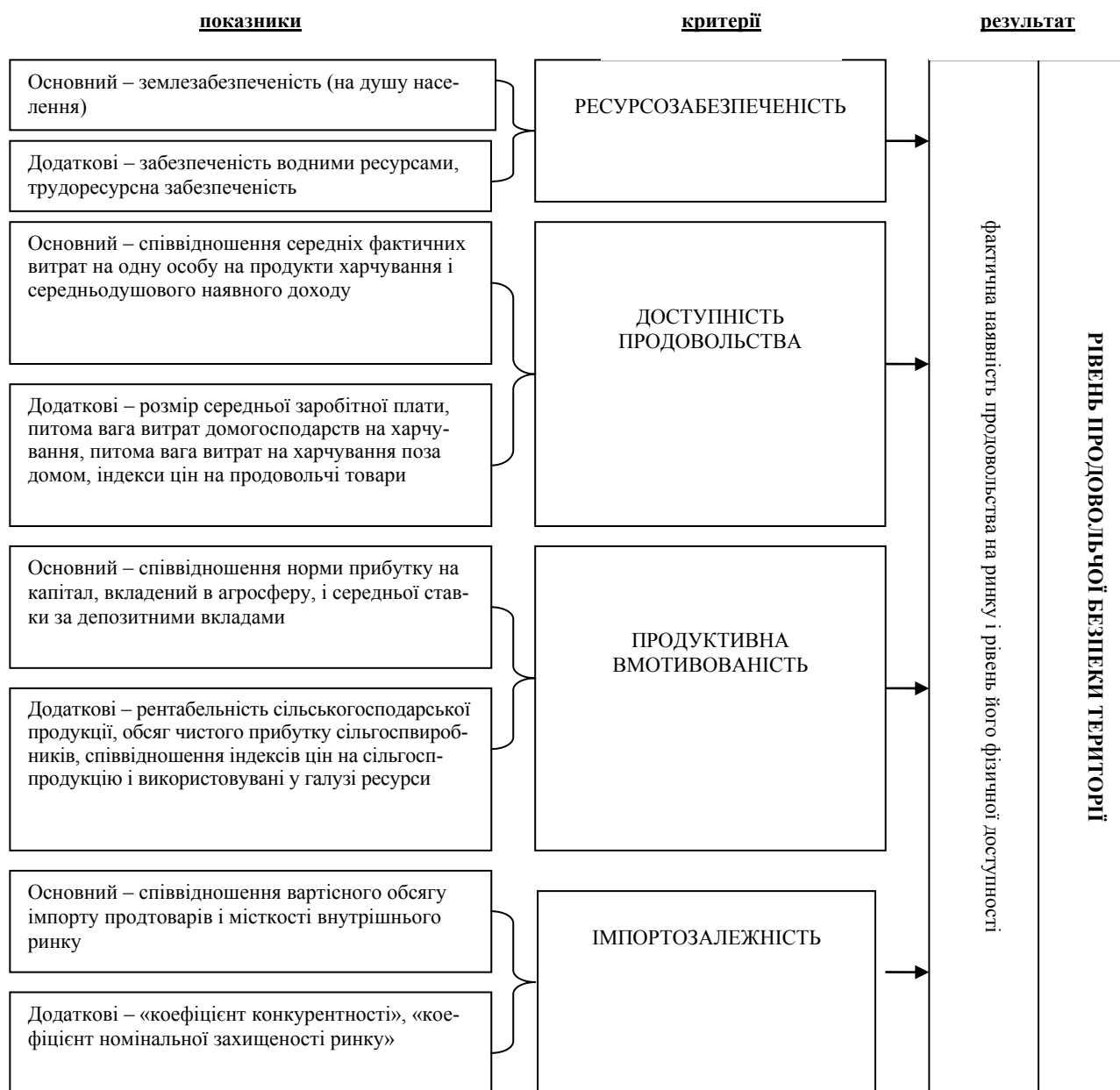

Рис. 1. Система критеріїв оцінки рівня продовольчої безпеки держави і регіонів

Джерело: власна розробка автора

У якості **першого критерію**, на нашу думку, слід розглядати ресурсозабезпеченість. Саме ресурсозабезпеченість значною мірою визначає можливості національної агросфери забезпечувати наявне населення необхідними обсягами продовольства, а переробну промисловість – достатніми обсягами сировини. Враховуючи сучасні світові тенденції ресурсного забезпечення сільськогосподарського виробництва та недоцільність формування надто громіздкої методики оцінки продовольчої безпеки, вбачаємо за доцільне оцінювати ресурсозабезпеченість агросфери за показником землезабезпеченості населення (площа сільськогосподарських угідь на 1 особу). Додатковими показниками (у разі потрапляння даних факторів до переліку лімітуючих) можуть виступати водоресурсне забезпечення сільського господарства, трудоресурсна забезпеченість тощо.

Другим невід'ємним **критерієм** продовольчої безпеки виступає доступність (економічна доступність) продовольства. Раціонально обґрунтовані нормативи продовольчого раціону населення не можуть бути досягнутими за умови відсутності підвищення його платоспроможності. До того ж необхідна місткість внутрішнього продовольчого ринку, яка виявляється у відповідному платоспроможному попиті на продтовари, обумовлює і відповідну (наявну на ринку) пропозицію продуктів харчування (внутрішнього виробництва чи імпортних). Без відповідного зростання платоспроможного попиту і місткості продовольчого ринку зростання пропозиції якісних продтоварів на ринку України не відбудеться.

Як узагальнюючий показник доступності продовольства використаємо співвідношення середніх фактичних витрат на одну особу на продукти харчування і середньодушового наявного доходу за певний період часу. У якості додаткових показників можуть виступати розміри середньодушового доходу, середньої зарплати, питомої ваги витрат на харчування за результатами опитування домогосподарств, питома вага витрат на харчування поза домом, цінова динаміка на ринку продтоварів тощо.

Оскільки забезпечення внутрішнього ринку необхідним обсягом продуктів харчуван-

ня передбачає наявність відповідної пропозиції, **третьім критерієм** продовольчої безпеки країни ми вбачаємо продуктивну вмотивованість. За умов ринкової економіки саме економічна вигода є ключовим мотиватором для агровиробників і підприємств харчової промисловості до виробництва і постачання на ринок якісної, екологічно безпечної продовольчої продукції в достатніх, відштовхуючись від потреб ринку, обсягах. В умовах низької прибутковості (або збитковості) агробізнесу не варто очікувати потрібного в цій сфері притоку капіталу, довго- і навіть короткострокових капіталовкладень, створення нових робочих місць, зростання доходів бюджетів усіх рівнів (передусім місцевих), економічного пожвавлення в сільській місцевості й дрібних поселеннях міського типу.

У якості ключового показника продуктивної вмотивованості використаємо норму прибутку на вкладений капітал (рентабельність активів) як узагальнюючий показник ефективності і доцільності вкладення капіталу в певний вид підприємницької діяльності. Для констатації відносної вигідності вкладання капіталу в агросферу порівняємо рентабельність розміщеного в ній капіталу з середньою за відповідний період часу ставкою за депозитними вкладеннями, яка вважається нижньою межею доцільності капіталовкладень для ризикового виробництва. Допоміжними показниками динаміки ефективності агробізнесу можуть бути рентабельність продукції, маса прибутку, динаміка цінового паритету продукції сільського господарства й використовуваних у ньому ресурсів тощо.

Четвертим важливим **критерієм** продовольчої безпеки країни є продовольча імпортозалежність. Погодимось із думкою економістів про доцільність використання як узагальнюючого показника оцінки імпортозалежності співвідношення вартісного обсягу імпорту певного продукту (і продовольчих товарів у цілому) та загальної місткості внутрішнього ринку (певної групи продтоварів чи продовольчого ринку в цілому). У якості допоміжних показників можна використати вже згадувані коефіцієнт конку-

рентності, коефіцієнт номінальної захищеності ринку і т.п.

Висновки. На нашу думку, головною перевагою даної методики є те, що важливе місце в ній відведено продуктивній вмотивованості виробника. У більшості ж існуючих методик, категорія продовольчої безпеки розглядається, здебільшого, з позицій споживачів продовольчої продукції. Практичне застосування пропонованої методики

дозволить адекватно відображати дійсну ситуацію у продовольчому комплексі та сфері продовольчої безпеки України (у т.ч. порівняно з іншими країнами і станом світового продовольчого ринку). Разом із тим дана методика не є надто громіздкою у практичному використанні й відповідає наявним у вітчизняній статистичній інформації показникам.

Список використаних джерел

1. *Борщевський П.* Продовольча безпека країни : стан і тенденції / П. Борщевський, Л. Дейнеко // Розбудова держави. - 2007. - № 1. - С. 66-73.
2. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Молдаван Л.В., Крисанов Д.Ф. та ін.; за ред. Б.Й. Пасхавера; Ін-т екон. та прогнозів. - К., 2009. - 432 с.
3. *Волошин О.Р.* Продовольча безпека держави та програмний підхід в системі її забезпечення / О.Р. Волошин // Науковий вісник Львівського національного ун-ту ветеринарної медицини та біотехнологій: серія "Економічні науки". - 2010. - Т.12. - № 1 (43). - С. 119-124.
4. *Гойчук О.І.* Продовольча безпека: монографія / О.І. Гойчук. - Житомир: Полісся, 2004. - 348 с.
5. *Гумеров Р.* К разработке методолого-теоретических проблем исследования продовольственной безопасности России / Р. Гумеров // Российский экономический журнал. - 2003. - № 7. - С. 9-26.
6. *Саблук П.Т.* Національна доктрина продовольчої безпеки України (проект)/ П.Т. Саблук, Г.М. Калетнік, С.М. Кваша, В.І. Власов, М.А. Лисак // Економіка АПК. - 2011. - № 8. - С. 3-11.
7. Система продовольственной безопасности: закономерности формирования и факторы развития/ Ильина З.М., Гусаков В.Г., Бельский В.И. и др.; под ред. Ильиной З.М. - Минск: Ин-т экономики НАН Беларуси, 2007. - 112 с.
8. *Brown L.* The Geopolitics of Food Scarcity// Spiegel Online International. 11.02.2009 <http://www.spiegel.de/international/world/0,1518,606937,00.htmlf>
9. *Holt-Jimenez E.* The World Food Crisis// Policy Brief. October 2008. № 16 P. 4 / www.foodfirst.org.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2015 р.

* * *

Новини АПК

Україна та Узбекистан зацікавлені у поглибленні співпраці

Україна та Узбекистан зацікавлені у поглибленні співпраці та збільшенні товарообігу аграрної продукції. З цією метою необхідно активізувати ділову комунікацію аграріїв обох країн. Про це йшла мова на зустрічі Олексія Павленка, Міністра аграрної політики та продовольства України, із Алішером Абдуалієвим, Надзвичайним і Повноважним Послом Узбекистану в Україні.

Пан Алішер Абдуалієв відзначив, що Україна займає 9 місце у структурі товарообігу Узбекистану, при цьому географічне положення країн та історичні традиції мають значно більший потенціал для плідної співпраці. Міністр Олексій Павленко відзначив активну діяльність підприємців з Узбекистану у різних галузях економіки України. Тваринництво, виробництво спирту, зернова галузь — лише деякі із можливих напрямів аграрної співпраці країн.

"Україна зацікавлена у диверсифікації ринків збуту аграрної продукції. Загальний експорт у країни Митного союзу становить 2,5 млрд доларів США, країн Азії та Близького Сходу — близько 6,6 млрд дол. США. Аграрна співпраця між Україною та Узбекистаном не має обмежуватися торгівлею. Значні можливості є у реалізації спільних інвестиційних проектів, науково-дослідній діяльності, зокрема у програмах з обміну спеціалістами», - підкреслив Олексій Павленко.

У травні поточного року у Ташкенті відбудеться Міжнародна аграрна виставка, до участі в якій запрошуються представники аграрного бізнесу України. На виставці будуть представлені досягнення країн у сільському господарстві, профільному машинобудуванні та інших суміжних галузях.

"Оптимальна співпраця у продовольчій галузі країн має будуватися на основі активних ділових контактів підприємців обох країн. Спільні аграрні та логістичні проекти мають бути взаємовигідною політикою країн", - зазначив Дмитро Шульмейстер, директор Департаменту продовольства Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Прес-служба Мінагрополітики України

А.С. ТОЛСТИХ, аспірант
Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

Бенчмаркінг в управлінні формуванням стратегій розвитку сільськогосподарських підприємств регіону

Постановка проблеми. Використання бенчмаркінгу в Україні не розвинене. Проте він дає змогу одержати відповідь не тільки на питання, як досягнути поставленої мети, але й на питання перспектив. Бенчмаркінг допомагає прогнозувати і планувати стратегічні дії на кілька кроків уперед. Вважаємо це перспективним напрямом у процесі управління формуванням стратегій розвитку сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бенчмаркінг першими почали досліджувати західні вчені Р. Кемп [1], Ф. Котлер [2], Д. Аакер [3], Б. Андерсен [4]. Серед вітчизняних учених проблематику бенчмаркінгу досліджували Г.Л. Багієв [5], В.Д. Немцов, Л.Є. Довгань [6], С. Пашутін [7], О. Щегольська [8], О.М. Прус [9] та ін.

Мета статті – визначити основні поняття бенчмаркінгу, обґрунтувати відмінність між ним і конкурентним аналізом, представити класичні види й принципи бенчмаркінгу, його об'єкти. Висвітлити практичні принципи використання бенчмаркінгу в управлінні формуванням стратегії розвитку сільськогосподарського підприємства.

Виклад основних результатів дослідження. Останнім часом стає популярною методика запозичення передового досвіду – бенчмаркінг. Засновник цього поняття, керівник Глобальної мережі бенчмаркінгу Р. Кемп, розглядає його як пошук кращих

методів, які ведуть до поліпшення діяльності [1]. Ф. Котлер розглядає бенчмаркінг, як процес порівняння товарів і бізнес-процесів компанії з товарами та процесами конкурентів чи провідних компаній інших галузей для пошуку шляхів поліпшення якості цих товарів й ефективності роботи компанії [2]. В нашій країні до цього поняття ставляться поки що насторожено, побоюючись, що під ним криється промисловий шпіонаж. Вітчизняні вчені іноді помилково асоціюють бенчмаркінг із конкурентним аналізом через процес порівняння підприємства з конкурентами.

У своїй роботі О.М. Прус узагальнює поняття бенчмаркінгу як більш деталізований, формалізований та упорядкований підхід, ніж підхід конкурентного аналізу. Водночас на відміну від звичайного маркетингового дослідження бенчмаркінг – це не одноразова подія, а безперервна реалізація комплексу заходів щодо вдосконалення, результати яких в умовах наявного зворотного зв'язку порівнюються і коригуються [9].

На нашу думку, бенчмаркінг – це метод стратегічного планування, мета якого – вивчення та переймання найкращих методів ведення бізнесу, в процесі якого завдання визначаються на основі еталонних показників діяльності конкурентів і партнерів підприємства. Технологія бенчмаркінгу, на нашу думку, унікальний інструмент в управлінні формуванням стратегій розвитку, оскільки синергує в єдину систему галузевий аналіз, аналіз конкурентів та власне розробку стратегії.

* Науковий керівник – О.Д. Гудзинський, доктор економічних наук, професор.
© А.С. Толстих, 2015

Існує класифікація бенчмаркінгу, що здійснюється за такими ознаками [10]: за рівнем господарювання – бенчмаркінг на мікро-, мезо- і макрорівнях; за еволюцією розвитку – реверсивний, конкурентний, процесний, стратегічний та глобальний; відносно об'єкта впливу – зовнішній і внутрішній; за рівнем управління – стратегічний, тактичний та операційний; за суб'єктами – асоціативний, індивідуальний, партнерський, системний; за характеристиками порівняння – бенчмаркінг витрат, конкурентоспроможності, клієнтів, предметний; за процесами – бенчмаркінг основних, допоміжних процесів і процесів розвитку.

Вибір методу, який використовуватиме підприємство у процесі бенчмаркінгу, багато в чому залежить від того, що саме оцінюватиметься (процес чи результати діяльності), порівняно з чим організація оцінюватиме свою діяльність (іншими організаціями, стандартами), а також того, яким чином використовуватимуть бенчмаркінг (для постійного удосконалення чи оцінки діяльності) [9].

Зазвичай практикують конкурентний бенчмаркінг. Під цим терміном В.В. Маринович розуміє аналіз організації бізнесу підприємства-конкурента з метою порівняння певних аспектів діяльності підприємств і виявлення неочевидних процесів, які забезпечують такий аналіз, що дає повне уявлення про характер діяльності лідерів конкурентного середовища та причини їхнього успіху, оскільки стосується не лише виробничих і комерційних аспектів діяльності, а також психологічних, зокрема психологічного клімату в підприємстві конкурента [11].

Є деякі недоліки бенчмаркінгу. Це, перше, складність одержання об'єктивних показників через закритість компаній, у тому числі власної. Існуючі системи фінансового й податкового обліку не завжди уможливають одержати реальні дані по тих чи інших напрямках діяльності.

Сільськогосподарське виробництво не є монопольним, адже в ньому функціонує велика кількість малих, середніх і великих підприємств, попит на вироблену продукцію переважає пропозицію, а продуктивність вітчизняного виробництва низька, тому кон-

курентами сільськогосподарського підприємства при застосуванні бенчмаркінгу як інструменту стратегічного аналізу можуть бути сусідні підприємства району, або спорідненої спеціалізації.

План проведення бенчмаркінгу (удосконалено [12]):

1. Визначення тих аспектів діяльності компанії, які потребують аналізу й поліпшення. Для аналізу необхідне розуміння особливостей власних бізнес-процесів.

2. Встановлення еталонної компанії, з якою порівнюватимуть показники роботи. Об'єктом для еталонного зіставлення повинні бути показники, що корелюють із ключовими факторами успіху в конкурентній боротьбі. Аналіз бізнес-процесів еталонної компанії.

3. Порівняння результатів власних процесів із результатами аналізованих компаній. Виявлення розриву між еталонними показниками та наявними.

4. Визначення способів досягнення еталонною компанією високого рівня ефективності.

5. Встановлення стандартів ефективності для ключових аспектів діяльності компанії, що перевершують рівень ефективності еталонної компанії.

6. Виявлення того, що повинно бути зроблено для доведення показників роботи компанії до оптимального або еталонного рівня. Формування операційних цілей. При цьому не бажано сліпе копіювання підходів підприємства конкурента, оскільки вони можуть не відповідати повністю діловому середовищу, продукції, ринку тощо.

7. Розробка плану реалізації одержаних ідей із метою приведення бізнесу у відповідність із стандартами й отримання переваги над ними.

8. Виконання намічених планів.

Методологія бенчмаркінгу передбачає, що порівняльний аналіз із виробничими показниками конкурентів здійснюється за певними, наперед визначеними так званими “індикаторами аналізу” – узагальнюючими показниками, приведеними до порівняльної шкали оцінок. Для сільськогосподарських підприємств індикаторами можуть бути такі узагальнюючі показники: якість продукції,

рівень рентабельності, урожайність, надій молока, приріст живої маси й т.д. Для оцінки цих показників можна застосувати 10-ти, 5-бальну або обрану за іншим критерієм шкалу оцінок – як якісних індикаторів, так і наведених до цієї шкали кількісних показників: нормативних, фактичних або прогнозних [13].

Зрозуміло, що для якісного проведення бенчмаркінг-тестування потрібна достовірна інформація про результати діяльності конкурентів, а також власного підприємства. Стосовно сільськогосподарських підприємств, найбільш достовірною та доступною є звітно-статистична і первинно-облікова інформація, використовуючи яку можна ви-

значити індикатори для порівняльного аналізу. Крім цієї інформації, доцільно залучати результати опитувань, спостережень, використовувати інші джерела одержання достатньо достовірної інформації.

Кількість індикаторів аналізу діяльності сільськогосподарських підприємств має бути обмежена, водночас вони повинні досить об'єктивно оцінити стан виробничої, маркетингової, фінансової, інвестиційної та іншої специфічної діяльності сільськогосподарського підприємства. Для прикладу використаємо системний підхід до аналізу середовища сільськогосподарського підприємства, яке розглядається як відкрита система – “вхід”, “перетворювач”, “вихід” (рис. 1).

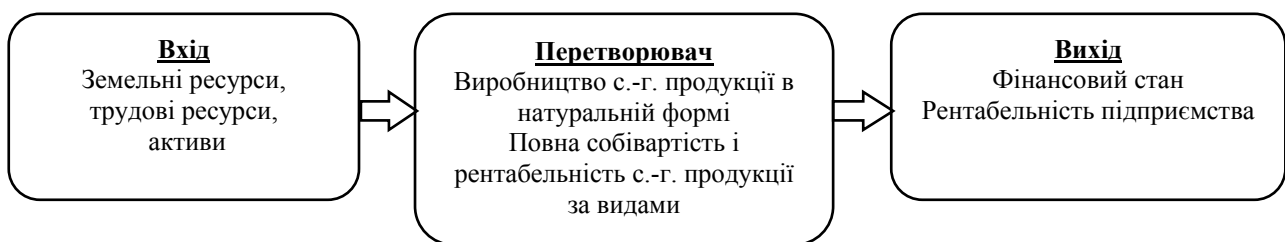

Рис. 1. Відкрита система підприємства – “вхід”, “перетворювач”, “вихід”

Джерело: Власна розробка.

На “вході” індикаторами бенчмаркінгового тестування будуть кількісні показники виробничих ресурсів. Для сільськогосподарських підприємств основним виробничим ресурсом є земля, трудові ресурси, а також засоби й предмети праці, що задіяні в процесі виробництва, тобто його активи.

Для аналізу ефективності перетворювальної (виробничої сільськогосподарської діяльності) доцільно використати узагальнюючі показники витрат і собівартості виробництва сільськогосподарської продукції за її видами. На “виході” відповідно обрати індикатори фінансової діяльності – ним є показник рентабельності реалізації продукції рослинництва.

Пропонуємо на практиці розглянути бенчмаркінг-тестування підприємства «А» Києво-Святошинського району Київської області на основі звітно-статистичної інформації за 2013 рік. Вид економічної діяльності підприємства – вирощування зернових культур, площа під якими 142 га, середня чисельність працівників – 28 осіб, урожайність зернових – 28,4 ц/га. Прибуток від реалізації зернових 150 тис. грн, повна собівартість реалізованої

продукції – 109 тис. грн, собівартість 1 ц – 143,5 грн, рівень рентабельності – 136,5%.

Найвища врожайність зернових у Києво-Святошинському районі – 33,6 ц/га, середня врожайність – 25,3 ц/га. Найнижча собівартість виробництва 1 ц зернових – 143,5 грн, тобто в аналізованому підприємстві «А». Це вигідне положення, оскільки середня собівартість виробництва зернових по району 190 грн/ц. Рівень рентабельності вирощування зернових у середньому 110-120%, а найвищий її рівень по району – 165%. Найбільшу площу, яку використовує підприємство для вирощування зернових, у районі – 533 га, у середньому – 180 га серед аналізованих підприємств [14].

На графіку профілю бенчмаркінгу підприємства (рис. 2) одержимо три профільні лінії: 1) аналізованого підприємства «А», 2) із середніми значеннями по району або групі спеціалізованих підприємств, 3) із кращими показниками передового підприємства галузі, або з нормативними показниками. Ми обрали п’ятибальну шкалу оцінки.

Як бачимо з графіка, підприємство по аналізованих показниках вище середнього

рівня по району, але нижче по деяких показниках від передових підприємств. Тільки собівартість виробництва одиниці продукції мала найвищий бал у нашому бенчмаркінг-тестуванні. Можемо зробити висновок, що основною стратегією, яку нині використовує

досліджуване підприємство у своїй ціновій політиці, є стратегія середніх цін, адже при найнижчій собівартості вирощування зернових воно має не найвищий рівень рентабельності продукції по району.

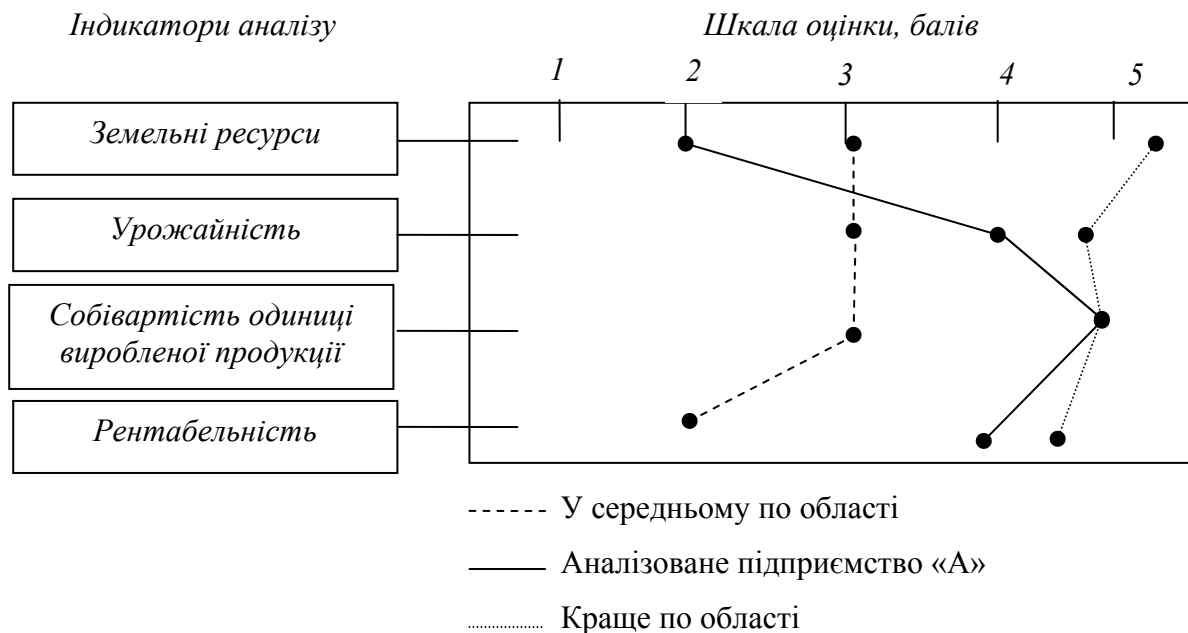

Рис. 2. Профіль бенчмаркінг-тестування сільськогосподарського підприємства Кієво-Святошинського району

Джерело: Власна розробка.

Можливі програми дій для усунення розривів за розробленою моделлю бенчмаркінгу «ICI fibres» [15] можна звести до чотирьох категорій: 1. Програма "Працювати краще". У цьому випадку компанія вважає, що потрібно сконцентрувати свої сили й досягнути до конкурента. Як правило, організація і так працює напружено та навряд чи можна досягти успіхів, підганяючи тих, хто й так докладає чималих зусиль. 2. Програма "Імітація (копіювання) конкурентів". 3. Програма "Пряме випередження конкурентів". Можлива на основі інформації з інших галузей. 4. Програма "Зміна правил гри на ринку". Даний вид програми дій має місце, коли нічого не можна зробити з об'єктивних економічних або політичних причин. У цьому випадку потрібна принципова зміна стратегії поведінки (поява нового продукту або послуги, зміна сегмента ринку, зміна цільової групи клієнтів і т. д.).

У рамках проведеного аналізу зазначимо, що підприємство «А» на даному етапі може

обрати стратегію підтримання позиції на ринку, стратегію цінового лідерства або стратегію наступу з метою стати лідером на ринку. Обирати стратегію слід залежно від багатьох факторів, починаючи з глобальної мети існування підприємства. Також варто докладно проаналізувати всі інші фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, використовуючи SWOT-аналіз, матрицю БКГ, матрицю Мак Кінгсі й інші науково обґрунтовані методи аналізу.

Висновки. Для формування стратегії розвитку сільськогосподарського підприємства пропонується застосувати метод конкурентного аналізу – бенчмаркінг, суть якого полягає в постійному систематичному пошуку, запровадженні передової практики з метою ведення ефективної діяльності. В умовах відкритості ринку і державної політики бенчмаркінг може надати інформацію про спільні проблеми підприємств якоїсь галузі й допоможе знайти спільні шляхи їх розв'язання. Бенчмаркінг дуже корисний

для апробації стратегії та допомагає визначити подальші стратегічні напрями. Однак використання лише бенчмаркінгу не дає змогу повною мірою формувати довгостро-

кові стратегії, тому, на нашу думку, ефектніше поєднувати бенчмаркінг із ґрунтовним аналізом зовнішнього й внутрішнього середовища.

Список використаних джерел

1. *Camp R. C.*, Benchmarking / R. C. Camp // The Search for Industry Best Practices That Lead to Superior Performance – Wisconsin : ASQC Industry Press, Milwaukee, 1989.
2. *Котлер Ф.* Маркетинг-менеджмент / Ф. Котлер. – СПб.: Изд-во “Питер Ком”, 1998. – 896 с.
3. *Аакер Д.* Стратегическое рыночное управление ; пер. с англ. под. ред. Ю.Н. Каптуревского / Д. Аакер. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.
4. *Андерсен Б.* Бизнес – процессы. Инструменты совершенствования ; пер. с англ. ; науч. ред. Ю.П. Адлер / Б. Андерсен. – М.: РИА “Стандарты и качество”, 2003. – 272 с.
5. *Багиев Г.Л.* Маркетинг-статистика: учеб. пособие / Г.Л. Багиев, Е.Л. Богданова; Санкт-Петербургский гос. ун-т экономики и финансов. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 1999. – 206 с.
6. *Нємцов В.Д.* Стратегічний менеджмент : навч. посіб. / В.Д. Нємцов, Л.Є. Довгань. – К.: ТОВ “УВПК” “Ек-сОб”, 2004. – 560 с.
7. *Пашутин С.* Бенчмаркінг на виживання. Роль конкурентного аналізу в створенні переваг на ринку / С. Пашутин // Маркетолог. – 2006. – № 6 (80). – С. 24-28.
8. *Щегольська О.* Реінжиніринг бізнес- процесів – необхідність в умовах динамічного ринку / О. Щегольська // Управление компанией. – 1999. – № 1-2.
9. *Прус О.М.* Бенчмаркінг у підвищенні конкурентоспроможності молокопереробних підприємств: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / О.М. Прус. – К., 2008. – 222 с.
10. *Прус Л.Р.* Управління конкурентоспроможністю вищих навчальних закладів на засадах бенчмаркінгу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Л.Р. Прус – Т., 2008. – 20 с.
11. *Маринович В. В.* Конкурентний бенчмаркінг у забезпеченні економічної безпеки суб’єктів господарської діяльності. [Електронний ресурс] / В. В. Маринович. – Режим доступу до ресурсу: <http://fkd.org.ua>.
12. Метод "Бенчмаркінг" [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.inventech.ru/pub/methods/metod-0029/>.
13. Бенчмаркінг (порівняльний конкурентний аналіз) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.kazedu.kz/referat/172036>.
14. Рішення Про заслуховування звіту про виконання Програми економічного, соціального та культурного розвитку Києво-Святошинського району за 2013 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://www.ksrr.gov.ua/files/Session_28_\(25.04.2013\)/309.pdf](http://www.ksrr.gov.ua/files/Session_28_(25.04.2013)/309.pdf).
15. *Lignoleaux F.S.* Marketing and Its Ways Of Doing Business. / F.S. Lignoleaux // Materials of the Management Conference 1998 in Limage, France. – Limage, 1998. – p. 61.
16. Benchmarking enterprise messaging systems [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.dcs.bbk.ac.uk/~geoff/benchmarking_enterprise_msg_wp.pdf.
17. What Is Competitive Benchmarking? [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.wisegeek.com/what-is-competitive-benchmarking.htm>.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2015 р.

* * *

Новини АПК

Український аграрний експорт найбільше зростає до країн Азії та Африки

Заступник Міністра з питань євроінтеграції Мінагрополітики України Владислава Рутіцька повідомила, що “Поточні показники сільськогосподарського виробництва є достатньо високими, особливо в зерновій галузі. Наша продукція є конкурентоздатною у світі. Найбільше зростання українського експорту спостерігається в країнах Азії та Африки. Другий фактор, який сприяє розвитку аграрного експорту та підвищує конкурентоздатність української продукції, - це зниження собівартості”.

За її словами, один із ключових пріоритетів роботи Міністерства аграрної політики та продовольства України – це забезпечення взаємодії українського аграрного бізнесу та іноземних покупців вітчизняної сільськогосподарської продукції.

“Ми зацікавлені в конструктивній співпраці з різними партнерами. Диверсифікація ринків збуту української сільськогосподарської продукції є одним із ключових пріоритетів розвитку галузі. Кожна країна унікальна та має власну систему сертифікації, фітосанітарних стандартів, вимог щодо безпеки та якості продуктів тощо. Наше завдання як Міністерства доносити дану інформацію до українського бізнесу, полегшувати діалог з цими країнами та сприяти експортерам. Ми разом із профільними асоціаціями виробників аграрної продукції, експертами, представниками окремих компаній реформуємо регуляторне законодавство”.

Прес-служба Мінагрополітики України